

Herfotografie van landschappen

Landschapsfoto's van de 'Collectie de Boer' als uitgangspunt voor het in beeld brengen van ontwikkelingen in het landschap in de periode 1976-2008

J. Kruit
P.M. Veer

werkdOCUMENTEN

WAGENINGEN UR

For quality of life

wot
Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Herfotografie van landschappen

De reeks 'Werkdocumenten' bevat tussenresultaten van het onderzoek van de uitvoerende instellingen voor de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu (WOT Natuur & Milieu). De reeks is een intern communicatiemedium en wordt niet buiten de context van de WOT Natuur & Milieu verspreid. De inhoud van dit document is vooral bedoeld als referentiemateriaal voor collega-onderzoekers die onderzoek uitvoeren in opdracht van de WOT Natuur & Milieu. Zodra eindresultaten zijn bereikt, worden deze ook buiten deze reeks gepubliceerd.

Dit werkdocument is gemaakt conform het Kwaliteitshandboek van de WOT Natuur & Milieu en is goedgekeurd door Joep Dirkx (deel)programmaleider WOT Natuur & Milieu.

Herfotografie van landschappen

Landschapsfoto's van de 'Collectie de Boer'
als uitgangspunt voor het in beeld brengen
van ontwikkelingen in het landschap in de
periode 1976-2008

J. Kruit

P.M. Veer

Werkdocument 129

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Wageningen, juni 2009

Het gebruik van de beelden uit de 'Collectie de Boer' en de beelden gegenereerd in dit herfotografieproject is door het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) voor voorlichting, onderwijs en onderzoek toegestaan. Voor toekomstig gebruik is het aan te bevelen om met alle betrokken auteurs en rechthebbenden sluitende afspraken te maken.

© 2009 **Alterra - Wageningen UR**

Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Tel: (0317) 48 07 00; fax: (0317) 41 90 00; e-mail: info.alterra@wur.nl

De reeks WOt-werkdocumenten is een uitgave van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen UR. Dit werkdocument is verkrijgbaar bij het secretariaat. **Het document is ook te downloaden via www.wotnatuurenmilieu.wur.nl.**

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Tel: (0317) 48 54 71; Fax: (0317) 41 90 00; e-mail: info.wnm@wur.nl; Internet: www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Inhoud

Samenvatting	7
1 Inleiding	11
1.1 Aanleiding en doel	11
1.2 Probleemstelling en onderzoeksvragen	11
1.3 Aanpak	12
2 Voorverkenning	13
2.1 Inleiding	13
2.2 Representatieve veranderingen in het landschap	13
2.3 Ervaringen met herfotografie in België en Noorwegen	14
2.4 Uitgangspunt - bestaande fotocollectie	18
2.4.1 Verschillende methoden voor het vastleggen van veranderingen	18
2.4.2 Een beknopte inventarisatie van andere collecties	19
2.5 Auteursrecht	22
2.5.1 Artistiek recht en het recht op exploitatie	22
2.5.2 Auteursrecht en de 'Collectie de Boer'	22
2.5.3 Auteursrecht en dit herfotografieproject	23
3 'Collectie Sijmons' = 'Collectie de Boer'	25
3.1 Inleiding	25
3.2 Aanleiding, doel en geschiedenis van de collectie	25
3.3 Interessant tijdsdocument	26
3.4 Landsdekkende verzameling beelden	26
3.5 De techniek	27
3.6 Beschrijving en ontsluiting van de 'Collectie de Boer'	27
3.6.1 Beschrijving	27
3.6.2 De dia's en de informatie op de raampjes	29
3.6.3 Fysieke en elektronische catalogus	30
3.6.4 Zoeken in de 'Collectie de Boer'	30
4 Testfase herfotografie	33
4.1 Inleiding	33
4.2 Plaatsbepaling	33
4.2.1 Het camerastandpunt van beeld 117: een queeste	33
4.2.2 Gebruik van GPS en andere plaatsbepalingstechnieken	38
4.3 Haken & ogen aan herfotografie	39
4.3.1 Beeldinhoud	39
4.3.2 Keuze uitsnede	39
4.3.3 Invloed tijdstip	39
4.3.4 Techniek van de opname	40
4.3.5 Kosten	40
5 'Collectie de Boer' opnieuw gefotografeerd	41
5.1 Inleiding	41
5.2 Het zoeken van 20 dia's bij de veranderingen in het landschap	41

5.3	Het lokaliseren van de camerastandpunten	43
5.4	24 beeldparen over de periode '1975-2008'	43
6	Bevindingen	71
6.1	Inleiding	71
6.2	Witte vlekken in de 'Collectie de Boer'	71
6.3	Opmerkingen bij de thematiek PBL	71
6.4	Techniek	72
6.5	Het juiste camerastandpunt	72
6.6	Vergelijking oud en nieuw door beeldanalyse	73
7	Conclusies en aanbevelingen	83
7.1	Conclusies	83
7.2	Aanbevelingen	84
7.3	Mogelijkheden voor vervolgonderzoek	84
7.3.1	Praktisch	85
7.3.2	Wetenschappelijk	85
7.3.3	Maatschappelijk	86
	Bronnen	87
Bijlage 1	Herfotografieprotocol	89

Samenvatting

Tot op heden maakt het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) voornamelijk gebruik van kaarten, statistieken en grafieken om veranderingen in het (fysieke) landschap in beeld te brengen. Voor niet experts zijn dergelijke beelden vaak lastig te lezen. Als het Planbureau brede maatschappelijk aandacht wil voor dit onderwerp met grote fysiek ruimtelijke gevolgen, dan spreken beelden (foto's) heldere taal.

Met dit pilotproject heeft het PBL een start gemaakt met een eerste verkenning naar de (on)mogelijkheden van herfotografie van oude fotocollecties, om de veranderingen in het landschap als gevolg van ruimtelijke ontwikkelingen en beleidskeuzen op een systematische manier in beeld te brengen. Voor het verbeelden van hedendaagse trends in het landschap is de in de wandelgangen genoemde 'Collectie Sijmons', aangelegd door Hubert de Boer, het vertrekpunt geweest.

De aanleiding voor deze pilotstudie ligt in het initiatief 'Focus op Landschap'. Dit is een initiatief van een groot aantal organisaties en vertegenwoordigers van PBL en WOT Natuur & Milieu. Het initiatief tracht het grote publiek bij de ontwikkelingen in het landschap te betrekken. Het is ook gericht op het vinden van een manier om herfotografie van het Nederlandse landschap structureel te organiseren.

'Collectie Sijmons' is eigenlijk 'Collectie de Boer'

De fotocollectie die Dirk Sijmons bij zijn vertrek van de Academie van Bouwkunst in beheer heeft gekregen blijkt in de periode 1975-76 door Hubert de Boer te zijn gemaakt in opdracht van de directie van de afdeling Landschapsarchitectuur van de Academie van Bouwkunst in Amsterdam. De directie vroeg Hubert de Boer bij zijn afscheid als docent (1974/1975) wat hij miste. Het antwoord was een beeldbank van beelden van het Nederlandse landschap voor onderwijsdoeleinden. Dit vormde de aanleiding voor een betaalde opdracht aan een nu niet meer aan de Academie gebonden Hubert de Boer om een dergelijke collectie aan te leggen. Om de locaties van de beelden te bepalen, heeft Hubert de Boer zich in grote lijnen laten leiden door de geomorfologische landschapsindeling volgens Bijhouwer in 'Het Nederlandse Landschap' (Bijhouwer, 1977). Het merendeel van de foto's is vanaf de openbare weg genomen. Daarbij gebruikte hij een Mamya C330 6x6 camera vanaf statief met een telelens en een brandpuntsafstand van 135 mm. Dit komt volgens Hubert de Boer het meeste overeen met de menselijke waarneming.

De verzameling beslaat zo'n 1000 (grootbeeld) diaframes van 5,8 bij 5,8 cm. Daar zitten naast landschapsfoto's en luchtfoto's ook foto's van kaartbeelden bij.

In dit pilotproject zijn vele praktische zaken rondom herfotografie in het algemeen en de 'Collectie de Boer' in het bijzonder vergaand uitgezocht. Het gaat te ver daarover in de samenvatting te berichten. Ons advies is om aan de hand van de inhoudsopgave die delen van onze zoektocht die u relevant acht te lezen. Wel schetsen we in deze samenvatting een aantal conclusies, aanbevelingen en vervolgvragen.

Het idee achter herfotografie

Herfotografie kan veranderingen in het landschap inzichtelijk maken voor een groot publiek en daarmee leiden tot een beter begrip van de impact van ontwikkelingen op de omgeving. Wellicht kan dat inzicht weer bijdragen aan een verbeterde ruimtelijke planning en een

verbeterd ontwerp van ons land. Een gerichte samenwerking met de makers van de 'Canon Nederlandse Landschappen'¹, het VROM herfotografieproject² en andere (regionale) initiatieven bieden kansen voor een grote publieksmanifestatie, zoals in Gent in 2005 het geval is geweest of bijvoorbeeld mogelijk is bij een volgende Triënnale Tuin en Landschap in Apeldoorn.

'Collectie de Boer' uniek tijdsdocument

De 'Collectie de Boer' geeft, zover als wij hebben kunnen overzien, het meest uitgebreide en complete beeld van het Nederlandse landschap van ongeveer 30 jaar geleden. Wellicht is het de enige historische beeldcollectie die zich uitgesproken richt op het landschapsbeeld (niet stedelijke buitengebied). De collectie is uniek door haar nadruk op het landschapsbeeld, de omvang en variatie, en het landsdekkend karakter. Het is een beeldende vertaling in kleur van het 'Nederlandse landschap' volgens Bijhouwer (Bijhouwer, 1977). Een nadeel is dat, door het ontbreken van kaarten met een plaatsaanduiding, het vinden van de originele camerastandpunten een tijdsrovende bezigheid wordt. Alleen met medewerking van Hubert de Boer zelf is er een redelijke slagingskans (voor 60% van de geselecteerde beelden is in dit pilotproject de opnamelocatie achterhaald). Een andere mogelijkheid is om er een publieksproject van te maken. Een goede kans dat je hiermee een deel van de beelden weer terug zult kunnen herleiden naar de locatie. Dit is de ambitie van de initiatiefnemers van 'Focus op Landschap'.

Formele status collectie niet vastgelegd

Gezien het waardevolle karakter lijkt het ons een goed idee om de formele status van de verzameling te regelen. Daarvoor moeten de auteursrechten, zowel het creatieve als het formele deel, geregeld worden tussen Hubert de Boer (maker), de Academie van Bouwkunst Amsterdam (opdrachtgever van de originele collectie) en Dirk Sijmons en eventueel het bureau HNS.

De dia's in de 'Collectie de Boer' vertonen waterschade en zijn aan het verbleken. Om de collectie voor de toekomst te bewaren, is compleet digitaliseren noodzakelijk. Het spreekt voor zich dat dit tijd en geld kost.

'Collectie de Boer' biedt aanknopingspunten voor beschrijving landschapsverandering

Een vergaande analyse en vergelijking van de oude en nieuwe beelden was in dit pilotproject niet mogelijk binnen het beschikbare budget. De 'Collectie de Boer' biedt door zijn aard wel zeer interessant uitgangsmateriaal om trends te illustreren en de communicatie over landschapsverandering meer sprekend te maken. Het vinden van beeldenparen (je zoekt bij een oude foto de locatie en maakt een nieuwe foto) vanuit een bestaande fotocollectie die een verhaal over landschapsverandering goed kunnen ondersteunen, is echter wel een kwestie van 'trial & error'. Met andere woorden, als je herfotografie wilt gebruiken om een grote verandering in het landschap te laten zien, dan is dat niet altijd mogelijk. Herfotografie kan

¹ De Canon van het Nederlandse landschap is een lijst van zestig typerende landschappen, opgesteld in 2008. De canon is opgesteld door de rijksadviseur voor het landschap, landschapsarchitect Dirk Sijmons, die een selectie maakte uit door de twaalf Nederlandse provincies voorgedragen landschappen. Het project maakte deel uit van de Internationale Triënnale Apeldoorn 2008 (bron: Wikipedia).

² Het ministerie van VROM verkent of het door het ontwikkelen van een beeldmonitor de beleidsontwikkeling onder de verantwoordelijkheid van de huidige minister sprekender in beeld brengen (bron: Interview Peter Veer en Jeroen Kruit, april 2007).

geen representatief beeld geven van alle landschapsveranderingen. Om de waargenomen landschapsverandering goed te beschrijven en te begrijpen is het noodzakelijk de landschapsbeschrijvingen van Bijhouwer (die ten grondslag lag aan de collectie foto's van de Boer) af te zetten tegen een (wetenschappelijke) beschrijving van de sociaal-maatschappelijke processen en hun fysieke weerslag over de laatste 40 jaar.

Advies aan 'Focus op Landschap'

We geven de initiatiefnemers van 'Focus op Landschap', gezien onze ervaringen met het herfotograferen, het advies mee om niet alle gegevens die het publiek genereert consequent in het systeem te gebruiken en te bewaren. Het onderhouden van een dergelijk *content management system* vraagt naar onze mening een zeer zware redactie. Het publiek kan echter zeker een grote bijdrage leveren aan het vinden van de juiste locaties. We stellen voor om dat materiaal te gebruiken als inspiratiebron voor (semi)professionele fotografen. De beelden die deze vakmensen leveren kunnen dan wel in het systeem opgenomen worden. Het in dit project 'ontwikkelde' herfotografieprotocol geeft goede aanknopingspunten om een dergelijk herfotografieproject uit te voeren.

1 Inleiding

Historische stads- of landschapsbeelden zijn op dit moment populair bij een groot publiek. Zo stuitte we op een tweetal projecten in de openbare ruimte: 'De tram rijdt weer' in Bennekom en 'Om kijken' in Amsterdam. In het Nederlands Fotomuseum in Rotterdam was van 6 september tot en met 26 oktober 2008 de tentoonstelling 'Honderd seizoenen, van land tot stad' van Piet Hein Stulemeijer te zien. In het kader van de Triennale Tuin en Landschap in Apeldoorn (van 11 juni tot 26 september 2008) waren vooral de fototentoonstellingen 'Canon van het Nederlandse Landschap' en 'New Dutch landscapes' van belang. Ook in dag- en weekbladen komen regelmatig artikelen voor waarin aan de hand van het vergelijken van hedendaags- en archiefbeeld ontwikkelingen in de samenleving aan bod komen.

1.1 Aanleiding en doel

Het blijkt moeilijk met grafieken, tabellen en kaarten de impact van veranderingen in het landschap voldoende indringend in beeld te brengen bij beleidsmakers. Voorbeelden van herfotografie van landschappen uit Vlaanderen (Uyttenhove, 2006) en Noorwegen (Puschmann *et al*, 2006), laten zien dat dit een krachtig middel is om te laten zien wat er buiten gebeurt.

Dit project is deels een pilot voor het initiatief 'Focus op Landschap' van een groot aantal organisaties, zoals Landschapsbeheer Nederland, Nederlands Fotomuseum Rotterdam, Stichting Kunst in de Openbare Ruimte en de WOT Natuur & Milieu. Dit breed gedragen initiatief heeft als doel om de betrokkenheid van het grote publiek bij de ontwikkelingen in het Nederlandse landschap te vergroten. De gedachten gaan daarbij uit naar het opzetten van een data base van landschapsfoto's op internet. Daarbij moet de bijdrage van de burgers zo groot mogelijk zijn. Voor dit project willen de initiatiefnemers gebruik maken van de 'Collectie de Boer'. Dit initiatief heeft echter nog niet geleid tot concrete activiteiten.

Veranderingen in het landschap zijn het gevolg van ruimtelijke ontwikkelingen en beleidskeuzen. Het pilotproject heeft als doelstelling om de (on)mogelijkheden te verkennen van herfotografie, als instrument om op systematische manier die landschapsveranderingen in beeld te brengen.

Het project zal naast een advies over hoe herfotografie structureel aanpak kan worden, ook een twintigtal opnieuw gefotografeerde landschappen opleveren.

1.2 Probleemstelling en onderzoeksvragen

Met herfotografie bedoelen we dat een bepaalde ruimtelijke situatie na een bepaalde periode opnieuw wordt gefotografeerd. Hoewel het streven is dat de omstandigheden vergelijkbaar zijn, is het echter onzeker of de oude en de nieuwe foto het gewenste beeld zullen geven van de landschappelijke veranderingen. De vraag is dan ook welke inhoudelijke en praktische mogelijkheden en beperkingen het gebruik van herfotografie voor dit specifieke doel heeft. Daarbij zijn de grootbeelddia's van de 'Collectie Sijmons', gemaakt door Hubert de Boer, het vertrekpunt voor het verbeelden van hedendaagse trends in het landschap. Deze fotocollectie van Hubert de Boer, die nu wordt beheerd door Dirk Sijmons, stamt uit het eind van de jaren zeventig van de vorige eeuw en is gemaakt voor de toen startende opleiding landschaps-

architectuur aan de Academie van Bouwkunst in Amsterdam. In het vervolg van deze rapportage zal de collectie foto's, die in de wandelgangen bekend staat als 'Collectie Sijmons' aangeduid worden als 'Collectie de Boer'.

1.3 Aanpak

Het project kent de volgende aanpak:

- Verkennende definitiefase, gericht op het opstellen van een protocol voor herfotografie;
- Uitvoeringsfase, gericht op het bijstellen van het herfotografieprotocol, het selecteren en bepalen van de locatie van te herfotograferen dia's en tot slot het herfotograferen van een twintigtal van die dia's;
- Advies, waarin de opgedane ervaringen samen komen en aanbevelingen worden geformuleerd.

2 Voorverkenning

2.1 Inleiding

In een eerste gesprek met de opdrachtgevers zijn de begrippen 'representativiteit en objectiviteit' een belangrijk onderwerp geweest. Er zijn genoeg beeldcollecties bekend waarbij grote veranderingen in het landschap zijn vastgelegd. Maar kun je herfotografie zo organiseren dat je een objectief en representatief beeld schetst van de veranderingen in het landschap in de afgelopen decennia? Is een niet door de verandering gestuurde focus, ofwel een objectieve selectie van beelden uit de bestaande collectie mogelijk? Met als achterliggende gedachte dat er grote veranderingen hebben plaatsgevonden in de afgelopen 30 jaar, maar dat de vraag is of die veranderingen overal even veel impact hebben gehad. Wat valt er te zien op de plek waar Hubert de Boer destijds een foto maakte?

Representativiteit en objectiviteit blijken lastig haalbaar te zijn. Fotografie is namelijk een toegepaste kunst, waarbij de (subjectieve) keuzes van de fotograaf een belangrijke rol spelen. En over indelingen van Nederlandse landschappen en de ontwikkelingen die er de afgelopen jaren plaatsvonden bestaan verschillende opvattingen. Dus zowel de keuze voor een bepaald landschapsbeeld, de standpunt- en beelduitsnede, en de keuze voor 'het moment van vastleggen' zijn allemaal keuzes gemaakt door een fotograaf.

Dat betekent niet dat herfotografie betekenisloos is. Het landschap door het oog van de camera is onderhevig aan een aantal van wetten uit de kunst zoals die ook voor een *schilder* gelden. Dit gegeven wordt duidelijk gemaakt op de film- en foto-expositie 'New Dutch landscapes' in het Kröller-Möller Museum, in het kader van de Triënnale Apeldoorn in de zomer van 2008. Het landschap bekeken door de lens van een camera kan een krachtig instrument zijn om planners, ontwerpers en beleidsmakers tot nieuwe inzichten over dat landschap te laten komen. Dan zijn dus niet zozeer representativiteit en objectiviteit van de beelden belangrijke uitgangspunten, maar is het doel dat de maker, of de opdrachtgever, beoogt bij het opnieuw in beeld brengen van een bepaalde landschappelijke situatie leidend.

2.2 Representatieve veranderingen in het landschap

De lijst met trends komt uit de koker van het Planbureau voor de Leefomgeving. Het zijn allemaal ontwikkelingen die Joep Dirkx (WOT Natuur & Milieu van Wageningen UR) en Hans Farjon (Planbureau voor de Leefomgeving) de afgelopen jaren in hun onderzoek signaleerden. Sommige van deze ontwikkelingen zijn een direct gevolg van het gevoerde ruimtelijk orderingsbeleid van de Nederlandse overheid. Andere zijn het gevolg van meer autonome sociaal-economische ontwikkelingen of natuurlijke processen. Deze veranderingen hebben niet in alle uithoeken van Nederland hetzelfde ruimtelijke effect gehad. Onderzoek van het planbureau vraagt vaak aandacht voor de grote ruimtelijke effecten die ontwikkelingen (trends) in de Nederlandse samenleving hebben. Bijna iedereen zal beamen dat we als samenleving te maken hebben met veel en grote veranderingen in korte tijd. De vraag is echter of de veronderstelde fysiek-ruimtelijke verandering ook is aan te tonen door het vergelijken van het huidige landschapsbeeld met het beeld van ongeveer een generatie geleden. Een aantal van deze veranderingen staat vermeld in tabel 2.1.

Tabel 2.1 Veranderingen in het landschap in de afgelopen 30 jaar.

• Van productie- naar consumptielandschap 1. Landelijk gebied wordt decor van <i>leisure</i> en pret 2. Verbreding landbouw (kamperen bij de boer, zorgboerderijen) 3. Ontwikkelen van nieuwe natuur 4. Aanleg recreatiegebieden 5. Toename van tweede huizen, vakantiewoningen, - en bungalowparken • Vergroten van de bereikbaarheid van het landschap (op alle schaalniveaus) 6. Toename zichtlocaties bedrijventerreinen 7. Weilandwinkels komen op 8. Uitbreiding (internationale) infrastructuur (Schiphol, HSL, Betuwelijn) 9. Veranderend zicht vanaf de snelweg en opkomst geluidsschermen 10. Toename van zendmasten + hoogspanningsleidingen 11. Veranderingen boerderijen met functie landbouw naar wonen en werken op het platteland 12. Toename van recreatief gebruik 'Spitsuur natuur' • Schaalvergroting en vernieuwing in de productiefuncties landelijk gebied 13. Gevolgen van de laatste ruilverkavelingen oude stijl (kavelvergroting, egalisatie, aanleg landbouwwegen, verhardten van paden, nieuwe boerderijen, aanleg van erf- en andere beplanting, kanalisatie van beken, kap bomen en hagen, afbraak oude boerderijen, verdwijnen paadjes, verdrogen natuurgebieden) 14. Functieveranderingen voormalige boerderijen 15. Toename en vooral vergroting landbouwbedrijfsgebouwen 16. Opkomst nieuwe landbouwproducten (maïs, boomteelt, pootaardappelen, bollen, gewassen voor energie) 17. Nieuwe windmolens 18. Toename van de gelijkvormigheid van bedrijfsgebouwen door economische afweging • Aanpassen aan de klimaatsverandering 19. Meer waterbergingsgebieden met bijbehorende voorzieningen 20. Aanleg zwaardere dijken 21. Veranderingen in kustverdedigingswerken • Verstedelijking en luchtkwaliteit 22. Komst nieuwbouwwijken op VINEX-locaties 23. Meer zichtbare hoogbouw
--

In deze lijst staan de 'thema's' waarnaar we op zoek zijn. Lukt het om deze thema's door herfotografie van beelden uit de 'Collectie de Boer' zichtbaar te maken? Zijn de veranderingen in de tijd op twee foto's gemaakt op de zelfde plek herkenbaar?

2.3 Ervaringen met herfotografie in België en Noorwegen

'Recollecting Landscapes'

'Recollecting Landscapes' (Uyttenhove, 2006) is het resultaat van een samenwerkingsverband van de Nationale Plantentuin van België, het SMAK Stedelijk Museum voor Actuele Kunst in Gent, de Bibliotheken de vakgroep Architectuur en Stedenbouw van de Universiteit Gent en het Vlaams Architectuurinstituut. Het boek geeft een uitgebreide beschrijving van een herfotografieproject in Vlaanderen. Uitgangspunt is dat een landschap eigenlijk niet wordt herkend door er naar te kijken, maar doordat het bij mensen herinnert aan een beeld (uit de

kunst of de fotografie) dat anderen hebben gemaakt (Roger, 1997). Kan de fotografie ons iets leren over de opbouw van dat beeld (Roger, 1997, p11)? Uit het boek 'Recollecting Landscapes' blijkt dat het multidisciplinaire onderzoeksteam uitgebreid op de inhoudelijke kant van herfotografie van het landschap ingaat. Er zijn tal van verwijzingen naar andere, vergelijkbare projecten over de hele wereld. Ook wordt aansluiting gezocht bij vakgebieden zoals landschapsstudies, ecologie, kunsthistorie, antropologie, sociaal ruimtelijke analyse e.d.

De eerste reeks foto's is van 1904-1911 (de glasplaatbeginjaren van de zwart-wit fotografie) en bestaat uit een deel van de Collectie Jean Massart, hoogleraar botanie, natuurbeschermer, landschapskundige en directeur van de Nationale Plantentuin (1865-1925). Met zijn fotografiewerk wilde hij een basis leggen voor een wetenschappelijk overzicht van de natuurlandschappen en de fytogeografische biotopen in België (Roger, 1997, p12, in 'Recollecting Landscapes' (Uyttenhove, 2006)). De reeks werd gepubliceerd in twee losbladige mappen met foto's: Les aspects de la végétation en Belgique Brussel, 1908, in 'Recollecting Landscapes' (Uyttenhove, 2006). Op ieder blad staan afdrucken van de landschapsfoto's in groot formaat ($\pm 30 \times 40$ cm), soms een afdruk van een gerelateerde foto in kleiner formaat, en een korte omschrijving en plaatsaanduiding door middel van coördinaten en kijkrichting. De collectie sluit aan op Massarts Geobotanische kaart van België uit 1910 (Roger, 1997, p27, in 'Recollecting Landscapes' (Uyttenhove, 2006)). De (glasplaat) negatieven bestaan niet meer.

De tweede reeks is uit 1980, en is gemaakt door de fotograaf Georges Charlier in opdracht van de Nationale Plantentuin van België. Doel van deze serie was om de 'groeierende ontwaarding van natuurlijke landschappen' aan te tonen. Uitgangspunt bij het maken van de beelden was het zo dicht mogelijk benaderen van het standpunt, kijkrichting, seizoen en techniek (lenzen, kader, belichting) van Jean Massart. Ondanks dit *documentair uitgangspunt* sluipen er door het gebruik van een moderne camera, celluloid en persoonlijke interpretaties toch ook verschillen in de fotografische benadering. Ook de negatieven van deze reeks bestaan niet meer.

De derde reeks is van recente datum en gemaakt door de bekende Vlaamse jonge kunstfotograaf Jan Kempenaers. Hij heeft zijn sporen binnen Vlaanderen en ver daarbuiten verdiend. Kempenaers gunde zich meer artistieke vrijheden. Ondanks zijn opdracht om terug te gaan naar dezelfde locaties als Massart en Charlier en het kiezen van dezelfde kijkrichting nam hij meer afstand van het object ('Recollecting Landscapes' (Uyttenhove, 2006), p15, 359, 366)) door gebruik te maken van kleur, de seizoenen en zelfs gebruikte kaders, waardoor bijvoorbeeld de horizon niet op één lijn ligt met die van Massart en Charlier.

De drie series geven de mogelijkheid om te komen tot een verhaal van het veranderende landschap en het gebruik en de betekenisverlening ervan door de samenleving ('Recollecting Landscapes' (Uyttenhove, 2006) p18). Het verhalende karakter van het werk was de reden voor een druk bezochte tentoonstelling in Gent. In het boek 'Recollecting Landscapes' (Uyttenhove, 2006) is op p40-55 een tijdsbalk opgenomen waarin de 'belangrijkste gebeurtenissen in de afgelopen decennia die een invloed hebben gehad op die transformaties ... door natuur of mens gestuurd ... van het landschap' zijn opgenomen. De tweehonderd data tussen 1830 (onafhankelijkheid van België) en vandaag (2006) zijn onderverdeeld in vijf thema's:

- Bos, natuur en ecologie;
- Landschappen en bescherming;
- Landbouw;
- Ruimtelijke planning;
- Economie en mobiliteit.

In de data op de tijdsbalk is aandacht voor wetgeving en andere formele mijlpalen (1847: Ontginningswetten), economische processen (1870-1910: Tweede Industriële Revolutie, 1947: Marshallplan), nieuwe technologische vindingen (1900: Kunstmest, 1935: Parkeermeters), oorlog en vrede (1918: Korte naoorlogse heropleving, 1940: Nationale Landbouw en Voedselcorporatie) en sociaal-culturele kwesties (1958: Expo, 1971: Woelige boerenbetogingen in Brussel). In totaal bestaat de beeldbank Massart-Charlier-Kempenaar uit 60 x 3 foto's (Uyttenhove, 2006, p56-180). Van iedere locatie zijn drie beelden opgenomen, samen met een omschrijving van de beeldinhoud waarin aandacht is voor overeenkomsten en verschillen landschapsvorm, het menselijk gebruik ervan en de plantengroei. Van iedere locatie is een fragment van de recente topografische kaart 1:10.000 opgenomen, met daarop ingetekend de coördinaten van de locatie en de kijkrichting.

Zes trio's van beelden komen in de 'Studies' (Uyttenhove, 2006, p201-320) aan bod. Daarbij wordt dieper ingegaan op de landschappelijke ontwikkelingen, door essays, extra foto's en historisch kaartmateriaal. De studies combineren de maatschappelijke ontwikkelingen met de landschapsfoto's, waardoor de gevolgen van de 'belangrijke gebeurtenissen' voor de veranderingen in het landschap in historisch en maatschappelijk perspectief worden gezet.

In vijf gesprekken met circa twintig deskundigen beschrijven de auteurs van 'Recollecting Landscapes' (Uyttenhove, 2006) op p321-374 een aantal thema's die bij het herfotografieproject boven kwamen drijven:

- Landbouw, botanica, ecologie en natuur;
- Minder horizon, andere leefpatronen;
- Beeldcultuur en antropologie;
- Nieuwe musea voor nieuwe *contents*;
- Conserveren, digitaliseren, toegankelijk maken.

Bij het laatste thema gaat het vooral over praktische vragen en dilemma's, die een herfotografieproject met zich meebrengt. Te denken valt aan de persoonlijke en artistieke inbreng van de fotograaf bij documentair werken, verschil in interpretatie door het gebruik van zwart-wit en kleurenbeelden, bewaren van negatieven, afdrukken, digitale bestanden en toegankelijkheid. Dit laatste betreft de wijze waarop door middel van verschillende zoeksystemen de bestanden toegankelijk gemaakt zouden kunnen worden in bibliotheken, digitale beeldbanken, tentoonstellingen en publicaties. Het boek 'Recollecting Landscapes' (Uyttenhove, 2006) sluit af met een uitgebreide bibliografie over de auteurs.

Hoewel de publicatie ook ingaat op waarnemingspsychologische onderwerpen, geeft het geen duidelijk antwoord op de kernvraag van het project: *Kan herfotografie ons iets leren over de opbouw van het landschapsbeeld dat we in ons geheugen meedragen?*

'Norwegian Landscapes in Retrospect'

Het project 'Norwegian Landscapes in Retrospect' (Puschmann *et al.*, 2006) past in de lijn die is uitgezet in de Europese Landschapsconventie uit 2004 en heeft als doel om stil te staan bij de veranderingen in het landschap. En dat is belangrijk om dat het landschap van Noorwegen de (Noorse) identiteit reflecteert en ook de keuzes die de Noren maken (voorwoord). Op 9 juni 2005 opende de reizende fototentoonstelling in het NIJOS, het Noors Instituut voor Landschapsbeschrijving. De tentoonstelling liet 40 beeldenparen zien uit de jaren 1880-1890, 1905-1935, 1955-1970 en 1990-2005. In het boek zijn het er meer. De opgave die de makers zich stelden, was om precies hetzelfde stuk landschap vast te leggen, om optimale vergelijking van de beelden mogelijk te maken. Van vitaal belang daarbij was het vinden van het juiste camerastandpunt. Ieder camerastandpunt werd met behulp van GPS bepaald.

Daarnaast is van ieder beeld de kijkrichting en de brandpuntsafstand van de lens genoteerd (Puschmann *et al.*, 2006, p7).

De eerste serie foto's is gemaakt door de Zweed Axel Theodor Lindhal (1841-1906). In 1877 begon hij met het fotograferen van het Noorse landschap, omdat het opkomend toerisme goede verkoopmogelijkheden bood. In 1897 was zijn collectie gegroeid tot meer dan 3500 beelden op glasplaatnegatieven. Zij tonen vooral het landschap van voor de industriële revolutie. De collectie wordt nu bewaard in het Noors Museum voor Cultuurhistorie (Puschmann *et al.*, 2006, p10; zie ook: www.nb.no/gallerinor).

Anders Beer Wilse (1865-1949) maakte de tweede serie. Als 19-jarige jongen vertrok hij vanuit Noorwegen naar de VS en keerde drie jaar later als fotograaf terug. Hij voer 43 keer mee met toeristische boottochten naar de Noordkaap en maakte een indrukwekkend aantal foto's. Zij geven een waardevol beeld van de moderne veranderingen in het landschap. Het archief van Wilse is in handen van vier verschillende cultuurhistorische organisaties (Puschmann *et al.*, 2006, p11; zie ook www.nb.no/gallerinor).

Knut Aune (1916-1995) en Kolbjørn Dekkerhus (1920-) zijn verantwoordelijk voor de derde serie. Zij waren de drijvende kracht achter 'Knut Audes Kunstforlag', een uitgeverij in Trondheim, midden Noorwegen. Vanaf 1955 reisden ze jaarlijks vele tienduizenden kilometers door het land om de mooiste toeristische plekken in kleur vast te leggen en die later op prentbriefkaarten te verkopen. De originelen van deze collectie zijn te vinden in het bedrijfsarchief van de uitgeverij (Puschmann *et al.*, 2006, p12).

De meest recente serie beelden is gemaakt door Oskar Puschmann (1965-). Hij is Noor en professioneel landschapsfotograaf. In 1990 kreeg hij de opdracht om oude, nog intact zijnde agrarische landschappen vast te leggen. In 1998 startte het NIJOS een programma om de veranderingen in de agrarische landschappen te volgen op basis van luchtfoto's. Samen met de wetenschapster Weche Dramstad van het Noors Instituut voor Bos en Landschap ontwikkelde hij een simpele methode waarmee iedereen, altijd, in staat is om terug te keren naar dezelfde plek en het landschap op ooghoogte in exact de zelfde uitsnede te vangen. Zijn collectie bestaat uit ongeveer 4500 beelden uit heel Noorwegen. Het 'Tilbakeblikk' project was zijn idee (Puschmann *et al.*, 2006, p13).

In het boek van Puschmann en anderen staan een groot aantal fotoparen, met daarbij een korte beschrijving van de veranderingen in het beeld. Er is aandacht voor de wijze waarop culturele veranderingen, verschillen in seizoenen en sociaaleconomische ontwikkelingen zich in het veranderend landschapsbeeld laten zien. Bij iedere foto staat de naam van de gemeente en provincie genoemd. Op een minuscule kaartje van Noorwegen is de locatie met een rode stip aangegeven. In het boek staat een beschrijving van het veranderde landschap door de eeuwen heen. Eerst komt de landbouw aan bod, vanaf vijf- tot zesduizend jaar geleden tot het heden (p40-44). Vervolgens is er aandacht voor lijnen in het landschap, voor transport en communicatie (p66-69). Het derde thema gaat over de groei van de stedelijke nederzettingen (p86-89). Op p106-109 staan reizen en recreatie centraal. Als laatste thema komen de natuur- en cultuurhistorische waarden van het landschap aan bod (p128-132). Tot slot is er aandacht voor de Europese Landschapsconventie van de Raad van Europa op p156.

Wat opvalt is dat zowel de beelduitsnede als de kijkrichting in de oude- en nieuwe foto's zo goed als dezelfde zijn. Hoe doen de Noren dit? En wat is het geheim van de 'simpele methode waarmee iedereen, altijd, in staat is om terug te keren naar dezelfde plek en het landschap op ooghoogte in exact dezelfde uitsnede te vangen' (p13)? Het bergachtige karakter van het Noorse landschap is wellicht een belangrijke factor bij het vinden van locatie en kijkrichting.

Verder is duidelijk te zien dat de beeldinhoud van de laatste serie foto's in scène is gezet. Zo staat op een set foto's (p19) op de foto uit 1907 rechts in beeld een open rijtuig en op de foto uit 2004 een toeristenbus. Op een foto uit 1925 staat een paard met slede, en op de corresponderende foto uit 2004 op dezelfde plek een tractor met dubbelassige kar (p31). En op een foto uit 1892 zitten twee personen aan de oever van het riviertje, net als op de foto uit 2004 (p49).

2.4 Uitgangspunt - bestaande fotocollectie

2.4.1 Verschillende methoden voor het vastleggen van veranderingen

De 'Collectie de Boer' is het vertrekpunt voor deze pilotstudie. Er zijn echter diverse andere manieren om ruimtelijke veranderingen in het landschap in beeld te brengen. Een *dia of foto* heeft het kenmerk dat het een uitsnede (gemaakt door de fotograaf) betreft. Dat wat je ziet op de uitsnede van een landschap is zeer beïnvloedbaar door de keuze van het standpunt, en de hoek en de richting waarin wordt gefotografeerd. Door vanaf het standpunt de camera op het statief steeds iets te draaien, is een serie foto's te maken die samen een 360° panorama geven, als de losse foto's naadloos worden verbonden. Zie bijvoorbeeld het werk van de kunstenaar Piet Hein Stulemeijer (2003). Dit werk brengt op een unieke manier 25 jaar ontwikkeling van de Bredase wijk 'Haagse Beemden' in beeld. Stulemeijer legde op verschillende plekken en op verschillende momenten de verandering vast van het agrarisch landschap even buiten Breda. Hij begon in 1977, toen op een aantal plekken de eerste werkzaamheden voor de aanleg van de nieuwe wijk 'Haagse Beemden' begonnen. Op andere locaties was nog niets van de aankomende verstedelijking te zien. De gepubliceerde series lopen tot 2003. De Haagse Beemden is op dat moment een normaal functionerende wijk. Van zijn panorama's zijn beeldsequenties gemonteerd die in elkaar overvloeien. Deze series waren in de zomer van 2008 te zien in het Nederlands Fotomuseum in Rotterdam.

Er is nog een andere manier om panorama's te maken. De 'cyclomedia' methode maakt gebruik van een extreme groothoeklens, die een vertikaal 180°-beeld geeft. Het grootste deel van het cirkelvormige beeld bestaat uit lucht. Slechts aan de rand is de horizon met landschap, zwaar vertekend, te zien. Door het beeld digitaal te bewerken, is de enorme hoeveelheid lucht en de vertekening uit het landschapsbeeld te verwijderen. Wat overblijft, is een panorama dat op één enkel moment gemaakt is en niet uit een samenstelling van afzonderlijke, na elkaar geschoten, beelden is opgebouwd. Voor meer informatie over het bedrijf met de meeste ervaring: zie <http://www.cyclomedia.nl>.

Met panorama's valt met de keuze van de kijkrichting betrekkelijk weinig te sjoemelen. Het blijft echter een momentopname. Filmische media (film, video) leggen een landschap voor een bepaalde tijdsperiode, hoe kort ook, bewegend vast. De meerwaarde zit hem, naast de beweging, vooral in het parallel lopende geluidsspoor. Zo worden ook de geluiden in het landschap vastgelegd. Deze geluiden vertellen een deel van het verhaal van de plek, een verhaal dat je met alleen beeld niet kunt vertellen. Overvliegende vliegtuigen, een langsrazende trein, pratende wandelaars buiten beeld, tsjilpende vogels, etc. worden vastgelegd. De fototentoonstelling van Stulemeijer over de Haagse Beemden is, om het geheel levendiger te maken, dan ook 'opgeleukt' met fictieve achtergrondgeluiden.

Een uitsnede van het landschap kan met de fotocamera zo gemaakt worden dat een nieuwe snelweg wel in beeld is, maar niet opvalt doordat hij bijvoorbeeld in het maaiveld verdwijnt.

Terwijl die snelweg wel degelijk een grote impact kan hebben op de beleving van het landschap (geluid, luchtkwaliteit, 'lichtvervuiling').

Door *luchtfoto's* en, in mindere mate, *kaarten* te gebruiken worden fysiek-ruimtelijke veranderingen inzichtelijk gemaakt. Het blijft echter een voor mensen ongebruikelijk perspectief op het landschap. Dat maakt luchtfoto's en kaarten moeilijk leesbaar voor een ongeïnteresseerd publiek.

De beleving van het landschap betreft niet alleen het waarnemen van beeld en geluid. In de toeristische en vermaaksector bestaan verschillende attracties die de filmische ervaring van bewegend beeld en geluid uitbreiden met tastzin en geur. Hierdoor krijgt het publiek in de donkere zaal een prikkeling van alle zintuigen aangeboden. Een voorbeeld hiervan is 'HollandRama' in het Nederlands Openluchtmuseum (zie: <http://www.openluchtmuseum.nl>). Naast de zintuigelijke waarneming van de fysieke kenmerken van het landschap speelt ook de betekenisverlening een doorslaggevende rol. Zonder dit omgevingspsychologisch proces bij de vergelijking van de beelden te betrekken, is een waardering van je tegenkomt bij herfotografie minder compleet.

2.4.2 Een beknopte inventarisatie van andere collecties

In deze paragraaf beschrijven we kort nog enkele andere historische fotocollecties met beelden van het Nederlandse landschap. Doel hiervan is om een idee te krijgen van vergelijkbare initiatieven als onderhavige, en om te bezien of de 'Collectie de Boer' de meest geschikte is om te gebruiken voor dit pilotproject. Voor de duidelijkheid, deze inventarisatie geeft geen volledig overzicht van bestaande initiatieven en collecties, maar zegt in vergelijkende zin wel iets over de waarde van de collectie die door Hubert de Boer eind jaren zeventig is aangelegd.

Fotocollectie DLG

In het Arnhemse kantoor van de Dienst Landelijk Gebied bestaat nog een niet meer onderhouden, maar van de vuilnisbelt gered beeldarchief van de gehele Cultuurtechnische Dienst /Landinrichtingsdienst uit de periode 1954-1995. Contactpersoon in Arnhem is Erik Gijsbers, oud-fotograaf van de Dienst.

De verzameling telt meer dan 80.000 beelden: foto's, dia's, 6x6's, kleinbeeld, negatieven en afdrukken, in kleur en zwart-wit. De foto's en dia's zijn in opdracht van de Cultuurtechnische Dienst/Landinrichtingsdienst gemaakt. Aan de hand van een grote diversiteit aan fototechnieken is het landschap van Noord-Groningen tot Zuid-Limburg en van Twente tot aan de Zeeuwse kust in beeld gebracht. Alle beelden zijn gemaakt in opdracht van de Dienst, door eigen fotografen. Gijsbers was in die tijd één van de vijf. Zij kregen uit alle delen van de organisatie, om uiteenlopende redenen, opdrachten:

- Technische werken: duikers, rechte slootkanten, stuwen, wegbermen met beplanting, bodemprofielen;
- Juridische zaken: muren van gebouwen met mogelijke scheuren voor en na polderpeilverlaging, maar ook kavelscheidingen;
- Het landschap voor, tijdens en na grote werken;
- Informatiebijeenkomsten, excursies, stemmingen, openingen, jubilea en andere hoogtijdagen.

De collectie werd destijds op het hoofdkantoor van de Cultuurtechnische Dienst (CD) goed beheerd (Dhr. de Vries). Er bestaat nog een inventarislijst in verschillende kaartenbakken. Op iedere kaart staat het nummer van het beeld en een verwijzing naar de plaats waar de foto

genomen is (gemeente / straatnaam). Dit unieke nummer, dat begint met de datum waarop de foto is gemaakt, is terug te vinden op de corresponderende foto, het negatief of diaraampje. Globaal zijn de beelden soort bij soort (dia bij dia, afdruk bij afdruk), en verder op provincie en ruilverkavelingsgebied c.q. gemeente, opgeborgd. Van iedere foto zit een kaart in één van de kaartenbakken.

Het archief wordt niet meer beheerd of onderhouden. De eens zo aanwezige systematiek maakt langzaam plaats voor chaos. De omstandigheden waaronder de verzameling wordt bewaard zijn redelijk, maar zeker niet optimaal. Kwetsbare stukken vertonen schade. Aangezien de verzameling is aangelegd door het oog van cultuurtechnici is enig zoek- en speurwerk naar landschapsfoto's noodzakelijk. Een voordeel van deze verzameling ten opzicht van de meer bescheiden 'Collectie de Boer' is de aanwezigheid van plaatsbepaling. Voor een publiek project zonder winst oogmerk zijn de beelden volgens de heer Gijsbers te gebruiken, mits de bron vermeld wordt.

Beeldmonitor VROM

VROM wil met door middel van een beeldmonitor de beleidsontwikkeling onder verantwoordelijkheid van de huidige minister Cramer letterlijk in beeld brengen. Hiermee wil VROM een aanvulling geven op minder tot de verbeelding sprekende resultaten, zoals bestuurlijke overeenkomsten en geaccordeerde plannen uit de Monitor Nota Ruimte. Het gaat daarbij specifiek om zaken waarbij VROM betrokken is of waarvan zij penvoerder is (Nota Ruimte en Mooi Nederland). Aan de hand van thema's worden verschillende ontwikkelingen in Nederland over een periode van drie jaar gevolgd. Het betreft de beleidsthema's of -velden: bundeling (van verstedelijking), binnenstedelijk bouwen, Belvédère, Nationale Landschappen, verrommeling, ruimte voor water (ontpolderen en klimaatbuffers) en rood-blauwe dynamiek (bijv. Waalsprong en IJsseldelta).

Aan de hand van (recente en historische) topografische kaarten, de 'Nieuwe Kaart van Nederland' van het NIROV, luchtfoto's en foto's op de grond wordt de voortgang van projecten op ongeveer 50 locaties gevolgd. In 2008 is een nulsituatie vastgelegd, en over drie jaar vindt herfotografie plaats. Het uiteindelijke doel is om een selectie van de beelden, samen met kaartbeelden en luchtfoto's, op een interactieve website op te nemen.

Fotocollectie Gert Peek (Leerstoelgroep landdynamiek – Wageningen UR)

Gert Peek heeft in zijn ongeveer 30-jarige loopbaan aan Wageningen Universiteit en Researchcentrum veel landschapsfoto's verzameld, die illustratief zijn voor het verhaal dat hij als docent vertelt over de Nederlandse bodems. Vaak zijn het zelfgemaakte beelden, soms ook foto's gekregen van studenten. Voor een aanzienlijk deel bestaat deze verzameling uit kopieën van afbeeldingen uit vakliteratuur. De gehele collectie beelden (ongeveer 400) is gedigitaliseerd. De beelden zijn niet voorzien van exacte coördinaten. Aangezien Peek nog jaarlijks in veel van deze gebieden excursies en veldpractica geeft, kan hij een deel van de camerastandpunten redelijk precies traceren. De collectie biedt vooral voor de thema's klimaatverandering (dijkverzwaring, nevengeulen) en natuurontwikkeling (vooral in uiterwaarden) bruikbare beelden. Voorwaarde voor gebruik van de beelden is dat de bron wordt vermeld.

Collecties in de marktsector

In de marktsector zijn de volgende uitgevers grote spelers:

1. Het blad 'De Boerderij' uit Doetinchem publiceert al sinds mensenheugenis foto's van agrarische bedrijven en het platteland;
2. De Europese Bibliotheek in Zaltbommel geeft de serie 'Zoals het was' voor plaatsen in heel Nederland in de vorm van oude prentbriefkaarten uit;

3. Het Spaarnestad Archief herbergt niet alleen de collecties van tijdschriften zoals Elsevier, De Tijd en Margriet, maar ook van delen van de Ministeries van LNV, Sociale Zaken en OCW, en van de Cebeco, de voormalige koepel van landbouwcoöperaties.

Na telefoongesprekken met uitgever Reed Business en de Europa Bibliotheek wordt duidelijk dat het gebruik van collecties in de marktsector tot ingewikkelde en dure constructies leidt voor wat betreft het auteursrecht. Van Sanoma uitgevers, eigenaar van Spaarnestad, één van de grootste commerciële tijdschriftenuitgevers van Nederland, verwachten we niet anders.

Archief Staatsbosbeheer, Rijkswaterstaat en de Gasunie

Staatsbosbeheer, een grote speler in de publieke sector, heeft sinds de privatisering (in 1998) haar fotoarchief ondergebracht bij Foto Natura, een commercieel bedrijf.

Een telefoontje met een archiefmedewerker van Rijkswaterstaat in Rotterdam bevestigt ons vermoeden dat ook Rijkswaterstaat een omvangrijke collectie beelden bezit. Deze gaan echter voornamelijk over wegen, waterlopen en kunstwerken in beton.

De Gasunie in Groningen (Cor Kolk) heeft een uitgebreide collectie, waarin vooral het landelijk gasnet in de jaren zeventig in beeld gebracht is.

Nederlands Fotomuseum, Rotterdam

Flip Bool van het Nederlands Fotomuseum heeft zich gespecialiseerd in Nederlandse landschapsfotografie en fotografeert al vele jaren. Hij wijst in reactie op ons herfotografieproject op de Amerikaan Mark Klett (School of Art, Arizona State University, Tempe) met zijn 'Third View' project, waarin van het Amerikaanse landschap in drie periodes (1890, 1970 en 1999) steeds op de zelfde plek foto's zijn gemaakt. Zie ook: <http://www.thirdview.org/3v/home/index.html>

Flip Bool en Carolien Provoost van het Nederlands Fotomuseum hebben een goed overzicht van de verschillende collecties landschapsfoto's in Nederland, ook van buiten het eigen museum. Er blijken echter weinig collecties te zijn die aan al onze (red.) voorwaarden voldoen. In het publieke domein zijn twee collecties die dicht bij onze wensen komen. Beide zijn in bezit van het Nederlands Fotomuseum: De Collectie Cas Oorthuys en de Collectie W.F. Heemskerk Düker. Voor meer informatie over deze twee fotografen zie Melis (red), 2004.

Uitgeverij Contact en het Fotomuseum zorgden in de zomer van 2008 voor het opnieuw publiceren van de aflevering 'Landschap' van de serie 'De schoonheid van ons land'. Cas Oorthuys is de fotograaf van die serie, die dateert uit de tijd van de wederopbouw. Oorthuys hield slechts een globaal overzicht bij van de plekken waar hij de foto's maakte. In de zelfde tijd was Heemskerk Düker actief als landschapsfotograaf. Deze fotograaf hield goed bij waar en wanneer hij foto's nam en noteerde dat achterop de foto. Een inventarislijst ontbreekt echter.

In het Nederlands Fotomuseum bevinden zich ook collecties van een aantal pioniers op het gebied van de natuurfotografie. Zij hielden goed bij waar en wanneer een foto van plant of dier genomen is. Een blik in de collectie laat zien dat het vooral gaat om close-up opnames van verschillende soorten, met slechts een beperkte (landschappelijke) blik op de habitat. Een brede kijk op het landschap geven deze foto's dus niet.

Focus op Landschap

Dit project 'Herfotografie van landschappen' is deels ook een pilot voor het initiatief 'Focus op Landschap'. Het doel van 'Focus op Landschap' is het opzetten van een landelijke herfotografie database op internet, waarin de bijdrage en betrokkenheid van burgers zo groot mogelijk is. Ook voor dit project is de 'Collectie de Boer' vertrekpunt. De ambitie van dit

initiatief is om herfotografie van het Nederlandse landschap structureel te organiseren. De Waag Society in Amsterdam is direct betrokken bij dit initiatief. De Waag Society ontwikkelt creatieve technologie voor maatschappelijke innovatie. Een voorbeeld daarvan is een *content management systeem* voor het Anne Frankhuis en de Binnenstad van Amsterdam waarin plaatsgebonden informatie een belangrijke rol spelen. Voor 'Focus op Landschap' willen zij dit systeem in eerste instantie opschalen naar het gebied van de provincie 'Noord Holland' en vervolgens naar landelijke schaal.

2.5 Auteursrecht

De in Nederland geldende Auteurswet stamt uit 1912 en beschermt de rechten van de maker van 'een werk van letterkunde, wetenschap of kunst'. De wet is in dit tijdperk van de digitale media en grote economische belangen in de media-industrie aan herziening toe. In de huidige praktijk speelt jurisprudentie een belangrijke rol. Een belangrijk uitgangspunt om voor bescherming in aanmerking te komen, is verwoord in een uitspraak van de Hoge Raad. Het auteursrecht geldt alleen bij een product dat *"een eigen, oorspronkelijk karakter heeft en het persoonlijk stempel van de maker draagt"*. Het gaat dus om een product, niet om een idee. Ideeën zijn niet wettelijk beschermd. In de praktijk valt het auteursrecht op een product uiteen in twee delen: het artistieke deel en deel voor het recht op exploitatie.

2.5.1 Artistiek recht en het recht op exploitatie

Het artistieke auteursrecht is onvervreemdbaar en rust altijd bij de bedenker van het product, tot 75 jaar na diens dood. Zonder zijn of haar toestemming mag niemand ook maar iets aan het product veranderen, het vervoeelvoudigen of publiceren. De maker kan het recht op exploitatie overdragen aan anderen en daar voorwaarden aan verbinden. Zo draagt een schrijver de exploitatierechten op zijn tekst over op de uitgever om er een verkoopbaar boek van te maken. Volgens de Auteurswet zijn er voor die overdracht geen regels en is het aan de betrokken partijen om goede afspraken te maken. Aangezien het, bij een zakelijk succesvolle publicatie, kan gaan over grote bedragen, zijn dit ingewikkelde overeenkomsten. Is de maker in loondienst, dan ligt het recht op exploitatie bij de werkgever. Het auteursrecht zit vol met voetangels en klemmen, waaraan gespecialiseerde juristen een goed inkomen verdienen.

2.5.2 Auteursrecht en de 'Collectie de Boer'

Volgens onze inschatting is de Auteurswet op de 'Collectie de Boer' van toepassing. Hubert de Boer maakte de serie dia's in opdracht van de Academie van Bouwkunst in Amsterdam. Hij was daar op dat moment niet in loondienst. De overeenkomst tussen Hubert de Boer en de directie van de Academie zijn, volgens de Boer, vastgelegd in een opdrachtbrief. Deze brief is niet meer te vinden in de administratie van de Boer en ook niet in die van de Academie. Hubert de Boer is dus zonder twijfel houder van het artistiek auteursrecht. Het recht op exploitatie heeft hij deels overgedaan aan de Academie. Voor welk deel is onbekend en niet meer te achterhalen. De Academie schonk, zo vertelde ons Gerrit Smienk (in die tijd directeur van de Academie), de Collectie aan Dirk Sijmons zonder de overdracht schriftelijk te bevestigen. Of deze overdracht in overeenstemming is met de afspraken tussen Hubert de Boer en de Academie is niet meer te achterhalen.

Op dit moment wordt de Collectie beheerd door bureau HNS. In de gesprekken die we de afgelopen periode met Hubert de Boer, Gerrit Smienk en Dirk Sijmons voerden, komt het volgende auteursrechtelijke beeld naar voren: Hubert de Boer geeft toestemming voor het gebruik (exploitatie) van de door hem gemaakte dia's voor niet commerciële doeleinden van

onderwijs, voorlichting en wetenschap. Uitdrukkelijk sluit hij het gebruik van de dia's met een winsttoegmerk uit. In dat geval wil hij eerst onderhandelen over doel en gebruik, en de verdeling van de eventuele winst.

Dirk Sijmons of het bureau HNS is houder van de collectie. Volgens de mondelinge afspraak tussen Sijmons en de toenmalige directeur van de Academie van Bouwkunst Gerrit Smienk kwamen zij overeen dat Dirk Sijmons de diaverzameling naar eer en geweten zou beheren. Beide mannen bevestigden dit aan ons, en de collectie wordt inderdaad goed beheerd.

Om juridische kwesties in de toekomst te voorkomen, stellen we het volgende voor:

- Er moet duidelijkheid komen over wie de daadwerkelijke houder / juridisch eigenaar van de collectie is. Twee partijen komen in aanmerking: Dirk Sijmons of bureau HNS;
- Van belang is dat duidelijk wordt wat er met de collectie gebeurt als de eigenaar deze niet meer kan of wil beheren. Gezien de cultuurhistorische waarde stellen we voor om de collectie dan onder te brengen bij een openbaar toegankelijk archief zoals het Nederlands Architectuurinstituut (NAi) in Rotterdam;
- Afspraken over beheer en exploitatie van de collectie zullen moeten worden vastgelegd in een schrijven tussen Hubert de Boer, Dirk Sijmons, bureau HNS en de directie van de Academie van Bouwkunst.

2.5.3 Auteursrecht en dit herfotografieproject

Om dezelfde reden als hierboven is het ook van belang om de auteursrechten van de voor dit project gemaakte beelden goed te regelen. Zowel Hubert de Boer, Dirk Sijmons en het bureau HNS hebben mondeling toestemming gegeven voor het gebruik van hun beelden voor de doelen van dit project.

Verder zijn er voor het project foto's gemaakt door Melchert Meijer zu Schlochtern, een landschapsfotograaf aan het begin van zijn carrière, die voor Alterra werkt op freelance basis. Met hem is de afspraak gemaakt dat de beelden gebruikt mogen worden in verschillende media door onze opdrachtgever, het PBL. De foto's mogen ook gebruikt worden voor het project 'Focus op Landschap'. Alterra krijgt van de fotograaf het recht om uitsneden te maken. Alterra en het PBL hebben de plicht om bij gebruik van de beelden de naam van de maker te vermelden. De overige rechten blijven bij de auteur.

Ook de auteurs van dit werkdocument maakten foto's. Beiden zijn in dienst van Alterra Wageningen UR. Het recht op exploitatie ligt daarmee bij Alterra als werkgever. Er is ook een foto opgenomen van Wageningen UR collega Gert Peek. Ook hij heeft ingestemd met gebruik onder vermelding van de naam.

3 ‘Collectie Sijmons’ = ‘Collectie de Boer’

3.1 Inleiding

Over de ‘Collectie Sijmons’ doen al jaren verhalen de ronde. Dit zou een unieke verzameling dia’s zijn, die een bijzonder beeld geven van het Nederlandse landschap uit de jaren zeventig van de 20e eeuw. Het zou een landsdekkende verzameling zijn en de locatie, het standpunt en kijkrichting die de fotograaf destijds koos zou bekend zijn.

3.2 Aanleiding, doel en geschiedenis van de collectie

Het afgelopen jaar voerden we onder andere gesprekken met Hubert de Boer (maker van de beelden), Dirk Sijmons (houder van de collectie), Klaas de Jong (bibliothecaris Academie van Bouwkunst Amsterdam), Casta Schotman (voormalig bibliothecaresse van de Academie) en Gerrit Smienk (voormalig directeur van de Academie). Daaruit komt het volgende beeld naar voren. De ‘Collectie Sijmons’ stamt uit de tijd dat Hubert de Boer (1974/1975) de afdeling Landschapsarchitectuur van de Academie van Bouwkunst in Amsterdam leidde. Bij zijn afscheid als eerste kerndocent landschapsarchitectuur aan de Academie van Bouwkunst Amsterdam in 1975 vroeg de toenmalige directie wat Hubert de Boer miste. Dat was een beeldbank van beelden van het Nederlandse landschap voor onderwijsdoeleinden. Dit vormde de aanleiding voor een betaalde opdracht aan een nu niet meer aan de Academie gebonden Hubert de Boer om een dergelijke collectie aan te leggen³. Hubert de Boer koos er voor om zelf de dia’s te maken. Naar eigen zeggen gebeurde dit in twee zomers, grotendeels tijdens tochten door Nederland voor werk en vrije tijd. Voor een aantal beelden ging hij speciaal op stap. De ‘Collectie Sijmons’ is dus eigenlijk de ‘Collectie de Boer’.

De collectie werd meer dan twee decennia bewaard in de bibliotheek van de Academie in het Arsenal aan het Waterlooplein. Dit gebouw kende tot voor kort tal van bouwkundige problemen. De collecties in de bibliotheek liepen regelmatig waterschade op. Zo ook de diaverzameling van Hubert de Boer. In de tijd dat Gerrit Smienk en Nelly Stam, aangesteld in 1989, de directie voerden, kwam de vraag op of de collectie wel goed beheerd kon worden in dit vochtige gebouw. Door gebrek aan middelen moest er uiterst kritisch gekeken worden naar de gehele collectie van de bibliotheek. Gerrit Smienk vertelde ons dat de vuilnisbak een dreigende kans was. Gerrit Smienk en Dirk Sijmons, op dat moment hoofddocent Landschapsarchitectuur, vonden weggooien eigenlijk geen optie. Dus bij zijn afscheid als hoofddocent kreeg Dirk Sijmons, zonder formele overdracht, de collectie met bijbehoren mee. De mannen spraken wel af dat de verzameling goed bewaard zou moeten worden. En zo belandde de ‘Collectie de Boer’ in de bibliotheek van het bureau HNS en werd de ‘Collectie Sijmons’.

³ Die opdracht van Fl. 10.000,- is met een brief bevestigd. De Boer kan die brief in zijn administratie niet meer vinden. Wellicht is een afschrift van die brief in het archief van de Academie terug te vinden. Dat archief bevindt zich inmiddels in het NAI. Dave Went (Arcam) heeft dat archief bestudeerd, voor een publicatie ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Academie in oktober 2008.

3.3 Interessant tijdsdocument

De meeste beelden zijn geschoten in de maanden juni en juli van twee opeenvolgende zomers in de jaren 1975-76. De bomen staan vol in het blad, wat het ruimtelijk karakter van het landschap het beste weergeeft. De Boer koos bewust voor helder weer met een bedekte zon. Hierdoor is het licht diffuus en zijn de contrasten klein.

De Collectie stamt uit de tijd van voor de 3^e Nota Ruimtelijke Ordening. In de systematiek van de ruimtelijke planning van Nederland heerste toen nog geloof in de maakbaarheid van de samenleving, waarbij een leidende rol voor de overheid was weggelegd. In de samenleving en wellicht ook in de ruimtelijke ontwikkeling, waren de eerste barsten in dat geloof zichtbaar. Een interessante vraag is of dit in de beelden is terug te vinden. Daarnaast is de vraag of er in de op de foto's vastgelegde landschapsbeelden sporen terug te vinden zijn van het de overgang van een op eindbeelden gerichte planning- (blauwdrukplanning) naar een meer procesgerichte planning. Dit roept niet alleen vragen op over de gevolgen voor het landschapsbeeld van bestuurskundige werkstijlen. Ook kunnen de beelden informatie verschaffen over de ruimtelijke gevolgen van technische en maatschappelijke ontwikkelingen. Kortom, de verzameling kan zinvolle onderzoeksvragen genereren en gesprekken op gang brengen tussen verschillende generaties bewoners, bestuurders en vakmensen.

3.4 Landsdekkende verzameling beelden

In de tijd dat De Boer de opdracht kreeg, was hij ook bezig met de tentoonstelling 'Nederland, niemandsland' in het Van Abbe Museum in Eindhoven. Vaak maakte hij de beelden onderweg, waarbij werk en privé door elkaar heen liepen: op dienstreis voor (ander) werk of een lang weekend op stap. Soms ging hij speciaal op pad. De locaties van de foto's liggen daardoor vaak langs routes en in groepen bij elkaar. In die tijd kwam De Boer vanwege werk vaak op Schiermonnikoog en in Twente. Rond Volthe-DeLutte zijn veel beelden geschoten, omdat hij er toen voor werk vaak kwam.

Uit de zoektocht blijkt dat de verzameling De Boer een van de weinige, wellicht de enige historische beeldcollectie is die zich in het bijzonder richt op het landschapsbeeld. Voor het bepalen van de locaties van de beelden heeft Hubert de Boer zich, naar eigen zeggen, in grote lijnen laten leiden door de geomorfologische landschapssindeling volgens Bijhouwer (1977) in 'Het Nederlandse Landschap'. Op een aantal punten week hij er van af, zoals beschreven in een artikel van De Boer in het tijdschrift 'Wonen TABK' uit die tijd (aldus Hubert de Boer)⁴.

De beschrijving en indeling van de Nederlandse landschappen door Bijhouwer is gebaseerd op de landschapsvormende processen van het agrarisch grondgebruik. In dat proces, een wisselwerking tussen de natuurlijke gegevenheden en het werk van boeren, speelt de bodem een belangrijke rol. In 'Het Nederlandse Landschap' hanteert Bijhouwer geen overzichtskaart, waarin hij een geografische verdeling van zijn landschapstypen over het land geeft. In de zelfde tijd, en met ongeveer hetzelfde uitgangspunt, beschrijft Keuning (1965 / 1970) op hoofdlijnen de economische en sociale geografie. In hoofdstukken V – VIII komen de Nederlandse landschappen aan bod, die op kaart 6 ruimtelijk onderscheiden worden. Deze

⁴ Het tijdschrift 'Wonen TABK' met het artikel van Hubert de Boer is ergens in de periode 1975-1980 uitgegeven. Wij hebben deze opmerking van Hubert de Boer niet nader onderzocht, aangezien dat niet tot de doelstelling van dit project zou bijdragen.

kaart gebruiken we voor de globale bepaling van de plaats waar de dia's uit de Collectie de Boer genomen zijn.

3.5 De techniek

Het merendeel van de foto's is vanaf de openbare weg genomen. Daarbij gebruikte De Boer een Mamyia C330 6x6 camera vanaf statief met een telelens en een brandpuntsafstand van 135 mm. Dit komt volgens De Boer het meeste overeen met de menselijke waarneming. Hij is faliekant tegen het gebruik van groothoekenlenzen die een landschap zo breed mogelijk vast leggen. In de camera zat diafilm met een voor ons onbekende gevoeligheid (ASA). Deze films waren alleen in een vaklaboratorium te ontwikkelen. Om snel het resultaat van het fotograferen te kunnen bekijken maakte De Boer ter plaatse altijd ook met zijn kleinbeeldcamera uit de hand een foto. Dit zijn de contactafdrukken die op de kaartjes in de kaartenbak zitten.

3.6 Beschrijving en ontsluiting van de 'Collectie de Boer'

3.6.1 Beschrijving

De collectie zit in doorzichtige, hardplastic opbergdoosjes die staan op de derde plank van boven en de tweede plank van onder, in 'Kast 2' van het dia-archief van Bureau HNS in Utrecht, waarvan Dirk Sijmons één van de directeurs is. Die kasten staan op de bovenste verdieping van de bibliotheek op de eerste verdieping. De verzameling beslaat zo'n 1000 (grootbeeld) diaframes van 5,8 bij 5,8 cm. Er zitten naast landschapsfoto's en luchtfoto's ook foto's van kaartbeelden bij (foto 1).

Ieder opbergdoosje heeft 4 rijen en 3 kolommen dia's. Op de derde plank van boven staan de 39 doosjes met dia's nummer 1-468. Op de tweede plank van onder staan de 16 dozen met dia's 469-671. Op de rug van de doosjes zit een sticker met 'HNS LNL Landschapstypen Nederland a-l'. Hierbij is 'a' volgnummer 'eerste dia' in het doosje en is 'l' volgnummer 'laatste dia' in het doosje. Het volgnummer van de doosjes staat niet op hun rug maar daar staan wel de volgnummers van de dia's die in de doosjes zitten. Dia # 671 is het laatste landschapsbeeld.

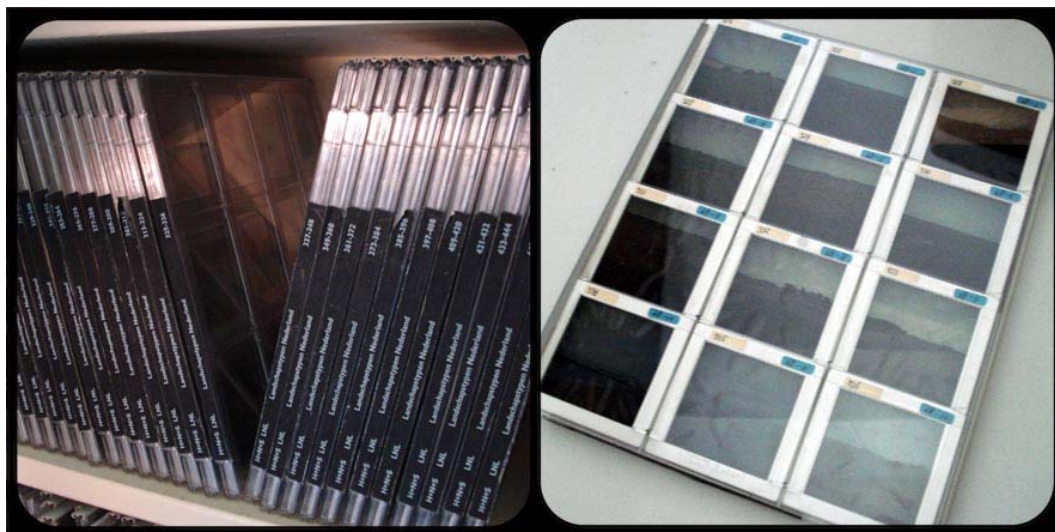

Foto 1: Het archief van de Collectie de Boer bij Bureau HNS in Utrecht (Bron: Peter Veer, Alterra WUR).

Foto 2: De kaartenbak in het archief van de Collectie de Boer bij Bureau HNS in Utrecht (Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR).

Er is een kaartenbak bij het systeem (foto 2). Iedere dia heeft een volgnummer, dat overeenkomt met het nummer op een kaartje in de kaartenbak. Op de kaartjes staan verwijzingen naar andere kaartjes en een verwijzing naar een blad van de topografische kaart 1:25.000. Ook zit er een heel kleine afdruk (kleinbeeldcamera) op de systeemkaartjes die, zo lijkt het, net een grotere uitsnede laat zien (foto 3). Op ieder kaartje, dus per dia, staan behalve een beschrijving (bijvoorbeeld: West-Friesland, binnenduinrand, etc.), ook geografische aandachts-punten (bijvoorbeeld: Wieringermeer, droogmakerij, etc.) en trefwoorden (bijvoorbeeld: kleinschalige landbouw, slagenlandschap, etc.). Dit is geen systematische indeling; geografie, landschapskunde en de beschrijving van de beeldinhoud lijken willekeurig door elkaar te lopen. Over de systematiek en betekenis van de informatie op de dia's en de systeemkaartjes: zie paragraaf 3.6.2 en 3.6.3. De voormalige bibliothecaresse van de Academie, Casta Schotman, herkent het handschrift van de notities op kaartjes. Het is van Willem Balkbaum. Zij vertelt dat rond 1983 de Academie startte met een mediatheek. Willem Balkbaum leverde in die tijd administratieve hand- en spandiensten binnen de Academie, maar was niet deskundig in het landschap of de fotografie.

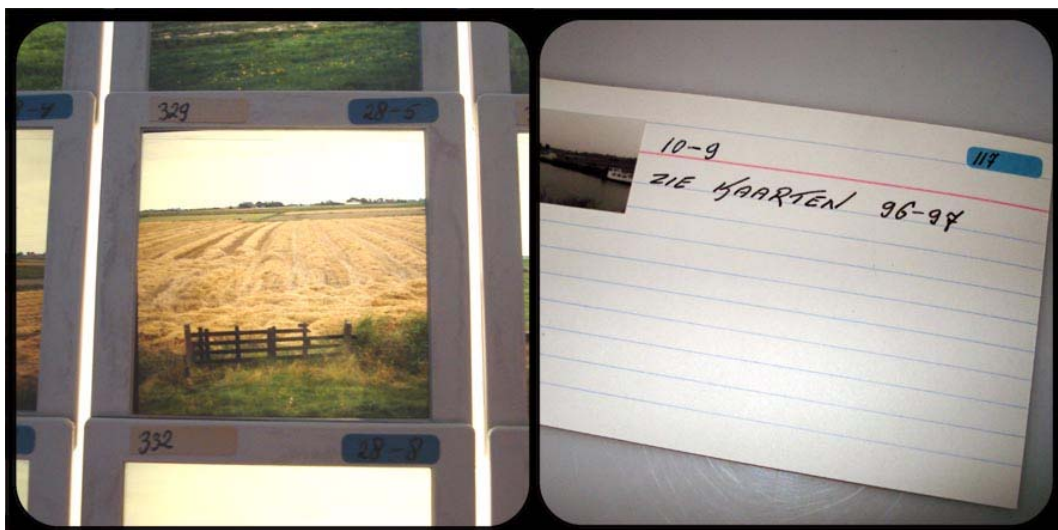

Foto 3: De nummering en beschrijving van de dia's uit het archief van de Collectie de Boer bij Bureau HNS in Utrecht (Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR).

Medewerkers van HNS zijn bezig om de kaartjes te digitaliseren en op te nemen in de digitale bibliotheek van het bureau. Er is al een elektronische database bij HNS aangelegd in 1997. In de database zit in vergelijking met de inhoud van het kaartenbakje zo goed als geen nieuwe informatie. Een belangrijk voordeel van de elektronische versie is dat het zoeken in de collectie gemakkelijker verloopt.

Voor publicatie- en onderzoeksdoeleinden digitaliseerde het bureau HNS al een tachtigtal dia's. Dit is een willekeurige deelverzameling, waarvan een aantal beelden in hoge resolutie en een aantal in lage resolutie in het computerbestand van HNS zijn opgenomen. Zie voor deze verzameling ook de bij dit rapport behorende CD ROM.

3.6.2 De dia's en de informatie op de raampjes

De 6x6 dia's zitten in raampjes van 7x7 cm met een kader van 7 mm tussen dun glas. Het lijkt er in eerste instantie op dat nogal wat dia's aan het glas 'geplakt' zitten, maar bij het openmaken blijkt dit niet het geval te zijn. De negatieven zijn wel bobbelig. Waarschijnlijk komt dat door vocht. De raampjes zijn stoffig, maar het stof zit aan de buitenkant van het glas en niet aan de binnenkant. Over het algemeen hebben de dia's een wat blauw-bleke kleurtoon. Dit is waarschijnlijk een gevolg van ouderdom en van de suboptimale bewaaromstandigheden in het verleden.

Op iedere dia zitten tenminste twee etiketjes. Links boven een wit met een enkel, uniek (volg)nummer (a), rechts een blauw stickertje met een dubbel cijfer (x-y). Het eerste cijfer, de x, blijkt het volgnummer van het doosje te zijn, maar dat staat niet op de rug van het doosje (zie 3.6.1). De y blijkt de plek van de dia in het doosje (dus 1 linksboven, 12 rechtsonder). Niet alle doosjes zijn met 12 dia's gevuld, zoals doos 337-348, waarin dia # 348 mist. Sommige dia's hebben ook nog een kleurensticker. Bijvoorbeeld dia # 3 (wit links) en 1-3 (blauw rechts) heeft een rode sticker in de linker onderhoek. De betekenis van zo'n rood stickertje is onduidelijk.

In de doosjes met dia's # 673-684 zitten 6x6 dia's van topkaarten. Op iedere raampje zit links boven een wit stickertje met het volgnummer van de dia. Rechts zit een blauw stickertje waarop p-qrs staat geschreven. De p is een doortellend getal, een volgnummer dus, q verwijzen blijkbaar naar het kaartnummer van topografische kaart 1:25.000 en de s staat voor de letter (A-H) van het kaartblad. Dit geldt voor 9 doosjes, tot en met dia # 780 met kaartdia # 108 van topkaart blad 2H.

In het doosje met de dia's # 781-792 zitten 6x6 dia's van bodemkaarten. Op iedere raampje zit links boven een wit stickertje met het volgnummer van de dia. Rechts zit een blauw stickertje, waarop: klm-ALT staat geschreven. De letters klm zijn het volgnummer van de kaartdia. Op alle stickers staan de letters ALT (waarschijnlijk van alternatief). Op dia's 790-792 zitten aan de onderkant ook stickers, op 790 met de tekst BODEM LEGENDA en rechts blauw met SY-uv, waarbij SY Romeinse cijfers zijn en uv Arabische. Het blijft onduidelijk wat die laatste cijfers betekenen.

Dia's met # 805-816 zijn close-up opnames van de topkaarten. De stickers bovenaan het raampje blijven consequent doorlopen. Onder aan de raampjes zitten rechts onder blauwe stickers met SY-uv, waarbij SY Romeinse cijfers zijn en uv Arabische. Het blijft onduidelijk wat die cijfers op deze blauwe stickertjes betekenen.

Vanaf dia # 819 zitten de doosjes vol met 6x6 dia's van luchtopnames. De blauwe sticker rechtsboven heeft dezelfde systematiek als de landschapsdia's, dus x-y. Daarbij is x het

nummer van het luchtopname- diadoosje en y de plaats van de dia in het doosje. De luchtopname-diadoosjes hebben dus hun eigen doosjesnummer, dat weer begint bij 1. Deze doosjesnummers staan opnieuw niet op de rug van de doosjes genoemd maar wel op de stikkers op de dia's (zie 3.6.1 en 3.6.2). De luchtopnames lopen volgens het opschrift op de rug van het doosje door t/m dia # 986. De nummers van de dia's lopen door tot # 983, met op het blauwe stikkertje plaatsnummer 14-12. Maar die dia zit in doosje 13. Op de dia's staan verder geen verwijzingen naar kaartbladen, plaatsnamen of andere geografische verwijzingen.

3.6.3 Fysieke en elektronische catalogus

Er is een doosje met systeemkaartjes. Dit doosje is van bruin grijs karton en 30x25x8 cm groot. Op het doosjes zit een, in twee delen gescheurde, sticker van het bureau HNS, met daarop in rode viltstift geschreven:

'Pap ... Database / Dia- ... f: / Dia's ... 6 cm', en een kleine sticker met de tekst in zwart: KAARTENARCHIEF / 6X6 DIA'S MET LIJST / n.b. De dia's staan boven in de 3 Hoge kasten!'

In het doosje zitten kaartjes, met links een z/w contactafdruk, dit zijn 3x4 negatieven van foto's gemaakt op dezelfde plek als de 6x6 dia's. Naast de contactafdruk staat nummers die overeen komen met de x en y op de 6x6 dia's. Rechts bovenin zit een blauw stickertje met het nummer van de 6x6 dia. De kaartjes staan in twee rijen en niet consequent op volgorde.

Bureau HNS heeft een elektronische catalogus in hun (Apple) computernetwerk. In deze database zit ook een catalogus van de 'Collectie de Boer'. Voor deze (naar MS Word geëxporteerde) catalogus, zie de CD-ROM bij dit rapport.

3.6.4 Zoeken in de 'Collectie de Boer'

De collectie is ontsloten door de kaartenbak en de digitale versie daarvan in de database van HNS.

Een eerste voorbeeld

Het systeemkaartje uit het doosje van dia 70. Dat zit in doosje 6, plaats 10 (klopt). Op dit kaartje staat: 'TOP. KAART 14C. DIA NR. 704. BODEMKAART NOORD-HOLLAND' Kijkend op de topografische 1:25.000 kaart blad # 14 C blijkt dit in de omgeving van Groet in de kop van Noord Holland te zijn. In de 6x6 diacollectie zit na doos 40, dozen met diaopnames van topografisch kaarten. Op dia nr. 704 staat een opname van topografische kaart blad 14 C.

Een tweede voorbeeld

Kaartje van dia 338. Die zit in doosje 29 plaats 2. Op het kaartje staat 'LAUWERSZEE MET WADDENZEERESTANTEN. TOP. KAART 6F. DIA 773-774 BODEMKAART FRIESLAND. In de 6x6 collectie zit de dia op de goede plek. Op dia nr. 773 en 774 staan opnames van topografische kaart 14 blad F met net een andere beelduitsnede.

Een derde voorbeeld

Het blijkt dat het nummer uit de database van HNS correspondeert met het blauwe (nummer) stickertje op de rechterbovenhoek van de kaartjes in de kaartenbak. De groengegroeide tekst betreft overeenkomende tekst op de kaartjes in de kaartenbak en in de beschrijving bij het nummer in de HNS database. Conclusie: Als je in de database gaat zoeken op trefwoorden dan vind je de daarmee corresponderende nummers terug in de kaartenbak. Deze kaartenbak verwijst weer naar de ingeraamde dia's in transparante diabakken. (zie beschrijving over de verwijzing van nummers op dia's in de diabakken en nummers op de kaartjes in de kaartenbak).

Kaart

70 (blauwe sticker)
6-10
Top. Kaart 14 C
Dia Nr. 704
Bodemkaart Noord-Holland

Digitaal Systeem HNS338

Lauwerszee met Waddenzeerestanten Friesland/
Lauwerszee / Waddenzee waddenzeerestanten

Kaart

338 (blauwe sticker)
29-2
Lauwerszee met waddenzeerestanten
Top. Kaart 6F
Dia nr.773-774

Digitaal Systeem HNS70

Oude droogmakerijen achter duinrand, vroeg bedijkt
kwelderland, oude zeedijk met doorbraken, open
landschap tgv zeewind, duinrand duidelijke
zichtbaar, weinig occupatie (puntsgewijs op
knooppunt dijken) Noord-Holland droogmakerijen/
bedijkt kwelderland/zeedijk/duinrand

Een experiment met het zoeken op trefwoorden

Er blijken zo goed als geen termen uit de lijst van thema's van het PBL *hits* te geven in de elektronische catalogus. Dat betekent dat de database een zeer summiere beschrijving heeft, hoewel iets uitgebreider dan de kaartjes in de kaartenbak. De beschrijving verwijst vooral naar landschapkenmerken en niet naar zaken die 'spelen' in die landschappen.

Zoektermen uit het experiment

Schaalvergroting (0), verbreding (0), vakantiewoningen (0), huizen (0), Centerparcs (0), winkels (0), infra(structuur) (0), geluidsscherm/wal (0), zend(mast) (0), hoogspanning (0), wonen (0), zichtlocaties (0), werken (0), bereikbaar (0), functie (0), ruilverkaveling (0), mais (0), boomteelt (0), (poot)aardappelen (0), bollen (0), energie (0), pad(en) (0), stal (0), loods (0), wind(molen) (0), waterberging (0), egalisatie (0), bomen (0), dijk (0), dijkverzwaring (0), kust(verdediging) (0), recreatie (142), landbouw (51), natuur (65), (landarbeiders)woningen (18), bedrijven (90), wegenpatroon (2), weg (199), boerderij (98), schaal (22), verkaveling (52), gewas (5), kavel (93), beken (40), kas (16), water (40).

4 Testfase herfotografie

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk beschrijven we onze eerste ervaringen met het opnieuw fotograferen van bestaande beelden. We startten in het vroege voorjaar van 2008, nog voordat we zelfs wisten dat Hubert de Boer de maker was. Voor een volledig verslag van de ervaringen verwijzen we naar het 'Dagboek zoektocht 'Herfotografie'' en de powerpoint op de CD-ROM bij dit werkdocument.

In paragraaf 4.2 gaan we in op de plaatsbepaling. De aanduidingen over het camerastandpunt op de dia's en in de catalogus zijn uiterst grof. Als proef hebben we in de startfase van het onderzoek geprobeerd de beelden te herleiden naar de locatie. Sommige plekken uit de 'Collectie de Boer' zijn inderdaad eenvoudig terug te vinden, als je toevallig de beelden herkent. Dit was echter maar bij enkele beelden het geval. We hebben geprobeerd om, samen met de kenner van het Nederlandse landschap Klaas de Poel, meer dan een paar beelden van het reeds gedigitaliseerde deel van de collectie op herkenning te herleiden. We slaagden erin de beelden aan regio's te koppelen, maar exacte plaatsbepaling bleek onmogelijk. Vervolgens hebben we in een eerste veldexperiment beelden uit de 'Collectie de Boer' en uit de collectie van onze collega Gert Peek proberen terug te vinden en te herfotograferen. In deze test werd snel duidelijk dat het vinden van de precieze locatie, ook al herken je het beeld op de te herfotograferen foto, erg lastig is. Overdadige begroeiing (zoals bij de vesting onderaan de Blauwe Kamer bij Rhenen) maakt exactheid onmogelijk. In de volgende paragraaf wordt de veelal lastige opgave van het vinden van de juiste plek geschetst.

In paragraaf 4.3 schetsen we ook een aantal haken en ogen, meer dan we aan het begin van het project konden bevroeden. Om de landschappen die Hubert de Boer vastlegde zo goed mogelijk te kunnen vergelijken met het huidige landschap is het belangrijk om zoveel mogelijk te kiezen voor dezelfde uitgangspunten (als weertype, seizoen, tijdstip van de dag), locaties en fototechniek. In deze paragraaf komen de belangrijkste kwesties die dat met zich meebrengt aan bod.

4.2 Plaatsbepaling

4.2.1 Het camerastandpunt van beeld 117: een queeste

Thijs de Zeeuw, medewerker van Bureau HNS, heeft zich al eens gebogen over het lokaliseren van de door Hubert de Boer gekozen camerastandpunten. De aanwijzingen in de bij de collectie bewaarde catalogus zijn echter uiterst grof. Thijs de Zeeuw gebruikte beeld 117 als voorbeeld (zie foto 4).

Door het combineren van de gegevens in de catalogus met het beeld van de aangegeven topgrafische kaart vermoedt hij dat het gaat om Driehuizen, ten noorden van West-Graftdijk in het Noord-Hollands veenweidegebied.

Hieronder volgt het verhaal van de zoektocht naar deze locatie, door een van de auteurs van onderhavig werkdocument.

“In het weekend van 22/23 maart 2008 maakte ik, Peter Veer, een meerdaagse fietstocht door West-Friesland. Het was er winderig, koud en zelfs wit. Dus niet het goede seizoen om de zomerse beelden uit de 'Collectie de Boer' opnieuw te fotograferen. Wel om op zoek te gaan naar een aantal locaties. Ik had afdrukken van een tiental foto's bij me, waaronder foto 117 van een West-Fries slagenlandschap (zie foto 4, figuur 1). Een medewerker van Bureau HNS had al eens de topografische kaart bestudeerd en vermoedde dat foto 117 een beeld zou geven van Driehuizen. Helaas bleek dit beeld niet te kloppen met de situatie rond Driehuizen (foto 5)”.

Foto 4. Dia 117 West-Friesland.
(Bron: Hubert de Boer, 1975/76)

Figuur 1. Topografische kaart West-Friesland.

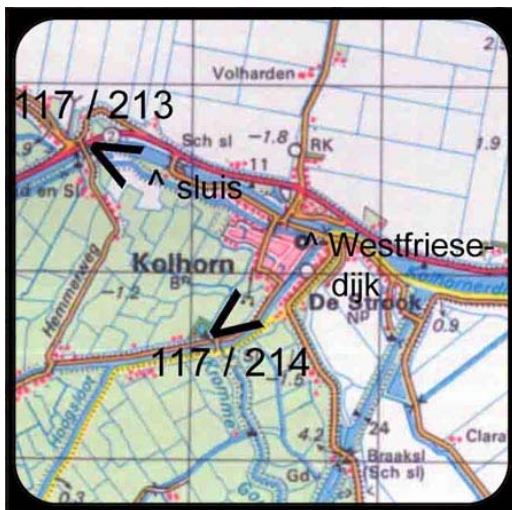

Foto. 5. Marken Binnen (Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR).

“In de plaatselijke kroeg vroeg ik de aanwezige dorpsbewoners of ze de plaats van de ‘Sijmonsfoto’ wisten te benoemen. Onmiskienbaar hier in de buurt, maar waar? Twee plekken bleken favoriet. Eén ervan (Rustenburg) lag op het vervolg van onze fietstocht en de ander voldeed al na het bestuderen van de kaart niet. Door weer en wind gingen we welgemoed verder. Rustenburg bleek echter ook niet te voldoen.

Vijf maanden later maakte ik op een mooie nazomerdag een wandeling langs de Westfrieze Zeedijk in de omgeving van Kolhorn. Diverse gesprekken met Hubert de Boer hadden duidelijk gemaakt dat de dia's 117 en ook 305 in deze streek zouden zijn gemaakt.

Voordat de Wieringermeer werd aangelegd vond in Kolhorn levendig waterverkeer plaats. Er woonden vooral vissers; turf en tal van andere goederen moesten over de dijk of door de sluis de polders in en uit. Op de dijk van Kolhorn staan nog een aantal voormalige schuren, waarin het turf afkomstig uit Friesland en op weg naar de steden van Holland opgeslagen kon worden”.

Figuur 2. Topografische kaart Kolhorn en omgeving 117/213 geeft de locatie van foto 8 weer, 117/214 geeft de locatie van foto 9.

Foto 6. Voormalige veenschuur, nu Erfgoedmuseum op de dijk van Kolhorn (Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR).

“Bij de sluis troffen we Jan Dekker. Hij bedient al meer dan 30 jaar, in opdracht van de provincie Noord- Holland, de sluizen in de omgeving. Beide beelden kon hij niet goed thuisbrengen. Bij de sluis staat een recent gebouwd gemaal. Op de topkaart van 1984 blijkt dit gemaal afwezig te zijn”.

Foto 7. Sluis bij Kolhorn (Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR).

“Beeld 305 plaatste Jan Dekker in eerste instantie bij de voormalige melkfabriek van Lutjewinkel. Toen ik hem wees op de masten van de zeiljachten twijfelde hij sterk: daar is geen jachthaven en die is er ook nooit geweest. Ik liep verder naar de locatie waar Hubert de Boer vermoedelijk beeld 117 maakte. Dat is bij de brug van de Hemmerweg over het kanaal en de provinciale weg van Schagen naar Kolhorn. Daar viel het me op dat de situatie volledig is veranderd. Hierdoor was het onmogelijk om de locatie precies te bepalen. Het weggetje aan de rechterkant van het kanaal bestaat niet meer. De opgaande populieren maakten plaats voor wilgen- en populierenstruweel”.

Foto 8. West Friesland 213 (Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR).

“Op het land in de polder is op de nieuwe foto aan de rechter kant ruig grasland te herkennen. Van dichtbij is goed te zien dat hier niet zo lang geleden grondwerkzaamheden plaatsvonden. Er is veel meer opgaand hout van wilgen en populieren. Ze blokkeren het zicht op het silhouet van het dorp. De kwestie van de markante grote schuur is met navraag in het dorp niet opgelost. Wij, maar ook de havenmeester van de Jachthaven van Kolhorn en zijn vrouw hebben die schuur niet kunnen lokaliseren. Is dit dan wel de goede plek”?

Foto 9. Dia 117 West-Friesland (Bron Hubert de Boer, 1975/76) gecombineerd met foto 214 Kolhornkade (Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR).

“Ik wandelde verder naar de Kolhornkade. Daar trof ik ook een volledig andere situatie aan dan op de topkaart van 1984. Het gemaal is hier verdwenen. Er zijn sporen te zien van grondwerkzaamheden. De afbeelding van de polder bij Kolhorn geeft meer inzicht in de veranderingen. Daarin is op de achtergrond het nieuwe gemaal bij de sluis te zien en aan de horizon een hele reeks nieuwe windmolens van de Wieringerwaardpolder”.

Foto 10. Polder bij Kolhorn (Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR)

"In het dorp troffen we later in de middag de jachthavenmeester en we lieten hem de foto's van 30 jaar geleden zien. Beide beelden kon hij niet direct plaatsen. *'Vrouw, kom eens kijken ...'* Samen boog het echtpaar van royaal over de vijftig zich over de foto's. *'Er is zoveel veranderd, eigenlijk moet je daarvoor bij Aad de Wit zijn. Hij is de streekhistoricus, woont in Nieuwe Niedorp en schrijft stukjes in de krant'*."

Foto 11. Winkel Havenmeester (Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR)

"Iets verderop, in die andere oude turfschuur zit het erfgoedmuseumpje. Daar is hij zo nu en dan, maar dat is nu al dicht'. Ook dit havenmeestersechtpaar plaatste beeld 305 als eerste bij de voormalige melkfabriek van Lutjewinkel. Maar ook zij werden in verwarring gebracht door de vele zeiljachten die er aangemeerd lagen".

4.2.2 Gebruik van GPS en andere plaatsbepalingstechnieken

Een belangrijke opgave in dit project blijkt het terugvinden en exact in coördinaten vastleggen van de camerastandpunten, die Hubert de Boer dertig jaar geleden innam. Hetzelfde geldt natuurlijk voor de plek waar de nieuwe foto is genomen. Met een GPS (Global Positioning System) zijn de coördinaten van een locatie tot op ongeveer 10 meter nauwkeurig te bepalen. De apparaatjes (TomTom e.d.), waarin ook een bestemmingslocatie is in te voeren, zijn tegenwoordig handzaam en betaalbaar. Routeplanners maken gebruik van dit GPS-systeem. Zij werken goed en snel om de weg naar een bepaalde plek te vinden. Een andere methode is ouderwetser. Zoek de plek in een atlas of op een topgrafische kaart op en noteer de coördinaten. Ditzelfde kun je ook doen met Google Earth. Deze laatste heeft als voordeel dat kaartbeeld en luchtfoto naadloos op elkaar passen. Doordat de luchtfoto in Google Earth meestal een paar jaar oud is kan door vergelijking met het huidige landschap extra informatie over de ontwikkelingen in het landschap worden gevonden. Met GPScoördinaten of coördinaten afgelezen van topkaart of Google Earth is de locatie van het camerastandpunt op 10 meter nauwkeurig vast te leggen. De praktijk wijst echter uit dat binnen een straal van 10 meter veel verschillende landschapsbeelden zijn te maken. Het vastleggen van de kijkrichting kan alvast helpen bij het vinden van de juiste plek.

4.3 Haken & ogen aan herfotografie

4.3.1 Beeldinhoud

Het doel van de 'Collectie de Boer' was het vullen van een beeldbank met beelden van het Nederlandse landschap, voor onderwijsdoeleinden. Hubert de Boer liet zich hierbij in grote lijnen leiden door de geomorfologische landschapsindeling volgens Bijhouwer (1977) in 'Het Nederlandse Landschap'. Deze indeling gaat vooral uit van het agrarisch occupatieproces. Voor de meer 'stedelijke ontwikkelingen', die ons landschap in de afgelopen 50 jaar sterk hebben gevormd, is weinig aandacht. Beelden uit stedelijke gebieden zijn überhaupt ondervertegenwoordigd.

4.3.2 Keuze uitsnede

De keuze van de uitsnede van het landschap door de fotograaf is zeer bepalend voor het soort beeld dat er wordt vastgelegd. Bij herfotografie van datzelfde landschap geldt dat opnieuw. Een uitsnede, zo genomen dat een cultuurlandschap het beste wordt vastgelegd, kan een generatie later nog steeds hetzelfde beeld opleveren, terwijl er in de naaste omgeving van deze uitsnede heel veel veranderd kan zijn. De vraag is in hoeverre herfotografie van een collectie met een dergelijk specifiek uitgangspunt een betrouwbare indicatie geeft van de mate van verandering van het Nederlandse landschap.

4.3.3 Invloed tijdstip

Het merendeel van de beelden uit de collectie maakte Hubert de Boer in de zomer. De sfeer van een 's zomers landschap is (in Nederland) uiteraard anders dan dat van een winterbeeld: al of geen bladeren aan de bomen, zonovergoten weilanden of bevroren sloten, bloeiende bermen of rijpe vruchten aan de struiken. Ook het tijdstip op de dag blijkt heel bepalend voor de sfeer en voor wat je daadwerkelijk kunt zien in het beeld (zie foto's 12 en 13).

Foto 12. Kromme steeg, Binnenveld (links); Bron: Gert Peek, Leerstoelgroep Landdynamiek Wageningen Universiteit).

Foto 13. Kromme steeg, Binnenveld (rechts) Bron: Jeroen Kruit, Alterra Wageningen UR.

Foto 12, het oude beeld, is s'ochtends gemaakt met een lichtval uit het oosten ('met het reliëf mee'). Het nieuwe beeld (foto 13) is in de avond genomen. Dit beeld oogt door de lage lichtinval uit het westen ('tegen het reliëf in') veel vlakker.

4.3.4 Techniek van de opname

Naast de keuze voor landschappen, het camerastandpunt en de beelduitsnede is ook de fotografische techniek van belang. Het is zaak om bij het vastleggen van het nieuwe beeld de techniek zo veel mogelijk met die van het oude beeld overeen te laten stemmen. Hubert de Boer gebruikte destijds een professionele, analoge 6x6 camera. In de huidige tijd is het kiezen voor digitaal vastleggen en verwerken van beelden gemeengoed geworden. Een digitale 6x6 camera is echter duur en zou een onverantwoord deel van het budget van dit proefproject vragen. Daarom koos de fotograaf Melchert Meijer zu Schlochtern voor het gebruik van een digitale fullframe 3x4 spiegelreflex camera. Het gebruik van deze camera van een ander type heeft invloed op de beelduitsnede en de vertekening van het perspectief van het landschapsbeeld. Om hetzelfde perspectief in beeld te krijgen is het gebruik van een vergelijkbare lens noodzakelijk. Vooral de brandpuntsafstand (groothoek- of telelens) is bepalend. Daarnaast is de registratieplaat van een 6x6 camera groter dan die van een 3x4 camera. Hierdoor ontstaat in een 6x6 camera een beeld met een wijder kader en een andere beeldverhouding dan in een 3x4 camera. In de meest digitale camera's zit nog steeds een registratieplaat van 1,5x2 (half frame). Dan geldt een omrekeningsfactor van 1/2 voor de brandpuntsafstand. Dus de 135 mm van Hubert de Boer wordt dan ± 70 mm.

4.3.5 Kosten

De 'Collectie de Boer' bestaat uit ruim 600 dia's. Om praktische en budgettaire redenen hebben we slechts een deel laten digitaliseren. Om alle dia's te controleren op kwaliteit, eventueel digitaal te corrigeren en weer op hun juiste plaats op te bergen, kost veel tijd en aandacht. Maar in vergelijking met de kosten van het inhuren van een professionele fotograaf zijn de kosten voor het digitaliseren beperkt. De steekproef die we uitvoerden tijdens onze zoektocht in de verzameling (zie paragraaf 3.5) leerde ons dat de collectie redelijk op orde is.

De eerste ervaringen leren dat vooral het vinden van het juiste camerastandpunt veel tijd en dus budget vraagt. Een beroepsfotograaf zal tijd en reiskosten van een vooronderzoek in rekening brengen. Daarnaast zijn er de kosten voor de apparatuur. Het meest wenselijk zou zijn om bij herfotografie ook een digitale 6x6 camera te gebruiken. Deze apparaten zijn echter zeldzaam en prijzig.

Voor de beeldanalyse is het van belang dat de nieuw gemaakte beelden zo goed mogelijk overeen stemmen met de oude beelden uit de 'Collectie de Boer'. Voor het maken van beeldenparen van eenzelfde uitsnede is eenvoudige beeldbewerking noodzakelijk. Dit vraagt de ook de nodige tijd.

5 ‘Collectie de Boer’ opnieuw gefotografeerd

5.1 Inleiding

Hubert de Boer tekende destijds de locaties in op drie ANWB kaarten 1:200.000, van Noord-, Midden- en Zuid-Nederland. Het is onduidelijk waar die kaarten nu zijn. Zowel bij de huidige als de voormalige bibliothecaris, Klaas de Jong respectievelijk Casta Schotman, deden we navraag naar de set kaarten. Dit leverde helaas niets op. De Academie in Amsterdam is de afgelopen jaren gerestaureerd en verbouwd. De gehele collectie van de bibliotheek is in- en (gedeeltelijk) uit dozen gegaan. In de catalogus en het uitgepakte deel zijn de kaarten niet te vinden. Er is nog een klein deel in verhuisdozen opgeborgen. De kans dat de kaarten daarin zitten, acht de bibliothecaris erg klein. Een deel van het archief van de Academie is ondergebracht bij het NAI in Rotterdam. Navraag daar en inzicht in de inventaris van die collectie levert ook geen spoor op van de drie kaarten, waarop Hubert de Boer de plaatsen aantekende die hij fotografeerde.

In paragraaf 5.2 staan we kort stil bij de selectiecriteria en de wijze van selecteren van een ruime uitsnede van te digitaliseren beelden uit de ‘Collectie de Boer’. In paragraaf 5.3 laten we zien hoe we met de hulp van Hubert de Boer tot een selectie van 20 te herfotograferen beelden zijn gekomen. In paragraaf 5.4 volgt een overzicht van de originele en opnieuw gefotografeerde beelden. De beelden zijn aangevuld met alle bij ons beschikbare gegevens.

5.2 Het zoeken van 20 dia’s bij de veranderingen in het landschap

In paragraaf 2.1 zijn de veranderingsprocessen van het landschap beschreven waar het in deze vergelijkende studie om gaat. Tijdens de zoektocht naar de wijze van ontsluiten van de verzameling is een matrix gemaakt, met in de linkerkolom deze veranderingsprocessen. De beschrijvingen in de digitale catalogus (zie paragraaf 3.5.2) blijken niet aan te sluiten bij de beschrijving van de veranderingsprocessen van de afgelopen dertig jaar. Daarmee is de digitale catalogus dus niet het gehoopte instrument voor het maken van een goede proefselectie uit de 600 beelden.

Vervolgens is in een rij, haaks op de kolom van de veranderingsprocessen, de landschapsindeling van Bijhouwer (1977) geplaatst. Met de kennis van het Nederlandse landschap van auteurs dezes, is een inschatting gemaakt van het soort veranderingsprocessen dat in de verschillende landschappen van Bijhouwer het meeste zouden kunnen voorkomen. Er is gezorgd voor een zo goed mogelijke verdeling van de beelden over de thema’s en landschappen. Vervolgens is gezocht in de elektronische catalogus, met de termen uit Bijhouwers indeling naar beeldgroepen. Ook uit deze beeldgroepen is op basis van eigen inschattingen een selectie gemaakt van beelden, die de meeste kans maakten om de veranderingsprocessen zichtbaar te krijgen.

Dit leidde tot een gedeeltelijke vulling van de cellen van de matrix. Voor ieder veranderingsproces is in ieder geval één beeld gekozen, waarbij is geprobeerd tevens zoveel mogelijk landschappen mee te laten doen. Voor een aantal combinaties zijn twee beelden gekozen. Dit leverde zo’n 20 dia’s op. Daarnaast is nog een aantal dia’s uitgekozen om een beeld te kunnen schetsen van de inhoud van de collectie.

In het totaal zijn 30 beelden gedigitaliseerd⁵.

Tabel 5.1. Overzicht van veranderingen in het landschap (zie Tabel 2.1) en landschapstypen

Nr.	Zie Tabel 2.1.	Naar Bijhouwer (1977)	Dia's De Boer
1	Decor voor <i>leisure</i> en pret	Kustlandschap	261, Walcheren
2	Verbreiding landbouw	Lage zandgronden/ Kampenlandschap	283, west en midden Brabant
3	Natuurontwikkeling	Stuwwallenlandschap	452, Zaanstreek
4	recreatiegebieden & groene sterren	Lage zandgronden/ Kampenlandschap	165, Maas Midden Limburg ⁶
5	Tweede huizen, vakantiewoningen, en - parken	Zeeuws kwelderlandschap	259, Noord-Beveland
6	Zichtlocaties bedrijventerreinen	Aandijkings en droogmakerijen	504, Haarlemmermeer / Schiphol
7	Weilandwinkels	Slagenlandschap - veenweide	
8	Uitbreiding internationale infrastructuur	Slagenlandschap - veenweide	555, Maasvlakte ⁷
9	Het zicht vanaf de snelweg en geluidsschermen	Stuwwallenlandschap	
10	Zendmasten + hoogspanningsleidingen	Grote rivieren	658, Oost Betuwe
11	Wonen en werken op het platteland	Hoge zandgronden, Esdorpenlandschap	
12	Spitsuur natuur	Kustlandschap	477, Binnenduinrand Den Haag
13	Gevolgen van de laatste ruilverkaveling oude stijl	Veenontginningen	377, Groningen, Veenkoloniën
14	Functieverandering voormalige boerderijen	Hoge zandgronden Esdorpenlandschap	417, Friese Wouden
15	Schaalvergroting landbouwbedrijven	Lage zandgronden /Kampenlandschap	
16	Opkomst nieuwe landbouwproducten	Aandijkings en droogmakerijen	058, Binnenduinrand NH boven IJ
			060, Binnenduinrand NH boven IJ
17	Windmolens	Terpenlandschap	305, Fries Weidegebied
18	Uniformering uiterlijk bedrijfsgebouwen		
19	Waterberging	Grote rivieren	
20	Dijkverzwaring (rivierengebied)	Grote rivieren	666, Komgronden Betuwe
21	Kustverdediging	Zeeuws kwelderlandschap	139, ZH eilanden, Voorne-Putten

⁵ Ook zijn een aantal kaartfragmenten en luchtfoto's gedigitaliseerd: 738 fragment topkaart Schiphol / Haarlemmermeer (bij 504), 745 fragment topkaart Noord-Kennemerland (bij 058, 060), 785 bodemkaart Noord-Holland (bij 058, 060), 786 bodemkaart Zuid-Holland (bij 504), 829 luchtfoto, 844 luchtfoto.

⁶ mist in digitale versie van de catalogus

⁷ omschrijving in digitale versie van de catalogus niet juist

Nr.	Zie Tabel 2.1.	Naar Bijhouwer (1977)	Dia's De Boer
22	VINEX	IJsselmeerpolders	164, Flevoland
23	Hoogbouw	Slagenlandschap - veenweide	505, Wormer-Purmer
	Overig (niet PBL)		
	Proef locatie zoeken		117, West Fries slagenlandschap
	Proef locatie zoeken		305, Fries weidegebied
	Proef locatie zoeken		366, Noord Groningen
	Vuilnisbelt		449, Wijkerpolder
	Proef locatie zoeken		554, Blauwe Kamer ⁸
	Proef locatie zoeken		545, Grebbelinie ⁹

5.3 Het lokaliseren van de camerastandpunten

Aangezien er geen tot weinig aanknopingspunten waren om een precieze plaatsbepaling te kunnen doen, komt het aanbod van Hubert de Boer om te helpen als geschenk uit de hemel. Tijdens het eerste gesprek geeft de Boer al aan over een ijzeren geheugen voor plekken te beschikken. Hij verwacht het merendeel van de foto's te kunnen terugvinden, ook al zijn ze meer dan dertig jaar geleden gemaakt.

Op een bijeenkomst in Eenrum wordt geprobeerd om van 30 beelden op A4 (in kleur, met nummers en beschrijvingen van de systeemkaartjes en uit het digitale archief) met behulp van 4 atlassen van Nederland (1:50.000) de plekken voor herfotografie vast te stellen. De Boer maakt al snel een schifting in de 30 beelden. Twintig lijken eenvoudig te herleiden en 10 lijken op voorhand toch een stuk lastiger te worden. Met name de kleinschalige, wat meer besloten landschappen, zijn moeilijk te traceren. De aanwijzingen uit de systeemkaartjes en het digitale archief bieden opvallend weinig houvast. Aan het eind van de ochtend is het gelukt om voor twintig beelden de locatie vast te stellen, met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid. Later op de dag laat de Boer via de mail nog weten dat het hem toch tegen is gevallen. Die 30 jaar heeft veel gevegd van het geheugen.

5.4 24 beeldparen over de periode '1975-2008'

In deze paragraaf volgt een korte beschrijving van de 24 beeldparen op hoofdlijnen. Onder 'Kaartenbak' wordt de informatie beschreven van de bij de dia's behorende kaartjes in de fysieke catalogus van de 'Collectie de Boer'. 'Thematiek' geeft de te verwachten verandering in het landschap weer, zoals beschreven in paragraaf 2.1. Onder het kopje 'Ervaring' staan de belevenissen tijdens het zoeken naar en maken van het nieuwe beeld. De overige kopjes spreken voor zich. In het 'Dagboek zoektocht 'Hertifografie'' (op de CD-rom) gaan we op het maken en de beeldinhoud van een aantal paren verder in.

⁸ Deze dia's zijn door Bureau HNS eerder gedigitaliseerd.

⁹ Idem.

Foto 13. Nr. 017 Oude Waver Amstelland (L) (Bron: Hubert de Boer, 1975/76) (R) gecombineerd met foto recente situatie (Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR).

Coördinaten (Bron: Google Earth)

N 52°15'07.03"

O 4°53'08.01"

Kijkrichting: NW

Kaartenbak

Doos 2 dia 5: zie kaarten 13-14.

Kaartje 13: Amstelland, sterk kronkelende rivieren met lage bedijking, waarlangs boerderijen en woonkernen; slotenpatroon heeft slechts over korte stukken (door kronkelend verloop) regelmatig verloop en is vrij groot van onderlinge maatvoering, zie 14.

Kaartje 14: veengronden met op overgang naar kleidijk soms meidoorn, elzenbroeken en wilg in veengebied, es en populier op en langs dijken.

Topkaart 25GH-31 EF, dia nrs. 740-741-742, 729-730-731-732, Bodemkaart Zuid-Holland.

Thematiek

12, Spitsuur natuur.

Herfotografie, de ervaring

"Dit beeld komt me bekend voor. Ik weet bijna zeker dat ik over dit dijkje langs een veenweidepolder in Amstelland vaker gefietst heb. Op 10 oktober 2008 ging ik 's middags met de motorfiets op onderzoek uit. Langzaam reed ik over de zuidelijke ringdijk van Polder de Ronde Hoep. In de buurt van de locatie aangekomen twijfelde ik. Door opgaand hout kon ik niet precies zien of ik het juiste punt voor ogen had en reed verder naar Nes. Daar controleerde ik de bebouwing om te bezien of die overeen komt met die op de achtergrond van beeld 017. Dit bleek het geval te zijn.

Terug op het camerastandpunt was zoeken om in detail het juiste standpunt voor de uiteindelijke foto te bepalen. Het lukte me niet om de verticale verhouding goed te krijgen".

Beschrijving oude beeld

Weggetje op dijkje. Links een smalle berm met bloeiend gras en wat riet, een waterloop met twee kano's, die links afbuigt. Aan de overkant van het watertje is waarschijnlijk ook een weggetje. Op de achtergrond ligt een woonboot in het watertje aan de rechteroever. Verder naar links opgaande begroeiing en een witte dakrand. Aan de horizon verder naar rechts een hoger, groter gebouw met pannen dak.

Op de achtergrond, onder aan de dijk rechts, struiken, weiland met vee en elektriciteitleiding met houten palen. Op de achtergrond een ander dijkje met een burgerwoning en een boerenbedrijf. Aan de horizon een tweetal flatgebouwen.

Beschrijving nieuwe beeld - verandering

Op het weggetje rijdt een wielrenner in blauw/zwart tenue op de camera toe. Links een smalle berm met gemaaid gras en hoger opgaand riet met pluimen. Op de achtergrond opgaande begroeiing met tussen de bomen een kerktoeren, die boven de witte dakrand van een boerderij en een hooiberg uitsteekt.

Rechts een gemaaid grastalud met op de voorgrond een wit markeringspaaltje. Op de achtergrond rechts een uitwijkplaats gemarkeerd met twee witte paaltjes en een blauwe motorfiets. In het talud van het dijkje staan daar wilgen-, essen- en meidoornstruiken. De rechter berm is in 2008 breder en het talud beduidend minder stijl.

Foto 14. Nr. 058 Heemskerk (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76; (R), Bron: Melchert Meijer zu Slochteren 2008.

Coördinaten (Bron: GPS)

N 52°30'10.2"

E 4°39'22.2"

Kijkrichting: ZW

Kaartenbak

Doos 5 dia 10, soms lage grasuitlopers landinwaarts, kunstmatige bebossing van duinen, Topkaart 19 AC, dia nrs. 745-746-747, Bodemkaart Noord-Holland.

Begin omschrijving op kaartje 57: Binnenduinrand Noord-Holland ten noorden van het IJ, kleinschalige landbouw/tuinbouwontwikkeling op geestgronden, occupatie langs Rijksstraatweg, weinig landgoederen door vroegere slechte bereikbaarheid vanuit grote kernen, duinrand manifesteert zich meestal door opgaande vegetatie, zie 58.

Thematiek

16. Opkomst nieuwe landbouwproducten.

Herfotografie, de ervaring

“Het was lastig deze plek te vinden. Het markante witte huisje links in beeld is twee jaar geleden gesloopt. Uiteindelijk herkende een oude kweker het halve gebouw helemaal rechts op de foto. Dit is een vierkant, en vrij typisch gebouw waardoor hij het herkende. De drie huisjes ernaast en het huis met de rode pannen bestaat ook nog. Het tussenliggende gebied is een industrieterrein geworden met garages en autodealers. Ik ben steeds een straat naar achteren gegaan, zodat ik uiteindelijk op ongeveer de goede plek aan de hoofdweg stond. Dat is nu inmiddels de ingang van een autodealer. De exacte plek is het waarschijnlijk niet. De afwijking zal 50-100 meter zijn”.

Beschrijving oude beeld

Rode kool, rabarber (?), geoogst graan, uien of prei, kassen, hoogovens.

Beschrijving nieuwe beeld / de verandering

Heemskerk is enorm gegroeid door de werkgelegenheid van de hoogovens. Het witte huisje is gesloopt voor de aanleg van een rondweg, die er binnenkort moet komen. Dit is lange tijd tegengehouden door de actiegroep ‘Westerhout blijft’. Maar nu gaat het er toch van komen. Het gebied heeft nog redelijk wat bloementeelt, vooral bollen en lelies. Groenten worden amper meer verbouwd.

Foto 15. Nr. 060 Heemskerk Centrum (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76; (R), Bron: Melchert Meijer zu Slochtern, 2008.

Coördinaten (Bron: GPS)

N 52°30'31.5"

E 4°39'14.6"

Kijkrichting: NO

Kaartenbak

Doos 5 dia 12: zie kaarten 57-58.

Kaartje 57: Binnenduinrand Noord-Holland ten noorden van het IJ, kleinschalige landbouw/tuinbouwontwikkeling op geestgronden, occupatie langs Rijksstraatweg, weinig landgoederen door vroegere slechte bereikbaarheid vanuit grote kernen, duinrand manifesteert zich meestal door opgaande vegetatie, zie 58.

Kaartje 58: soms lage grasuitlopers landinwaarts, kunstmatige bebossing van duinen, Topkaart 19 AC, dia nrs. 745-746-747, Bodemkaart Noord-Holland.

Thematiek

16. Opkomst nieuwe landbouwproducten.

Herfotografie, de ervaring

"Deze exacte plek was ook lastig te vinden. Op een gegeven moment herkende iemand het als de twee kerktorens van Heemskerk. Ik ben op het dak van een autodealer gaan staan, drie verdiepingen hoog. Hier had ik uitzicht over Heemskerk en kon ik de positie bepalen vanwaar de oude foto ooit is genomen. De schoorsteen rechts in beeld herkende iemand als de zijkant van de flatgebouwen die er staan. Op de open plek van de foto is de wijk Waterakkers gebouwd. Ik heb de exacte plek niet kunnen bepalen, omdat ik vanaf de grond geen uitzicht had op de twee kerktorens. Het flatgebouw kon ik wel soms zien. Deze heb ik als vast punt genomen en gezorgd dat het in beeld kwam. De exacte plek is dit waarschijnlijk niet, er zal een afwijking zijn van wellicht enkele honderden meters".

Beschrijving oude beeld

Donker gewas, sla wordt geoogst door man met kar, bloemen, boomkwekerij, bosschages met twee kerktorens op de achtergrond.

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

Dit agrarische gebied is volgebouwd met woningen. Alleen in de richting van de duinen is er nog akkerbouw. Op de oude foto wordt sla verbouwd. Dat is al lang niet meer zo. De kratten zijn inmiddels ook vervangen door tractoren met aanhangers. Op de foto zijn ook redelijk wat heggen te zien. Deze elzenhagen werden aangeplant tegen het stuiven en de wind. Met de mechanisatie verdwenen de hagen, ook omdat er veel ongedierte in zat, aldus een boer uit de omgeving.

Foto 16. Nr. 117 Kolhorn (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76; (R), Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR, 2008.

Coördinaten (Bron: Google Earth)

N 52°47'52.62"

O 4°52'35.56"

Kijkrichting: OZO

Kaartenbak

Doos 10 dia 9: zie kaarten 96-97.

Kaartje 96: West Friesland, slagenlandschap met langgerekte streekbebouwing, hoofdzakelijk grasland, maar ook tuinbouw, bloementeelt, tussenhagen (zie ook 38), oudere gedeelten verbaggerd met brede sloten, droogmakerijen herkenbaar door laarbeplanting (10-7) dia nr 115, zie 97.

Kaartje 97: dorpen soms geconcentreerd op knooppunten van water/wegen/dijken (10-11) dia nr 109, zie ook 37-12+/t/m 38-4, Dia nrs. 444 t/m 448, Topkaart 14H, 19G, 20A, dia nrs. 702-703, 743-744, 749, Bodemkaart Noord-Holland.

(Opmerking: op de genoemde kaarten is de plaats waar de dia genomen is, niet te zien.).

Thematiek

Niet van toepassing. Dit was een locatie vindproef.

Herfotografie, de ervaring

"Om de coördinaten van Kolhorn te bepalen bezocht ik op 08-11-2008 Google Earth, zoomde in en noteerde de gegevens. De luchtfoto die in Google Earth opgenomen is dateert van 2005. Daarop is duidelijk te zien dat er fors in de structuur van sloten en kavels wordt ingegrepen. Hiermee concludeer ik dat Hubert de Boer destijds beeld 117 genomen heeft vanaf de brug van de Hemmenweg. En dat mijn beeld tot op enkele meters nauwkeurig op de zelfde plek genomen is".

Beschrijving oude beeld

Berm, vaart met kruisertje met oranje dek, polderdijk met pad en links populieren wandelaar en Opel Kadett, poldervaart met rechts een schuurtje, dorp op achtergrond met veel houten gevels witte dakranden en pannen daken

Beschrijving nieuwe beeld

Het weggetje aan de rechterkant van het kanaal bestaat niet meer. De opgaande populieren maakten plaats voor wilgen- en populierenstruweel. Op het land in de polder is aan de rechterkant ruig grasland te herkennen. Van dichtbij is goed te zien dat het hier niet zo lang geleden grondwerkzaamheden plaatsvonden. Er is veel meer opgaand hout van wilgen en populieren. Ze blokkeren het zicht op het silhouet van het dorp.

Foto 17. Nr. 139 Hellevoetsluis (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76; (R), Bron: Melchert Meijer zu Slochteren, 2008.

Coördinaten (Bron: GPS)

N 51°48'51.6"

E 4°10'13.6"

Kijkrichting: ZO

Kaartenbak

Doos 12 dia 7, zie kaarten 133-134.

Kaartje 133: Zuid-Hollandse eilanden, Voorne Putten, kleine schaal, dijken met meidoorn, dijken in het land akkerbouw, in achterland groter van maat, grotere boerderijen tot vlak onder Rotterdam, zie 134.

Kaartje 134: Topkaart 37C.G, dia nr. 719-715, Bodemkaart Zeeland.

Thematiek

21. Kustverdediging.

Herfotografie, de ervaring

“De locatieaanwijzingen van Hubert de Boer klopten hier goed. Het is de Oudenhoornse dijk, kijkend richting de Hoornse hoofden. Vlak achter het standpunt van de camera is op 1 februari 1953 een gat van 70 meter in de dijk gebroken. Een groot deel van het achterland liep onder water. Er verdronken 27 mensen en duizenden dieren”.

Beschrijving oude beeld

Hoogstandpunt, zeedijk met betonnen/stalen damwand in het midden, hoog gras met schapen aan de landzijde, weg onderlangs de dijk met telefoonpalen/elektriciteitspalen?, berm met sloot en paard, weiland met zwartbond vee, boerderijen.

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

Ontwateringsloot is veel smaller, het land is droger. De telefoonpalen zijn verdwenen. Er grazen nog steeds schapen, maar recreatie heeft een duidelijke plek in het landschap gekregen door de aanleg van een fietspad. De beplanting rond de boerderijen is hoger en dichter. Er is een stal bijgebouwd. Korstmossen zijn toegenomen op het oude beton en kleuren de rand oranje. Waarschijnlijk door verbeterde luchtkwaliteit.

Foto 18. Nr. 164 Flevopolder (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76 (R), Bron: Melchert Meijer zu Slochtern, 2008.

Coördinaten (Bron: GPS)

N 52°22'13.5"

E 5°07'38.2"

Kijkrichting: NO

Kaartenbak

Doos 14 dia 8: zie kaart 144.

Kaartje 144: Flevoland. Topkaart 20G, dia nr. 750, Bodemkaart Twente.

Thematiek

12. VINEX.

Herfotografie, de ervaring

"Exacte plek is niet terug te vinden. Het slotenpatroon is veranderd en er zijn geen herkenningstekens op de foto. In de verte zou volgens Hubert de Boer Pampushout liggen. Dat heb ik gefotografeerd. Het lijkt er alleen op, dat op de foto van vroeger meer uitzicht was. Het Pampushout op de foto van nu lijkt dichterbij te staan.

De exacte plek is het waarschijnlijk niet, zal een afwijking hebben van wellicht enkele honderden meters. Ik ga ervan uit dat De Boer het juist had en dat zijn foto ergens in deze hoek is genomen".

Beschrijving oude beeld

Van hoger standpunt, sloot met riet, eindeloos korenveld met greppels waarin lichte, bijna witte klei te zien is, dragline aan de horizon.

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

De Flevopolder is van jonge, verse ontginning naar een al wat ouder landschap getransformeerd. De aangeplante bomen in de verte zijn een bos geworden. De ontwateringssloten zijn niet allemaal meer nodig en daarom gedempt. De functie is tweeledig geworden. Naast energiegewassen worden ook voedselgewassen geteeld. En er staan windmolens.

Foto 19. Nr. 165 Maasplassen (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76.

Coördinaten

Plek niet gevonden.

Kaartenbak

Mist in digitaal bestand.

Doos 14 dia 9, recreatie in grindgaten langs de Maas.

Topkaart 58D, dia nrs. 684-685, Bodemkaart Limburg.

Thematiek

4. Aanleg recreatiegebieden.

Herfotografie, de ervaring

“Enkele bewoners gesproken. Moet daar ergens gemaakt zijn. Drie mogelijke plekken bezocht maar waren het niet”.

Beschrijving oude beeld

(grindgat Maas), hek (prikeldraad), zandvlakte, geparkeerde auto's, binnenvaartschip, zeilbootjes (haven), soort drijvend havengebouw, elektriciteitsmasten.

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

Niet van toepassing

Foto 20. Nr. 259 Zeeuws landschap (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76.

Coördinaten

Plek niet gevonden.

Kaartenbak

Doos 22 dia 7 zie kaart 257 en ook 233A.

Kaartje 257: Noord Beveland, Topkaart 42D, dia 692, Bodemkaart Zeeland, zie ook kaart 233A.

Voor kaartje 233A zie dia 261, thematiek 1.

Thematiek

5. Tweede huizen, vakantiewoningen, Centerparcs.

Herfotografie, de ervaring

“De locatieaanwijzingen van Hubert de Boer kloppen niet. Aan drie man gevraagd, inclusief mestrijder die z’n hele leven daar heeft gewoond en gewerkt. Geen directe herkenning. Kan overal in die buurt zijn: Den Bommel, Numansdorp. Ben aanwijzingen langsgegaan, maar niet gevonden”.

Beschrijving oude beeld

Akker met groenbemester(?), rijtje twee onder een kap woningen, geparkeerde auto’s en op de achtergrond een boerderij met volwassen erfbeplanting.

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

Niet van toepassing.

Foto 21. Nr. 261 Veerse Meer (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76; (R), Bron: Melchert Meijer zu Slochteren, 2008.

Coördinaten (Bron: GPS)

N 51°35'09.1"

E 3°37'39.2"

Kijkrichting: Z

Kaartenbak

Doos 22 dia 9, Walcheren, Topkaart 42D,48A, dia nrs. 692 - 680-681, Bodemkaart Zeeland, zie ook kaart 233A.

Kaartje 233A.

Zeeuwse eilanden, de Delta. Oorspronkelijk schorrenlandschap met opeenvolging van indijkingen van ME tot heden en de daaruit voorvloeiende verhardings- en occupatiepatronen van kronkeldijken met bloemen en meidoornhagen tot moderne zeeweringen. Landgoederen en recreatie langs binnenduintrand. Havenontwikkeling bij Sloe.

Thematiek

1. Landelijk gebied als decor van *leisure* en pret.

Herfotografie, de ervaring

"Dit is dezelfde plek als 35 jaar geleden. Maar exact standpunt is moeilijk te vinden. Er zijn behoorlijk wat details veranderd".

Beschrijving oude beeld

Hoog standpunt, dijktaf, parkeerplaats onder aan de dijk, provinciale weg, Veerse Meer, strand, strandhokjes, duin, steigers, zeilboten, water.

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

Het is drukker geworden. Er ligt inmiddels een tweebaans weg. Er is verlichting aangebracht en net buiten beeld staan stoplichten. Ook de ontwikkeling van het duin is verder gegaan. Bomen zijn overal een stuk hoger. Het strand is verder afgeslagen. Er zijn meer strandhuisjes. Het is een stuk drukker op foto, maar het strand ligt er nog steeds verlaten bij. Er is een parkeerplaats bijgekomen aan de andere kant van de weg. Er zijn nog steeds Duitse toeristen.

Foto 22. Nr. 283 Dongen (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76; (R), Bron: Melchert Meijer zu Slochteren, 2008

Coördinaten (Bron: GPS)

N 51°37'37.3"

E 4°58'42.5"

Kijkrichting: 0

Kaartenbak

Doos 24 dia 7, West- en Midden-Brabant. Ontginningen op zandgrond met dennenakker, gekanaliseerde beken. Landgoedrestanten langs beekdalen. Zie ook dia's 18-5 t/m 18-12 dia nrs. 209 t/m 216 voor zuidelijk deel Midden-Brabant, zie kaart 284.

Kaartje 284: doos 24 dia 8, Topkaart 44GH, dia nr. 697-696. Bodemkaart Brabant.

Thematiek

2. Verbreding landbouw (kamperen bij de boer, zorgboerderijen).

Herfotografie, de ervaring

"De aanwijzingen van De Boer klopten redelijk. Het was Dongen. Alleen gaf hij de verkeerde hoogspanningleidingen en richting aan. Rondvragen in de buurt leidde me uiteindelijk naar het Pukkemuk kinderparadijs".

Beschrijving oude beeld

Sloot, slootkant, maïsakker (hoek), weiland, twee boerenbedrijven met grote varkens- en/of kippenschuren, wegbeplanting. (Kan heel sterk zijn veranderd, richting verdere intensivering of juist extensivering, misschien ook wel bedrijfsbeëindiging, rood voor rood).

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

Het woonhuis links op de foto staat er nog, maar ligt verscholen achter een grote loods waar het kinderparadijs in zit. Spruitjes en prei waren niet meer lonend, aldus de bewoner. Het bedrijf is omgevormd tot een andere onderneming. De foto is genomen voor de ruilverkaveling van begin jaren tachtig. Op de plek van de maïs staat nu een houtwal. Op het grasland staan nu boontjes. Op de grens van de percelen ligt nu een brede ontwateringssloot. Er zijn meer landschapselementen aangeplant. Het landschap is voller.

Foto 23. Nr. 305 Lutjewinkel (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76.

Coördinaten

Plek niet gevonden

Kaartenbak

Doos 26 dia 5: zie kaarten 301-302

Kaartje 301: Fries weidegebied, zware klei met terpdorpen of terpboerderijen, kleine, opvallende hoogteverschillen; restanten van voormalig kwelderlandschap, soms droog-gemalen meren, occupatie langs de stroomdraden met iets hogere oeverwal, blockflur.

Kaartje 302: Topkaart 10DG, dia nrs. 766-765, Bodemkaart Friesland.

Thematiek

17. Windmolens

Herfotografie, de ervaring

“Jan Dekker bedient al meer dan 30 jaar in opdracht van de provincie Noord-Holland de sluizen in de omgeving. Beeld 305 plaatste hij in eerste instantie bij de voormalige melkfabriek van Lutjewinkel. Toen ik hem wees op de masten van de zeiljachten twijfelde hij sterk: daar is geen jachthaven en ook niet geweest.

In het dorp trof ik later in de middag de jachthavenmeester en zijn vrouw en ik liet de foto van 30 jaar geleden zien. Ook zij zagen beeld 305 als eerste bij de voormalige melkfabriek van Lutjewinkel. Maar ook zij werden in verwarring gebracht door de vele zeiljachten die er aangemeerd lagen”.

Beschrijving oude beeld

Slingerende asfaltweg met grasberm, rietkraag met klassiek motorjacht, open water, binnenhaven met loodsen en naar het lijkt de schoorsteen van een oud stoomgemaal.

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

Niet van toepassing.

Foto 24. 377 Oude Pekela (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76; (R), Bron: Melchert Meijer zu Slochteren, 2008.

Coördinaten (Bron: GPS)

N 53°04'27.6"

E 6°58'42.5"

Kijkrichting: N

Kaartenbak

Doos 32, dia 5.

Veenkoloniën, langgerekte dorpen op ontgonnen hoogveen (zie ook 33-9 t/m 33-12 dia nr ...)

Grote bedrijven, landarbeiders (Oldambtmodel), strokarton, aardappelmeelfabrieken, occupatie langs vaarten, zie ook 378.

Kaartje 378: 33-6, 7+8 Grens Hondsrug

Dia 33-9 = 393: hoogveenafgravingen en gas / olieboringen, Topkaart ... Geen dia, Bodemkaart Groningen.

Dia 33-10 = 394: zie kaart 393

Dia 33-11 = 395: zie kaart 393

Dia 33-12 = 396: zie kaart 393

Dia 33-6 = 390: zie kaart 377-378

Dia 33-7 = 391: zie kaart 377-378

Dia 33-8 = 392: zie kaart 377-378

Thematiek

13. Gevolgen van de laatste ruilverkavelingen oude stijl.

Herfotografie, de ervaring

“De plek op de oude foto is niet Valthermond, zoals Hubert de Boer aangaf. Ik heb eerst drie boeren aangesproken die allemaal verwezen naar de oude plek van een steenfabriek en de kerk bij Zandberg. De steenfabriek is inmiddels een vlooiemarkt en de schoorsteen is verdwenen. Toch klopte het beeld niet. De stand van de zon op de foto en de verhouding van kerk en schoorsteen waren niet te realiseren in combinatie met de boerderijen. Toen gevraagd bij Tractor en Werktuigen Museum, Zuiderdiep 522, 7876 BG Valthermond. De aanwezige mevrouw herkende niets. Daarna ben ik gaan vragen bij de bewoners van de steenfabriek. De dochter van de directeur van de toenmalige steenfabriek woonde daar nog met haar man. Deze man herkende op de foto achter de combine een hele grote schuur. Dit is niet de aardappelzetmeelfabriek en ook niet een boerderij. Waarschijnlijk van een strokartonfabriek. Bij Oude- en Nieuwe-Pekela stonden verschillende kartonfabrieken. Deze hadden grote opslagloodsen en ook verschillende schoorsteenpijpen. Die hadden aardappelzetmeelfabrieken niet. De kerktoren was volgens de vrouw de RK kerk van Oude-Pekela. Daar aangekomen herkende ik het beeld direct. Dit was de plek”!

Beschrijving oude beeld

Berm met graspluimen, aardappelveld (?), net geoogst graan met gele combine rechts, grote landbouwschuren, fabrieken en een kerktoren op de achtergrond.

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

Het gebied heeft nog steeds een agrarische bestemming. Grootste landschappelijke verandering is de aanplant van een bos. Deze ontnemt het zicht op de rest van de bebouwing van Oude-Pekela. Verder valt op dat de bomen rond de boerderijen en fabriek hoger zijn geworden. De bomen rond de kerk zijn gekapt, waardoor de kerk nu beter zichtbaar is dan toen.

Foto 25. Nr. 417 Frederiksoord (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76; (R), Bron: Melchert Meijer zu Slochtern, 2008.

Coördinaten (Bron: Google Earth)

N 52°50'43.12"

E 6°11'12.24"

Kijkrichting: NO

Kaartenbak

Doos 35 dia 9: Zie kaart 414.

Kaartje 414: Friese wouden, gekolonialiseerde ontginning door middel van patriarchaal welzijnswerk in 19e eeuw, brede beekdalen door zandgronden met veen. Topkaart 16^E, dia nrs 759, Bodemkaart Friesland.

Thematiek

11. Wonen en werken op het platteland.

Herfotografie, de ervaring

“Het huis op de foto was makkelijk terug te vinden op het moment dat Hubert de Boer wist dat het in Frederiksoord stond”.

Beschrijving oude beeld

Kruispunt, monumentaal pand, een herenhuis (Maatschappij van Weldadigheid?) of het voorhuis van een grote boerderij. Rode beuken voor en achter het huis.

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

De bomen rond het huis zijn inmiddels groter. Het gebouw is opgeknapt, waardoor een aantal details veranderd zijn. De grootste verandering is dat de weg is verlegd. Er ligt nu iets terug een rotonde. Verder zijn er meer verkeersborden in beeld.

Foto 26. Nr. 449 Vuilnisbelt Beverwijk (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76; (R), Bron: Melchert Meijer zu Slochteren, 2008.

Coördinaten (Bron: GPS)

N 52°28'58.3"

E 4°41'34.8"

Kijkrichting: W

Kaartenbak (digitale database)

Wijkerpolder, inpoldering IJ 19e eeuw, Noord-Holland/Wijkerpolder/ IJ inpoldering / 19e eeuw.

Thematiek

Niet in lijst PBL (zie paragraaf 2.2).

Herfotografie, de ervaring

“Hubert de Boer wist niet meer waar dit was. Maar ik (Peter Veer) dacht de vuilnisbelt te herkennen van Zaandam. Na daar een tijd te hebben gekeken, klopte er toch het een en ander niet. Uiteindelijk een bewoner gesproken van 31 jaar, die zich herinnerde dat hij in de polder van Nauerna speelde als kind. Daarmee kon dit beeld 449 niet deze vuilnisbelt zijn. Hij vertelde dat er vroeger ook ergens één bij Beverwijk lag en een andere bij Velserbroek. Maar het torentje op 449 was niet herkenbaar. Iemand dacht dat het Haarlem was. Op een gegeven moment herkende ik de hoogovens op de foto. Samen met de hoogspanningsleiding wees de compositie richting Beverwijk. Bij de oprit naar de snelweg A9 herkende ik ineens het torentje van de foto. Het was Beverwijk. Uiteindelijk heb ik het torentje, de hoogovens en de hoogspanning in de juiste positie gekregen door naar het noorden langs de A9 te rijden. Bij knooppunt Beverwijk klopte het beeld. Het bos op de vuilnisbelt ontnemt het zicht op het torentje en de hoogovens. Ik weet niet of ik 100% goed stond, maar het scheelt niet veel. Wellicht is er een afwijking van 100 meter”.

Beschrijving oude beeld

Open vuilstort Nauerna, Westzaner polder.

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

Dit is de vroegere vuilstort bij Beverwijk. Nu ligt daar verkeersknooppunt ‘Beverwijk’ op. De voorgrond is nu een stukje bos. Dit is wellicht natuurontwikkeling. Misschien dat dit de plek was waar op de oude foto de koeien graasden. De vuilnisbelt is op de plek van de snelweg afgegraven. Er vlak achter ligt hij volgens mij nog een restant, gezien de wal. Op de vuilnisbelt groeit nu bos.

Foto 27. Nr. 452 Polder Westzaan (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76; (R), Bron: Melchert Meijer zu Slochteren, 2008.

Coördinaten (Bron: GPS)

N 52°30'24.0"

E 4°46'46.7"

Kijkrichting: ZO

Kaartenbak

Doos 38 dia 8, Zaanstreek, oudere droogmakerijen. Zaan herkenbaar aan industrie. Raden van occupatie langs de dijken / stromen tussen droogmakerijen. Lichte bouw in verband met slappe ondergrond. Zie 453.

453, doos 88 dia 9, brede sloten als gevolg van baggeren. Topkaart 19D, 25B, dia nrs. 748-737. Bodemkaart Noord-Holland.

Thematiek

3. Natuurontwikkeling.

Herfotografie, de ervaring

“De aanwijzingen van De Boer kloppen. Het markante gebouw staat er ook nog steeds. De nieuwe foto is van ongeveer dezelfde plek genomen als de oude. Ik sta tegen de provinciale weg aan, de weg waar de Boer waarschijnlijk ook op stond. Aan de hoeken van de ‘torens’ van de veevoederfabriek (of iets dergelijks) kon ik de juiste positie bepalen. Op het bedrijventerrein ben ik zo steeds verder richting de provinciale weg gegaan. Daar had ik de juiste positie. De exacte plek is het waarschijnlijk niet, het zal een afwijking hebben van wellicht 50-100 meter”.

Beschrijving oude beeld

Kuil afgedekt met wit plastic en autobanden, weiland, industrie met zendmast (Zaanstreek, Krommenie, is nu vast heel anders, wellicht Zaanse Schied = VINEX)

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

Dit behoeft nauwelijks toelichting, het beeld spreekt voor zich. Het veen-weidelandschap met agrarische bedrijvigheid is vervangen door een modern industrieterrein.

Foto 28. Nr. 477 Hoek van Holland (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76; (R), Bron: Melchert Meijer zu Slochtern, 2008.

Coördinaten (Bron: GPS)

N 51°59'31.8"

E 4°07'24.9"

Kijkrichting: ZO

Kaartenbak

Doos 40 dia 9: niet aanwezig, zie kaarten 465-466-467.

Kaartje 465: binnenduinrand Den Haag - Haarlem, Scheveningen, ruime bouwopzet, vroege suburbanisatie vanuit Den Haag, oude kanaalhavenresten, waterleidingduinen, vlakgetrokken geestgronden, op randduinen landgoederen.

Kaartje 466: afgewisseld met veenpolders, brede vaarten in geestgronden ten behoeve van transport, tevens natuurlijke duinwaterafvoer, parkaanleg. Zie kaartje 467: Topkaart 30F,G, 24H, dia nrs 725-726, 753, Bodemkaart Zuid Holland.

Thematiek

12. Spitsuur natuur.

Herfotografie, de ervaring

Exact hetzelfde standpunt innemen is niet te doen. De duinen zijn dichtgegroeid met duindoornstruweel. Het standpunt zou iets meer naar rechts moeten liggen en hoger op het duin. De twee dichter op elkaar staande paaltjes zijn niet terug te vinden.

Beschrijving oude beeld

Berm, parkeerplaats, vakantiehuisjes, bossages, jaren 60 flats.

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

De vakantiehuisjes staan er nog steeds. Het is alleen zeer moeilijk om een overeenkomstig huisje te vinden. Het lijkt erop dat alle huisjes flink verbouwd en opgeknapt zijn in de laatste 35 jaar. Er zijn ook meer daken met dakpannen bijgekomen. De bomen zijn hoger en de duinen zijn meer begroeid met duindoorn. Ook de bomen voor de flats zijn hoger geworden. De auto's zijn groter en minder onderscheidend van model en kleur dan toen. Ook nu zijn er nog steeds toeristen. Dat is te zien aan de Duitse nummerborden.

Foto 29. Nr. 481 Hillegom (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76; (R), Bron: Melchert Meijer zu Slochtern 2008

Coördinaten (Bron: GPS)

N 52°17'18.5"

E 4°33'49.6"

Kijkrichting: NO

Kaartenbak

Doos 41 dia 1: zie kaarten 465-466-467.

Kaartje 465: Kaartje 465: binnenduinrand Den Haag - Haarlem, Scheveningen, ruime bouwopzet, vroege suburbanisatie vanuit Den Haag, oude kanaalhavenresten, waterleidingduinen, vlakgetrokken geestgronden, op randduinen landgoederen.

Kaartje 466: afgewisseld met veenpolders, brede vaarten in geestgronden ten behoeve van transport, tevens natuurlijke duinwaterafvoer, parkaanleg. Zie kaartje 467: Topkaart 30F,G, 24H, dia nrs 725-726, 753, Bodemkaart Zuid Holland.

Thematiek

22. VINEX locaties.

Herfotografie, de ervaring

"De aanwijzing van Hubert de Boer was Noordwijkerhout. Dat klopte niet. Twee bewoners sturen me naar Hillegom, als ik ze wijs op het opschrift van de schuur 'Frans Munk & zoon'. Dit was een bedrijf uit Hillegom. Het bestaat nu niet meer en de schuur is afgebroken. Op die plek staan nu appartementen en een Rabobank. Ik kon de exacte plek terugvinden en exact hetzelfde perspectief maken".

Beschrijving oude beeld

Links brede sloot, rechts bollenveld met tractor, op de achtergrond woningen en rechts een schuur 'Frans Murk & Zoon' en kerktoren.

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

De huizen zijn herkenbaar. De kerk is kennelijk afgebroken. Ook hier is weer meer begroeiing. Het bruggetje en het schuurtje zijn weg. Verder is er op deze plek in het Groene Hart weinig veranderd. Het gebied is nog steeds open en er worden nog steeds bollen en bloemen geteeld. De watergang is nog hetzelfde, zelfs de oevers zijn nog steeds zonder beschoeiing.

Foto 30. Nr. 504 Schiphol (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76; (R), Bron: Melchert Meijer zu Slochteren 2008.

Coördinaten (Bron: GPS)

N 52°18'56.7"

E 4°43'55.3"

Kijkrichting: 0

Kaartenbak

Doos 42 dia 12, zie kaartje 494.

Kaartje 494 Haarlemmermeer en Kaag. Binnenduinrand met lage veengebieden tegen zware klei van de polder. Kaart oude veenplas. Schiphol. Topkaart 25D, 30F, dia nrs. 738, 725, Bodemkaart Zuid-Holland.

Thematiek

6. Zichtlocaties bedrijventerreinen.

Herfotografie, de ervaring

"Het exacte standpunt is moeilijk te bepalen. Alle gebouwen van de oude foto zijn vervangen. Heel misschien is de enige overeenkomst nog het linker reclamebord langs de A4 op de oude foto. Deze foto is genomen vanaf de spottersplaats langs de A5. De exacte plek is het waarschijnlijk niet. De afwijking zal wellicht enkele honderden meters zijn. Alle gebouwen zijn veranderd inclusief verkeersstoren".

Beschrijving oude beeld

Sloot, akker, Schiphol.

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

Alle gebouwen zijn vervangen, inclusief de verkeersstoren. Ook het Aviodome is weg. De snelweg A5 ligt er inmiddels tussen.

Foto 31. Nr. 505 Wormer en Purmer (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76.

Coördinaten

Camerastandpunt niet gevonden.

Kaartenbak

Doos 43, dia 1.

Wormer en Purmer, Wormer met twee langgerechte ontsluitingen en latere autoweg, Purmer, aansluiting, gerichtheid op Purmerend, veemarkt.

Topkaart 25B, 19G, dia nrs 737, 743-744, Bodemkaart Noord-Holland.

Thematiek

23. Hoogbouw.

Herfotografie, de ervaring

“Alle snelweg onderdoorgangen langs geweest. Ook provinciale weg bekeken. Enkele bewoners gesproken, maar geen herkenning”.

Beschrijving oude beeld

Lege weg met rechts een dijkje, snelweg op talud met tunneltje, westfries stolp op achtergrond (vast vlakbij Purmerend, achter snelweg nu waarschijnlijk bebouwing).

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

Niet van toepassing.

Foto 32. Nr. 544 Blauwe kamer steenfabriek (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76; (R), Bron: Jeroen Kruit Alterra Wageningen UR, 2008

Coördinaten (bron: Google Earth)

N 51°57'10.68"

E 5°38'26.95"

Kijkrichting: ZW

Kaartenbak

Niet opgenomen.

Thematiek

Niet opgenomen.

Herfotografie, de ervaring

"Deze foto is gemaakt met een digitale kleinbeeld consumentencamera met een standaard objectief. Dat lijkt in eerste instantie geen probleem te zijn geweest. Het beeld komt aardig overeen. Wat mij is opgevallen, is dat het vinden van de precieze locatie (of de juiste plek voor een vergelijkbare uitsnede) best tegen is gevallen. Ik had van tevoren niet ingeschat dat je voor het vastleggen van dit beeld bijna in de haven van Wageningen zou moeten gaan staan".

Beschrijving oude beeld

Het winterbeeld laat de dijk van Wageningen naar Rhenen zien. Met grazend vee (paarden) en deels onder water staande uiterwaarden. Langs de dijk in de 'buitenbocht' is woonbebouwing waar te nemen. Op de achtergrond zijn twee steenfabrieken te zien. Eentje voor (ten oosten van) de Blauwe Kamer in volle glorie en de ander (nabij pontje van Opheusden) waarbij alleen de pijp is te zien.

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

Het nieuwe beeld is op het eerste gezicht weinig anders. Vooral door het andere seizoen, in dit geval een zomerbeeld, ziet de horizon er toch wel heel anders uit. Er staan geen paarden, maar schapen op de dijk, het gras is veel weelderiger en de uiterwaarden staan droog. Het gedroogde hooi is zelfs net van het land gehaald. Doordat de bomen vol in het blad staan, zijn de huizen langs de dijk veel minder goed waar te nemen. Ook de steenfabriek, ofwel de

schoorsteen daarvan, bij het pontje van Opheusden is door de weelderige begroeiing niet meer te zien. Opvallend is dat er in dit landschap in de dertig jaar die verstreken is tussen beide beelden wel een grote dijkverzwaring is geweest. Dit is eigenlijk niet goed te zien aan de hand van beide beelden.

Foto 33. Nr. 545 Blauwe kamer (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76; (R), Bron: Jeroen Kruit, Alterra Wageningen UR, 2008.

Coördinaten (Bron: Google Earth)

N 51°57'11.33"

E 5°36'40.91"

Kijkrichting: ZW

Kaartenbak

Niet opgenomen.

Thematiek

Niet opgenomen.

Herfotografie, de ervaring

"In het zomerbeeld van nu was het vooral heel lastig om aanknopingspunten te vinden voor de te kiezen positie voor herfotografie. De referentie aan de Grebbeberg (rechterbovenhoek) is eigenlijk het enige houvast".

Beschrijving oude beeld

Winterbeeld van de Blauwe Kamer, waarbij de oude structuren van de verdedigingswerken van de Grebbelinie nog duidelijk zichtbaar zijn.

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

Ook hier is weer sprake van een zomerbeeld naast een winterbeeld. Toch laat deze foto zien dat ook een huidig winterbeeld waarschijnlijk de structuur van de verdedigingswerken van de Grebbelinie zal verhullen. De vegetatie is enorm toegenomen.

Foto 34. Nr. 555 Maasvlakte (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76; (R), Bron: Melchert Meijer zu Slochteren, 2008.

Coördinaten (Bron: Google Earth)

N 51°58'34.28"

E 4°04'13.67"

Kijkrichting: ZO

Kaartenbak

Doos 47 dia 3, zie kaart 551.

(Opmerking: omschrijving en contactafdruk kloppen niet).

Kaartje 551: Kromme Rijn. Slagenlandschap op rivier vaart kleine agrarische kernen, kanalisering, broekbossen. Topkaart 39B, dia nrs. 713-714, Bodemkaart Zuid-Holland.

Thematiek

8. Uitbreiding internationale infrastructuur (HSL, Betuwe, Google servers Eemshaven, Europoort, Schiphol).

Herfotografie, de ervaring

"De plek die Hubert de Boer aangaf klopt wellicht. Alleen is het landschap totaal veranderd en is er geen overeenkomstig landschapselement meer te bespeuren. Ik heb een panoramafoto gemaakt vanaf een duin. De inham in het midden van de oude foto is hoogstwaarschijnlijk ook de inham op de nieuwe foto. De toren en de drie kranen op de foto waren niet te ontdekken. Heb met verrekijker intensief de horizon afgespeurd. Heb op het duin panorama gemaakt".

Beschrijving oude beeld

Waarschijnlijk opgespoten land, water, waterbouwwerk met schip links en haveninstallatie met kranen rechts. Het is nu wellicht een verouderd bedrijventerrein.

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

De verandering is enorm. De oude foto was een pas ingepolderd stuk land. Op de nieuwe foto is een groot industrieterrein te zien.

Foto 35. Nr. 658 Wageningen (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76; (R), Bron: Melchert Meijer zu Slochteren, 2008.

Coördinaten (Bron GPS)

N 51°57'31.1"

E 5°37'55.3"

Kijkrichting: 0

Kaartenbak

Doos 55 dia 10.

Zie kaarten 655-656.

Kaartje 655: Oost-Betuwe. Meanderende rivier met meer afwisseling in de grondsoorten, weilanden, akkerbouw, tuinbouw, boomgaarden. Doorbraken met wielen. Uiterwaarden met steenfabrieken. Zandopduikingen met overgang naar klei. Zie 656.

Kaartje 656: Topkaart 39H, dia nrs. 710-711, Bodemkaart Brabant.

Thematiek

10. Zendmasten en hoogspanningsleidingen.

Herfotografie, de ervaring

"De foto is gemaakt van de plek volgens de aanwijzing, naast steenfabriek de Plassenwaard. Ik heb een bewoner gesproken en die woonde er al haar hele leven (50 jaar). De steenfabriek op de foto is de Wolfswaard. De schoorsteen staat er niet meer en dat klopt volgens de bewoners. Maar de hoogspanningslijnen zijn anders dan op de foto van Hubert de Boer. Ook dit zou kunnen volgens de bewoner want die zijn veranderd en behoorlijk zwaarder geworden. Er was vroeger op deze plek, waar op het nieuwe beeld het paard graast, een wiel waar ze 's winters op schaatste. Maar zo groot en vol met water midden in de zomer klopt volgens haar niet. Ook de struiken kan ze zich niet herinneren. Ik zelf twijfel of dit de goede locatie is. Ik weet geen andere plek waar de lijnen over de Rijn gaan met steenfabrieken op de achtergrond. De loop van de Rijn klopt ook niet helemaal volgens mij."

Beschrijving oude beeld

Hoog standpunt (dijk), weiland, water (lijkt op een wiel), weilanden met meidoornhagen, zandlichaam (vers gestort), hoogspanningsmast (klein), pijpen van steenfabrieken, opgaande begroeiing.

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

De schoorsteen van de steenfabriek staat er niet. De hoogspanningslijnen zijn zwaarder geworden. Het wiel is verdwenen.

Foto 36. Nr. 666 Doorwerth (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76; (R), Bron: Melchert Meijer zu Slochteren, 2008

Coördinaten (Bron: GPS)

N 51°57'31.1"

E 5°46'19.8"

Kijkrichting: 0

Kaartenbak

Doos 56 dia 6: zie kaarten 644-645.

Kaartje 644: komgrond in Betuwe, zware klei, grasland, populierenbossen, eendenkooien, kanalen, geen oorspronkelijke occupatie, pas na ruilverkaveling, zie ook dia's 56-5 t/m 56-7, dia's 665 t/m 667, zie 645.

Kaartje 645: Topkaart 38C, 39C, dia nrs. 720, 712.

Thematiek

19. Waterberging.

Herfotografie, de ervaring

“Het nieuwe beeld is de plek die de Boer aangewezen heeft. Ik heb twijfel of dit de juiste plek is. De uiterwaarden op de foto zijn breder dan op de plek. De doorlopende kribben zijn er niet. De palen op de uiteinden van de kribben kloppen niet. De dijk is hoger, maar dat klopt, hier is dijkverzwaring geweest. Ik heb bij de twee huizen op de foto aangebeld. Wellicht dat zij konden beamen dat de bomen voor de huizen weg zijn gehaald voor de dijkverzwaring en dat daarom de huizen nu zichtbaar zijn. De bewoner van de dijkwoning beaamt dat en zegt dat er een grote beuk is weggehaald. De hoogste en meest rechtse boom op de oude foto zou een beuk kunnen zijn geweest. De bewoner van de boerderij denkt dat het niet deze plek is door de uiterwaarden. Hij woont er al meer dan 35 jaar. De zware bomenrij op de foto klopt niet met zijn beleving van 35 jaar geleden. Hij haalt er een foto bij van rond 1985 en dat bevestigt dat er minder bomen zijn dan op de foto van Hubert de Boer. Het dak van de boerderij zou toen ook al te zien moeten zijn”.

Beschrijving oude beeld

Uiterwaarden, grasland met zwartbont vee, herhalend patroon van ‘kribben’ in weiland (liggen tegen de rivierdijk aan), rivier (buitenbocht) met kribben (zomerdijk lijkt te ontbreken).

(Opmerking: De vraag is of dit systeem nog bestaat: waar is het, zijn de kribben in de uitwaarden er nog?).

Beschrijving nieuwe beeld – de verandering

Niet van toepassing, zie hier boven.

6 Bevindingen

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden een aantal rode draden door de ervaringen belicht. In het onderzoek zijn diverse publicaties van verschillende vergelijkbare initiatieven van herfotografie in België, Noorwegen en Finland gevonden. De Triënnale van Apeldoorn, met tentoonstellingen zoals de Canon van het Nederlandse landschap, de fototentoonstelling 'New Dutch Landscapes' in het Kröller Möller, en de speciale aandacht van het fotomuseum Rotterdam om voor een beeld publiek het fotografieproject 'Honderd seizoenen, van land tot stad' van Piet Hein Stulemeijer in de Haagse Beemden in Breda in beeld te brengen, laten zien dat er een groeiende maatschappelijke belangstelling is voor landschapsfotografie.

Aan een grondige vergelijking en beeldanalyse van de oude en nieuwe beelden zijn we niet toegekomen. Dit onderzoek was primair gericht op het verkennen van de mogelijkheden om de 'Collectie de Boer' te herfotograferen. Deze studie legt wél een fundament om in een eventueel vervolgonderzoek verder in te gaan op de vraag of herfotografie ons iets kan leren over de opbouw van het landschapsbeeld, zoals dat in het geheugen wordt meedragen (centrale vraag in de Vlaamse studie?).

6.2 Witte vlekken in de 'Collectie de Boer'

De 'Collectie de Boer' besteedt vooral aandacht aan landschapsbeelden die passen bij de indeling die Bijhouwer (1977) maakte. Onze ervaring is dat de indeling van Bijhouwer nu, ruim dertig jaar later, niet zomaar meer van toepassing is. Over het traditionele, agrarisch occupatiepatroon zoals beschreven door Bijhouwer schuift een - voornamelijk vanuit de stedelijke samenleving gestuurd - proces, dat weinig of geen relatie heeft met de natuurlijke gegevenheden. Hierdoor zijn er weinig dia's in de collectie te vinden die een beeld geven van de laag van het stedelijk patroon dat over het agrarisch occupatiepatroon heen schuift. Dit stedelijk patroon bestond in de tijd van Bijhouwer al wel, maar is in de afgelopen dertig jaar dominanter geworden.

De informatie in de catalogus en de database geeft geen verwijzingen naar de door het Planbureau van de Leefomgeving (PBL) genoemde veranderingsprocessen. Noodgedwongen maakten we op intuïtie de selectie. Later in het werkproces bleek dat vooral het oosten van het land in onze selectie ondervertegenwoordigd is.

Er blijkt zowel op de dia's, op de systeemkaartjes in de fysieke catalogus, als in de elektronische versie ervan, te weinig informatie aanwezig te zijn om goed de weg te vinden in de collectie. De informatie in deze systemen verwijst vooral naar landschapskenmerken en niet naar zaken die 'spelen' in die landschappen. Zoeken in de database op de gebruikte terminologie uit de thematiekbeschrijving van het PBL levert geen hits.

6.3 Opmerkingen bij de thematiek PBL

De aangereikte trends van het Planbureau van de Leefomgeving (paragraaf 2.2) zijn leidend geweest bij het zoeken in de 'Collectie de Boer'. De insteek van deze verkenning was het laten

zien van de trends en hun visueel ruimtelijke impact. Dit is soms gelukt; soms zijn er echter ook onvermoede zaken aan het licht gekomen. Er is vaak opvallend veel (meer) opgaand groen en de veelkleurigheid van het wagenpark van 30 jaar geleden is vervangen door een grote grijze *metallic* massa.

Voor de omschrijvingen van de trends in paragraaf 2.2 geven we, redenerend vanuit een mogelijke visuele waarneembaarheid, de volgende suggesties voor een herordening:

- Losstaande 'weidewinkels' komen in Nederland zo goed als niet voor; wèl op bedrijventerreinen. Zijn punt 7: Weidewinkels niet samen te voegen met punt 6: Bedrijventerreinen?
- Punt 8 spreekt over 'internationale' infrastructuur. Daarmee valt de toename van de landelijke, regionale en lokale infrastructuur buiten beeld, zoals de toename, verlegging of verbreding van rondwegen rond de meeste (middel) grote steden. Ons voorstel is om over infrastructuur te spreken en dat te bezien op alle schaalniveaus.
- Is punt 12: 'Spitsuur Natuur' niet een onderdeel van 1. 'Decor van *leisure* en pret'?
- Punt 14: Functieverandering van boerderijen overlapt met punt 11: Verandering van boerderijen naar wonen en werken op het platteland.
- Voor een aantal dominante ontwikkelingen in het landschap zijn moeilijk visueel waarneembare elementen te benoemen. We denken daarbij aan toename van geluid, verandering in de luchtkwaliteit en 'lichtvervuiling'.

6.4 Techniek

Een belangrijk aspect om de nieuwe landschapsbeelden zo goed mogelijk te kunnen vergelijken met de archiefbeelden, is de keuze van het fototoestel. Die keuze is groot: analoog, digitaal, grootbeeld, kleinbeeld, full- of half-frame. Daarnaast is de keuze van de lens bepalend voor de beelduitsnede en de tekening van het perspectief. De 'Collectie de Boer' is gemaakt met een analoge grootbeeldcamera met een 135 mm lens. In paragraaf 3.4 geven we voor de keuze van het toestel en lens aanwijzingen en overwegingen.

6.5 Het juiste camerastandpunt

Tijdens het herfotograferen besteedden we veel aandacht aan het terugvinden van de camerastandpunten die Hubert de Boer destijds koos. Zelfs met zijn hulp blijkt het niet altijd even gemakkelijk om de juiste plek terug te vinden. Naast het juiste camerastandpunt is ook de kijkrichting van belang. Het maakt immers heel veel uit of, staand op de zelfde plek, naar links of rechts gekeken wordt. Dit aspect is een wezenlijk onderdeel deel van het herfotografieprotocol (zie Bijlage 1). Ook de hoogte van het statief is zeer bepalend. Hubert de Boer is niet groot en hij gebruikte een camera met een bovenzijer. Dat betekent dus een standpunt op zo'n 1.30 meter i.p.v. een standpunt op 1.70 meter. Ook heeft de keuze van de hoogte van de horizon veel invloed op het soort beelduitsnede.

Slechts van een aantal beelden bestaat het idee dat we precies de juiste plek en beelduitsnede hebben weten te vinden. Van de meeste beelden kan worden vastgesteld dat ze 'bijna' op de zelfde plek genomen zijn met 'bijna' de zelfde kijkrichting. De variatie bedraagt voor het standpunt enkele tientallen meters en voor de kijkrichting een tiental graden. Tot slot is er vertekening in perspectief, door het gebruik van een andere camera en ander lenzensysteem.

Voor beeld 555 van de Maasvlakte (zie foto 37) heeft de fotograaf op een duin een panorama gemaakt. Dit geeft een mooi beeld van een 360°. Deze techniek geeft een goede mogelijkheid om de juiste beelduitsnede later, na zorgvuldige vergelijking met het oude beeld, te maken.

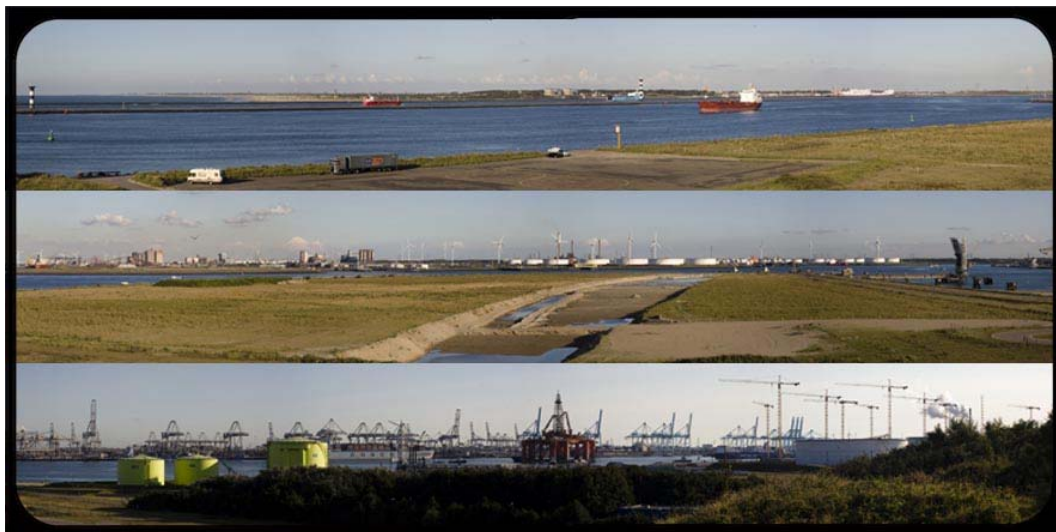

Foto 37. Panorama Maasvlakte (Bron: Melchert Meijer zu Slochteren, 2008).

Bij het zoeken van de juiste standpunten maakten we regelmatig gebruik van informatie die bewoners uit de streek ons gaven. Dit leverde steeds waardevolle gesprekken op. Ook was te merken dat iedereen grote interesse toonde in het project. Wat vooral opviel was de aandacht die bewoners hadden voor de oude landschapsbeelden.

6.6 Vergelijking oud en nieuw door beeldanalyse

De ervaringen in dit onderzoek leren dat het omschrijven van een beeld vraagt om discipline in de opbouw van het verhaal en het woordgebruik. Dit is in deze studie, waarbij nu eenmaal de nadruk lag op het onderzoeken van de mogelijkheden van herfotografie aan de hand van de 'Collectie de Boer', maar beperkt toegepast. Bij systematisch werken zouden in de beeldbeschrijvingen alleen visueel waarneembare landschapselementen opgenomen zijn. Die systematiek is in dit project niet consequent doorgevoerd. Zo is bijvoorbeeld in de beeldbeschrijving het woord 'natuurontwikkeling' te lezen. Maar dat is een proces wat je niet met een enkel beeld kunt vastleggen. Dit vraagt dus om andere omschrijvingen. In de loop van het project maakten we wel de afspraak om beelden te beschrijven van voorgrond naar horizon.

Ontwikkelingen komen pas aan het licht door vergelijkingen tussen toen en nu. Daarvoor is kennis van het landschap en inzicht in de veranderingsprocessen nodig. De Vlamingen besteden in hun project aandacht aan kijken en kennen: 'We (her)kennen een landschap immers niet door er naar te kijken, maar omdat het ons aan een beeld (uit de kunst of de fotografie) herinnert dat anderen hebben gemaakt'. Bij beeld 504 is wellicht voor de fotograaf de verkeerstoren een belangrijk referentiepunt om te bezien of de locatie overeenkomt. Echter, in de afgelopen 35 jaar is een nieuwe, hoge verkeerstoren verrezen. De oude toren is laag en valt achter de nieuwe kantoorgebouwen weg. Dit maakt de plaatsbepaling van het oude beeld onzeker.

Aan een goede, inhoudelijke vergelijking van de oude en nieuwe beelden zijn we nauwelijks toegekomen. Hubert de Boer liet zich bij zijn locatiekeuze leiden door de landschapsindeling van Bijhouwer (1977). Het zou interessant zijn om bij de analyse de landschapsbeschrijving van Bijhouwer een belangrijke plaats te geven. Dat roept meteen de volgende vraag op: Bestaat er op dit moment een omschrijving van de hedendaagse Nederlandse landschappen, die als uitgangspunt kan dienen voor de beschrijving en analyse van de beelden uit 2008? Juist een vergelijking van de twee beelden en de bijbehorende beschrijvingen levert waardevolle informatie op. Hieraan zijn we niet toegekomen. Voor een voorproefje van een meer uitgebreide analyse verwijzen we naar de volgende paragraaf.

Photoshop of een ander elektronisch beeldbewerkingsprogramma maakt het vergelijken van de oude- en nieuwe beelden gemakkelijker. Zo hebben we het beeld van 117 Kolhorn uit de collectie De Boer over de beide mogelijke locaties heen gelegd.

Foto 38. Kolhorn 1975 met 2008 overlay - De locatie 117/213 (zie Figuur 2. in 4.2.1) bij de brug geeft de meeste aanknopingspunten. Vragen die blijven zijn: Wat was precies het standpunt van waar De Boer de foto destijds nam: vanaf de brug, vanaf de oever, vanaf de oprit van de brug aan de noordkant? Wat zijn de vertekeningen, veroorzaakt door het gebruik van de verschillende lenzen? En was dit echt de goede locatie?

Een uitgebreide illustratie 'Amstelland'

Dit beeldenpaar is als laatste gemaakt. Daarmee konden een groot aantal van de punten uit het herfotografieprotocol (zie Bijlage 1) worden gecontroleerd. Daarnaast is een wat uitgebreidere vergelijking van het oude en nieuwe beeld toegepast. Dit voorbeeld laat zien dat bij een goede beeldanalyse details die ter plekke onopgemerkt bleven aan de oppervlakte kunnen komen. Tijdens het maken van het nieuwe beeld richtte Peter Veer zijn aandacht op thema 12. 'Spitsuur Natuur'. Vandaar dat hij koos voor een wielrenner in beeld, en de extra foto maakte van het nieuwe fietsbruggetje met het toeristische route-knooppunt-bord. Terug achter het bureau legde Peter het oude- en nieuwe beeld met een Photoshop over elkaar heen. Pas toen bleek dat in 2008 de voet van het veendijkje aanmerkelijk breder was dan in 1975. Dit beeld hoort dus eerder thuis bij thema 20. Aanleg zwaardere dijken.

Foto 39. 017 Oude Waver Amstelland (L), Bron: Hubert de Boer, 1975/76; (R), Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR, 2008.

Herfotografie, de ervaring

“Dit beeld komt mij bekend voor. Ik weet bijna zeker dat ik over dit dijkje langs een veenweidepoldertje in Amstelland vaker gefietst heb. Het bestuderen van de topografische kaart geeft twee verschillende mogelijke plaatsen waar dia 017 genomen zou kunnen zijn: ten oosten van Ouderkerk aan de Amstel (punt A) en langs de Oude Waver aan de zuidkant van de Ronde Hoepse Polder (punt B)”.

Fragment topografische kaart

“Op 10 oktober 2008 ging ik 's middags met de motorfiets op onderzoek uit. Vanuit Amsterdam is Ouderkerk het dichtste bij. Bij punt A aangekomen bleek al snel dat dit niet de goede locatie was. Het water is te breed, de kerk (hoewel niet zichtbaar) staat niet op de goede plek en de bebouwing op de achtergrond komt niet overeen. In de noordelijke punt van de Polder de Ronde Hoep tussen de Waver en de A9 ligt nu een VINEX wijk en een bedrijventerreintje. De brug op de foto is nieuw en ontsluit dit gebied”.

Foto 40. Bij Ouderkerk, punt A, niet de juiste locatie (Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR, 2008).

“Ik vervolgde mijn tocht naar punt B. Langzaam reed ik over de zuidelijke ringdijk van Polder de Ronde Hoep. In de buurt van punt B aangekomen twijfelde ik. Door opgaand hout kon ik niet precies zien of ik het juiste punt voor ogen had en ik reed verder naar Nes. Daar controleerde ik de bebouwing, om te zien of die overeen komt met die op de achtergrond van beeld 017. In Nes (punt C) bleek de burgerwoning er nog te staan”.

Foto 41. Burgerwoning Nes punt C op fragment topografische kaart (Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR, 2008)

“Op de achtergrond in Amstelveen staat nog steeds een flatgebouw met dezelfde contouren. Het grote gebouw met het pannendak blijkt de Sint Josephschool te zijn naast de Rooms-katholieke kerk. Het is tekenend dat op alle drie de foto's motoren voorkomen. Het aantal huizen langs de dijk is in vergelijking met 30 jaar geleden toegenomen. De Bovenkerker Polder is voor een groot deel door Amstelveen bebouwd”.

Foto 42. Uitzicht op Amstelveen (punt 2) vanuit Nes (punt C) (Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR, 2008).

Foto 43. Sint Josephschool Nes (Punt C) (Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR, 2008).

“De dijken langs de veenrivieren in Amstelland zijn ook populair bij fietsers, wandelaars en joggers uit Groot-Amsterdam. Het volgende beeld laat zien dat het toch mogelijk is om onder de rook van Amsterdam de stad buiten het gezichtsveld te hebben”.

Foto 44. Zicht op Polder de Ronde Hoep (<4) vanuit punt 1 (Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR, 2008).

“Terug op punt B voer er een zogenaamd notarisbootje over de Oude Waver. Bootjes, sloepen, slepertjes zijn populair geworden bij de beter verdienende Amsterdammer. In de grachten van het centrum en de populaire buurten er om heen is bijna geen vrij plekje aan de kade te vinden. En op een mooie zondag is het op het water druk”.

Foto 45. Notarisbootje op de Oude Waver (Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR, 2008).

“Notarisbootjes behoren tot de top van de vrijetijdsbootjes. De meesten zijn in beheer bij hotels en rederijen, die met de notarisbootjes borrelende of dinerende gasten door de grachten varen. Het komt niet vaak voor dat zo'n scheepje zover van de grachtengordel vaart”.

Foto 46. Zicht op Stadsrand van Amsterdam Zuidoost (<6) (Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR, 2008).

“Bij punt B, de polder inkijkend, wordt duidelijk dat de stad niet ver is. Aan de horizon is de Amsterdam Arena, het centrum van Zuidoost, een eigentijdse windmolen en rechts het AMC te zien. Dertig jaar geleden zou alleen het AMC in aanbouw zichtbaar zijn. Wat op de foto's niet is waar te nemen, is het geluid van de vliegtuigen, die redelijk laag overvliegen”.

Foto 47. Vliegtuig komt laag over bij 1 (Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR, 2008).

“Het was zoeken om het juiste standpunt voor de uiteindelijke foto te bepalen. Het lukte me niet om de verticale verhouding goed te krijgen. Daarbij kunnen twee technische punten een rol spelen:

- Hubert de Boer gebruikte een andere camera. Ik gebruik een digitale Nikon D80 met 18-135 mm objectief. De brandpuntsafstand, dus het kader, stelde ik zodanig in dat het beeld op het oog zoveel mogelijk lijkt op het kader van de De Boer dia;
- Het bleek dat mijn statief maximaal 130 cm hoog is. Mijn ooghoogte is ± 170 cm. Hubert de Boer fotografeerde ook op een statief met een hoogte van plusminus 130 cm. Hij gebruikte namelijk een boveninkijkcamera (juiste woord) en was zelf niet al te groot van postuur”.

Beschrijving oude beeld

Weggetje van $\pm 1,5$ m breed op dijkje. Links een smalle berm met bloeiend gras en wat riet, een waterloop die links afbuigt. Aan de overkant van het watertje is, onder aan de kade aan de polderzijde, waarschijnlijk ook een weggetje. Op het watertje twee kano's die op de camera toe varen en een bootje links in het riet. Op de achtergrond ligt een woonboot in het watertje aan de rechter oever. Verder naar links opgaande begroeiing met een hoge boom, waarschijnlijk een populier. Tussen de bomen een witte dakrand. Aan de horizon, links tussen de bomen, is wellicht de spits van een kerktoeren te zien, verder naar rechts een hoger, groter gebouw met pannendak.

Rechts in de grasberm voornamelijk bloeiende witte bloemen. Op de achtergrond, onder aan de dijk, struiken, weiland met vee en elektriciteitleiding met houten palen. Op de achtergrond, zo te zien, een ander dijkje met opgaande begroeiing, een burgerwoning en een boerenbedrijf. Aan de horizon een tweetal flatgebouwen. Verder naar links het hogere gebouw met pannendak.

Beschrijving nieuwe beeld

Weggetje van $\pm 1,5$ m breed met onderbroken witte lijn aan weerszijde op een dijkje. Een wielrenner rijdt in blauw/zwart tenue op de camera toe. Links een smalle berm met gemaaid gras en hoger opgaand riet met pluimen. Een waterloop met beschoeide oever, die links afbuigt. Aan de overkant van het watertje is de rietkraag hoger en voller. Op de achtergrond links opgaande begroeiing met tussen de bomen een kerktoeren, die boven de witte dakrand van een boerderij en een hooiberg uitsteekt. Verder naar rechts, nog net zichtbaar, een hoger, groter gebouw met pannendak.

Rechts een gemaaid grastalud met op de voorgrond een wit markeringspaaltje en een aluminium frisdrankblikje. Op de achtergrond rechts een uitwijkplaats, gemarkeerd met twee witte paaltjes en een blauwe motorfiets. Bij één van de paaltjes staat een informatiebordje. In het talud van het dijkje staan wilgen-essen- en meidoornstruiken. In het weiland twee zwartbonte runderen. Op de achtergrond waarschijnlijk onder aan een ander dijkje opgaande begroeiing en een boerenbedrijf. Aan de horizon een tweetal flatgebouwen.

De verandering

De beelden zijn gemaakt in een verschillend seizoen. Het oude beeld is, gezien de bloeiende berm, gemaakt in het late voorjaar of in de zomer. Het nieuwe beeld is gemaakt op een mooie herfstdag. Het weggetje is in 2008 beter onderhouden en voorzien van een uitwijkplaats, markeringslijnen en paaltjes. Het weggetje toont nu wat breder. De brede, volle rietkraag links neemt het zicht op het watertje grotendeels weg. De oever is nu beschoeid en de woonboot verdwenen. De hoge boom bij de boerderij is weg, de kerktoeren goed zichtbaar. De begroeiing laat de boerderij meer vrij, maar is verder naar rechts juist dichter. Het hoge grote gebouw met pannendak is nog net te zien.

De rechter berm is in 2008 breder en het talud beduidend minder stijl. Waarschijnlijk heeft er, naar aanleiding van de veendijkdoorbraak in Wilnis op 26 augustus 2003, een dijkverzwaring plaatsgevonden. Opvallend is de opgaande begroeiing in het huidige talud, vooral bij de uitwijkplaats. Aan de voet van het dijkje, in de polder zelf, zijn nu geen struiken te vinden. De houten elektriciteitspalen zijn verdwenen. Over verschil in de samenstelling van de grassoorten in het weiland is moeilijk iets te zeggen. De opgaande begroeiing op de achtergrond is in vergelijking met dertig jaar geleden beduidend hoger en voller. Die neemt het zicht op de burgerwoning en bijgekomen bebouwing zo goed als weg. De flatgebouwen steken nog net boven de boomtoppen uit.

"Op vrijdagmiddag 10 oktober 2008 rond 15.00 uur was ik ongeveer een half uur op punt B. Ik maakte verschillende versies van de huidige situatie, waarbij het grote verschil de weggebruikers zijn: wandelaars, meerdere fietsers, een motorrijder, bestelbusje, tractor met aanhangwagen en een aantal luxe auto's. Omdat 'een rondje Ronde Hoep' één van de meest gemaakte tochten is van de Amsterdamse amateurwielrenners koos ik voor dit beeld".

Foto 49. Nieuwe fietsbrug over de Oude Waver bij punt D < 8 (Bron: Peter Veer, Alterra Wageningen UR, 2008)

Even verderop bij punt D op de kaart ligt tegenwoordig een fietsbruggetje over de Oude Waver. Dat is niet de enige nieuwe verbinding om Amstelland voor fietsers en wandelaars uit de stad beter toegankelijk te maken en het aantal routes te vergroten. Er zijn meer van dit soort bruggetjes aangelegd, en er varen 's zomers, zeker in het weekend, ook verschillende fietspontjes over de Amstel. Om routemogelijkheden goed duidelijk te maken staan er nu toeristische knooppuntborden en richtingaanwijzers. In brede bermen staan hier en daar informatiepanelen en zijn picknickplaatsen.

7 Conclusies en aanbevelingen

7.1 Conclusies

Waardevolle optie om landschapsveranderingen in beeld te brengen

Landschapsfotografie ligt op een kruispunt van wetenschap, kunst en ambacht. Desondanks kan herfotografie een indicatie geven van de mate van verandering van het landschap. Herfotografie zal echter geen representatief beeld kunnen geven van *alle* landschapsveranderingen. Bij het inzetten van herfotografie als middel om boodschappen te illustreren moet er rekening worden gehouden met het feit dat verwachtingen ten aanzien van een waar te nemen ontwikkeling niet altijd uit zullen komen.

Documentaire fotografie is altijd onderhevig aan subjectieve processen en keuzes, die mede de vorm bepalen van de uiteindelijke beelden. Daarom is het volgen van het ontwikkelde protocol (zie Bijlage 1) van belang. Dat protocol neemt het oude beeld als uitgangspunt, en geeft de fotograaf de opdracht om bij het maken van het nieuwe beeld het oude zo dicht mogelijk te benaderen.

Herfotografie kan veranderingen in het landschap inzichtelijk maken en daarmee bijdragen aan het beter begrijpen van de impact van ontwikkelingen op de omgeving. Wellicht leidt dat inzicht tot een verbeterde ruimtelijke planning en een beter ontwerp van ons land. Herfotografie kan van grote betekenis zijn voor de bewustwording bij een groot publiek van de gevolgen van ingrepen in het landschap.

Uniciteit 'Collectie de Boer'

De 'Collectie de Boer' geeft, voor zover in dit project is overzien, het meest uitgebreide en complete beeld van het Nederlandse landschap van ongeveer 30 jaar geleden. De collectie is uniek door haar nadruk op het landschapsbeeld, haar omvang, de variatie in beelden en het landsdekkend karakter. Het is een beeldende vertaling in kleur van het 'Nederlandse landschap' volgens Bijhouwer.

De collectie betreft een tijdsdocument, gemaakt vanuit de filosofie dat de inrichting van ons land grotendeels bepaald wordt door bodemkundige en geomorfologische processen. De laatste jaren zijn, gezien de klimatologische veranderingen, de bodemkundige en geomorfologische ondergrond langzaamaan weer belangrijker aan het worden in de discussie over het verduurzamen van het ruimtelijke systeem van ons land. Dit vraagt om een herwaardering van het geomorfologische en agrarisch occupatiepatroon. De 'Collectie de Boer' geeft een waardevol beeld van het landschap dat hoort bij dat patroon.

Locatieaanwijzingen Hubert de Boer onmisbaar

De informatie over de beelden van de 'Collectie de Boer', die in de catalogus in het kartonnen doosje en in de digitale database is opgenomen, geeft te weinig aanwijzingen om de exacte locatie in het veld terug te vinden. Het blijkt bovendien een tijdrovende zoektocht, om de plek waar een foto uit de 'Collectie de Boer' is genomen zonder goede aanwijzingen terug te vinden. Het vraagt om gedetailleerde kennis van de ontwikkelingen in het landschap van de afgelopen 30 jaar. Zonder de aanwijzingen van de maker is het, zelfs voor kenners van het Nederlandse landschap, zo goed als onmogelijk om de camerastandpunten van destijds terug te vinden.

7.2 Aanbevelingen

In deze paragraaf worden op basis van de conclusies van dit verkennende onderzoek enkele aanbevelingen genoemd.

Leg formele status 'Collectie de Boer' vast

Gezien het waardevolle karakter van de 'Collectie de Boer' zou de formele status van de verzameling goed moeten worden geregeld. Daarvoor moeten de auteursrechten (zowel het creatieve als het formele deel) worden vastgelegd tussen Hubert de Boer (maker), de Academie van Bouwkunst Amsterdam (opdrachtgever van de originele collectie) en Dirk Sijmons en het bureau HNS (huidige eigenaar en locatie). Alle partijen hebben informeel aangegeven hieraan mee te willen werken.

Bewaar de 'Collectie de Boer' voor de toekomst

De dia's in de 'Collectie de Boer' vertonen waterschade en zijn aan het verbleken. Om alle dia's te controleren op kwaliteit en ze op hun juiste plaats op te bergen, kost veel tijd en aandacht, hoewel moeilijk is in te schatten hoeveel. Een analyse van het werkproces van dit project kan wellicht een indicatie opleveren. Om de collectie voor de toekomst te bewaren is compleet digitaliseren noodzakelijk. Worden de beelden in de toekomst gebruikt, dan is een eenvoudige kleurcorrectie zinvol. Het spreekt voor zich dat dit tijd en geld kost.

Vervolgstappen of hoe nu verder

Dit proefproject kan op verschillende wijzen een vervolg krijgen. De rijke bron van informatie in de 'Collectie de Boer', is dat meer dan waard. Er zijn verschillende mogelijkheden. De meest eenvoudige is het verder uitwerken van de gegevens die dit project heeft opgeleverd. In de afsluitende paragraaf 7.3 gaan komen de mogelijkheden in praktisch, wetenschappelijk en maatschappelijk opzicht aan de orde.

Focus op Landschap

Dit project is deels ook een pilot voor het initiatief 'Focus op Landschap'. Dit initiatief tracht het grote publiek bij de ontwikkelingen in het landschap te betrekken. Het is ook gericht op het vinden van een manier om herfotografie van het Nederlandse landschap structureel te organiseren.

In dit project vraagt vooral de redactie van beeldmateriaal dat binnenkomt veel aandacht. 'Focus op Landschap' zal een enorme hoeveelheid zinvolle, maar evenzo zinloze informatie opleveren. Het onderhouden van het content-management-systeem vraagt een zware redactie. De initiatiefnemers van 'Focus op Landschap' worden, gezien de ervaringen met het herfotograferen in onderhavig project, de suggestie meegegeven om niet alle gegevens die het publiek genereert consequent in het systeem te gebruiken en te bewaren. Het brede publiek kan echter wel een grote bijdrage leveren aan het vinden van de juiste locaties. Het materiaal is te gebruiken als inspiratiebron voor (semi)professionele fotografen. De beelden die deze vakmensen leveren kunnen dan wel in het systeem opgenomen worden.

7.3 Mogelijkheden voor vervolgonderzoek

Hieronder volgen een aantal thema's die tijdens het werk aan deze pilot zijn komen bovendrijven, en vragen om verdere uitwerking.

7.3.1 Praktisch

Herfotografieprotocol

Het herfotografieprotocol (Bijlage 1) is het resultaat van de ervaringen in dit project. Het geeft goede aanknopingspunten en adviezen om een herfotografieproject uit te voeren. De lijst bevat tips en overwegingen, die naar gelang de mogelijkheden van een project naar eigen inzicht toegepast kunnen worden. Dit protocol moet niet als een vaststaande werkwijze worden gezien. Aanvullingen en verbeteringen zijn daarom welkom.

Vastleggen locaties met Hubert de Boer

Helaas zijn de kaarten waarop Hubert de Boer de camerastandpunten vastlegde zoekgeraakt. Zijn geheugen is nu een grote hulp bij het terug te vinden van de plekken. In een vervolgonderzoek zou de collectie samen met De Boer helemaal kunnen worden doorgenomen, om zoveel mogelijk locaties op de kaart vast te leggen.

Prijsvraag

Wellicht is het een idee om in een vervolgproject contact op te nemen met een streekhistoricus en samen met hem/haar een prijsvraag uit te schrijven. Uit de serie komen in ieder geval de beelden 305 Lutjewinkel, 259 Zeeuws landschap en 165 Maasplassen in aanmerking.

7.3.2 Wetenschappelijk

Theoretische onderbouwing trends

Een kritische blik op de door het PBL gegeven trends is op zijn plaats. Welke worden in de landschapskunde als meest belangrijke ontwikkelingen in de afgelopen dertig jaar gezien?

Een belangrijke vraag die op komt is: Op welke wijze is het uitgangspunt om te kiezen voor Bijhousers landschappen terug te vinden in de collectie? De Boer zegt dat hij zich liet inspireren door Bijhouwer. In het boek van Bijhouwer staan foto's die Bijhouwer als representatief voor zijn indeling beschouwde. Daarnaast geeft hij een beschrijving van de verschillende landschapstypen. Is de 'Collectie de Boer' nu een verbeelding van de Bijhouwer-indeling, of heeft De Boer zijn eigen interpretatie gegeven aan het Nederlandse landschap van rond 1975? Om deze vraag goed te beantwoorden is een diepgaander, wetenschappelijke analyse van de beeldinhoud van de collectie noodzakelijk.

Waar zijn de landschapsveranderingen het grootst?

Bij de 20 in dit project geselecteerde beelden uit de 'Collectie de Boer' (van meer dan 600 dia's) viel op dat locaties in Oost-Nederland ondervertegenwoordigd zijn. Is de onevenwichtige geografische verspreiding in de huidige selectie toeval, een gevolg van de keuze van de onderzoekers, of een gevolg van de mate waarin de thema's van het PBL zich laten zien in het landschapsbeeld?

Bijdragen aan het verbeteren van de ruimtelijke planning

Hoe kan herfotografie bijdragen aan het verbeteren van de ruimtelijke planning en het ontwerp van ons land? Om toekomstige situaties te beoordelen wordt nogal eens gebruik gemaakt van collages van referentiebeelden, schetsen of animaties. Dat zijn beelden die een mogelijke toekomst laten zien. Wellicht biedt het in beeld brengen van veranderingen op die locaties een mogelijkheid voor discussie over deze voorstellen voor de toekomst.

Reconstructie van het veranderende landschap

Het hebben van de beelden (oud en nieuw) is één ding, een gedegen analyse van de verschillen geeft de beelden ook daadwerkelijk betekenis. Voor een dergelijke analyse en

vergelijking van de oude en nieuwe beelden was in dit project geen ruimte. Wel is met de rapportage 'Amstelland' (paragraaf 6.6) een eerste poging gedaan. Dit voorbeeld laat zien dat bij een nadere beeldanalyse, details die bij het maken van de foto onopgemerkt bleven aan de oppervlakte komen. Op het eerste gezicht was er weinig verandering te zien, behalve een toename van het recreatief gebruik. Dit is in beeld gebracht met de wielrenner en de extra foto van het nieuwe fietsbruggetje met het toeristische routeknooppuntbord. Als je beter kijkt, en zeker als de foto's in Photoshop over elkaar heen gelegd worden, blijkt de voet van het veendijkje in 2008 aanmerkelijk breder te zijn dan in 1975. Misschien geen schokkende verandering, maar wel een illustratie van de veranderende wateropgave in Nederland.

Als uitgangspunt voor zo'n analyse kunnen de landschapsbeschrijvingen van Bijhouwer worden afgezet tegen een (wetenschappelijke) beschrijving van het stedelijk occupatiepatroon. Deze combinatie kan dan leiden tot het reconstrueren van het verhaal (scenario) van het landschap in de afgelopen jaren.

7.3.3 Maatschappelijk

Een gerichte samenwerking met de makers van de 'Canon Nederlandse Landschappen', het VROM-herfotografieproject en andere (regionale) initiatieven kan leiden tot een grote publieksmanifestatie, zoals in Gent in 2005 (zie paragraaf 2.3), tijdens bijvoorbeeld een volgende Triënnale in Apeldoorn. Daarnaast kunnen ook andere dwarsverbanden gelegd worden, zoals met het project 'Haagse School' van Stadsregio Haaglanden.

Bronnen

Schriftelijke Literatuur

- AlberdinkThijm, C. 2008. *Waarom je beter geen regisseur kunt worden*. Amsterdam.
- Bijhouwer, J.T.P. 1977. *Het Nederlandse Landschap*. Amsterdam.
- Keuning, H.J. 1965 / 1970. *Het Nederlandse volk in zijn woongebied*. Den Haag / Rotterdam.
- Liesbeth Melis (SKOR) (red.), Gerry Andela, Yttje Feddes, Frits Gierstberg, Maartje van den Heuvel en Jan Douwe van der Ploeg. 2004. *Gemengd Bedrijf*. Rotterdam.
- Puschmann, O., W. Dramstad en R. Hoel. 2006. *Norwegian Landscapes in Retrospect. Beschrijving van een Noors herfotografieproject in het Noors met Engelse vertaling*. Tibakeblikk project. TunForlag. Oslo.
- Stulemeijer, P. & H. Margarita Görri, 2003. *Honderd seizoenen, van land tot stad*. Breda.
- Topgrafisch Dienst. 1989. *Grote Topografische Atlas van Nederland 1:50.000*. (Vier delen) Groningen.
- Uyttenhove, P. (red). 2006. *Recollecting landscapes. Herfotografie, geheugen en transformatie 1904-1980-2004*. Gent. A&S/books.
- Zomereren, K. van. 2006. *Nog in morgens gemeten*. Nieuw Herwijns dagboek. De Arbeiderspers, Amsterdam.

Websites

- <http://www.siebeswart.nl/>
- http://www.recollectinglandscapes.be/rl_homepage.html
- <http://www.geheugenvannederland.nl/>
- <http://www.landroof.nl/>
- <http://weblogs.nrc.nl/weblog/ee/>
- <http://wethepeople.nrc.nl/fotos/>
- <http://www.nederlandsfotomuseum.nl>
- <http://www.omkijken.nl>
- <http://www.triennale.nl>
- <http://www.cyclomedia.nl>
- <http://www.haaglanden.nl/>
- <http://www.waag.org/>

Bijlage 1 Herfotografieprotocol

Hieronder staan de punten die uit de ervaringen met dit proefproject zijn opgedaan. Deze lijst geeft tips en overwegingen.

- Kies een toestel dat technisch zoveel mogelijk overeen komt met het apparaat waarmee het oude beeld is genomen. Lukt dat om praktische of budgettaire redenen niet, stel dan het eigen toestel dusdanig in dat de oude en nieuwe beelden zoveel mogelijk overeen stemmen;
- Neem altijd een statief mee om rustig en precies te kunnen werken bij het maken van de foto;
- Neem ook een GPS, pen en papier en een gedetailleerde topografisch kaart mee;
- Neem altijd een afdruk van het oude beeld mee. De voorkeur gaat uit naar een print op doorschijnend materiaal. Wellicht is de afdruk een spiegelbeeld;
- Vraag bij twijfel over de locatie en kijkrichting advies aan mensen uit de buurt of streek. Noteer, indien van belang, hun naam en contactgegevens. Betrokken bewoners zijn een rijke bron van praktische en historische kennis en van inzicht.
- Let zoveel mogelijk op overeenkomst in tijdstip van de dag (richting van de zon), weertype, seizoen;
- Kijk goed om je heen wat er op de locatie te zien is, ook buiten het kader van het oude beeld. Maar er een korte beschrijving van en leg kenmerkende landschapselementen in beeld vast;
- Neem zoveel mogelijk het originele standpunt in. Let naast het standpunt op het aardoppervlak ook op ooghoogte;
- Let bij het maken van de nieuwe foto op uitsnede en beeldinhoud van het oude beeld;
- Noteer de exacte locatie in coördinaten en maak een aantekening over de kijkrichting en een korte beschrijving van bijzonderheden;
- Vertel in beeldbeschrijvingen wat je ziet. Niet de mogelijke ontwikkelingen of ervaringen van mensen uit de streek;
- Verhalen van mensen uit de streek leveren vaak veel informatie op over ontwikkelingen in het landschap. Noteer die verhalen en schrijf er zoveel mogelijk bij wiens verhaal het is.

In een herfotografieproject kunnen vanwege inhoudelijke, praktische en budgettaire redenen andere keuzes gemaakt worden.

Verschenen documenten in de reeks Werkdocumenten van de Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu vanaf 2007

Werkdocumenten zijn verkrijgbaar bij het secretariaat van Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, te Wageningen. T 0317 – 48 54 71; F 0317 – 41 90 00; E info.wnm@wur.nl

De werkdocumenten zijn ook te downloaden via de WOT-website www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

2007

- 47** *Ten Berge, H.F.M., A.M. van Dam, B.H. Janssen & G.L. Velthof.* Mestbeleid en bodemvruchtbaarheid in de Duin- en Bollenstreek; Advies van de CDM-werkgroep Mestbeleid en Bodemvruchtbaarheid in de Duin- en Bollenstreek
- 48** *Kruit, J. & I.E. Salverda.* Spiegeltje, spiegeltje aan de muur, valt er iets te leren van een andere plannings-cultuur?
- 49** *Rijk, P.J., E.J. Bos & E.S. van Leeuwen.* Nieuwe activiteiten in het landelijk gebied. Een verkennende studie naar natuur en landschap als vestigingsfactor
- 50** *Ligthart, S.S.H.* Natuurbeleid met kwaliteit. Het Milieu- en Natuurplanbureau en natuurbeleidsevaluatie in de periode 1998-2006
- 51** *Kennismarkt 22 maart 2007; van onderbouwend onderzoek Wageningen UR naar producten MNP in 27 posters*
- 52** *Kuindersma, W., R.I. van Dam & J. Vreke.* Sturen op niveau. Perversies tussen nationaal natuurbeleid en besluitvorming op gebiedsniveau.
- 53.1** *Reijnen, M.J.S.M.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. National Capital Index version 2.0
- 53.3** *Windig, J.J., M.G.P. van Veller & S.J. Hiemstra.* Indicators voor 'Convention on Biodiversity 2010'. Biodiversiteit Nederlandse landbouwhuisdieren en gewassen
- 53.4** *Melman, Th.C.P. & J.P.M. Willemsen.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. Coverage protected areas.
- 53.6** *Weijden, W.J. van der, R. Leewis & P. Bol.* Indicators voor 'Convention on Biodiversity 2010'. Indicators voor het invasieproces van exotische organismen in Nederland
- 53.7a** *Nijhof, B.S.J., C.C. Vos & A.J. van Strien.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. Influence of climate change on biodiversity.
- 53.7b** *Moraal, L.G.* Indicators voor 'Convention on Biodiversity 2010'. Effecten van klimaatverandering op insectenplagen bij bomen.
- 53.8** *Fey-Hofstede, F.E. & H.W.G. Meesters.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. Exploration of the usefulness of the Marine Trophic Index (MTI) as an indicator for sustainability of marine fisheries in the Dutch part of the North Sea.
- 53.9** *Reijnen, M.J.S.M.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. Connectivity/fragmentation of ecosystems: spatial conditions for sustainable biodiversity
- 53.11** *Gaaff, A. & R.W. Verburg.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010' Government expenditure on land acquisition and nature development for the National Ecological Network (EHS) and expenditure for international biodiversity projects
- 53.12** *Elands, B.H.M. & C.S.A. van Koppen.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. Public awareness and participation
- 54** *Broekmeyer, M.E.A. & E.P.A.G. Schouwenberg & M.E. Sanders & R. Pouwels.* Synergie Ecologische Hoofdstructuur en Natura 2000-gebieden. Wat stuurt het beheer?
- 55** *Bosch, F.J.P. van den.* Draagvlak voor het Natura 2000-gebiedenbeleid. Onder relevante betrokkenen op regionaal niveau
- 56** *Jong, J.J. & M.N. van Wijk, I.M. Bouwma.* Beheerskosten van Natura 2000-gebieden
- 57** *Pouwels, R. & M.J.S.M. Reijnen & M. van Adrichem & H. Kuipers.* Ruimtelijke condities voor VHR-soorten
- 58** *Bouwma, I.M.* Quickscan Natura 2000 en Programma Beheer.
- 59** *Schouwenberg, E.P.A.G.* Huidige en toekomstige stikstofbelasting op Natura 2000-gebieden
- 60** Niet verschenen/ vervallen
- 61** *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-001 – ME-AVP
- 62** *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-002 – Onderbouwend Onderzoek
- 63** *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-003 – Advisering Natuur & Milieu
- 64** *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-385 – Milieuplanbureaufunctie
- 65** *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-394 – Natuurplanbureaufunctie
- 66** *Brasser E.A., M.F. van de Kerkhof, A.M.E. Groot, L. Bos-Gorter, M.H. Borgstein, H. Leneman* Verslag van de Dialogen over Duurzame Landbouw in 2006
- 67** *Hinssen, P.J.W.* Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu. Werkplan 2007
- 68** *Nieuwenhuizen, W. & J. Roos Klein Lankhorst.* Landschap in Natuurbalans 2006; Landschap in verandering tussen 1990 en 2005; Achtergronddocument bij Natuurbalans 2006.
- 69** *Geelen, J. & H. Leneman.* Belangstelling, motieven en knelpunten van natuuraanleg door grondeigenaren. Uitkomsten van een marktonderzoek.
- 70** *Didderen, K., P.F.M. Verdonschot, M. Bleeker.* Basiskaart Natuur aquatisch. Deel 1: Beleidskaarten en prototype
- 71** *Boesten, J.J.T.I., A. Tiktak & R.C. van Leerdam.* Manual of PEARLNEQ v4
- 72** *Grashof-Bokdam, C.J., J. Frissel, H.A.M. Meeuwssen & M.J.S.M. Reijnen.* Aanpassing graadmeter natuurwaarde voor het agrarisch gebied
- 73** *Bosch, F.J.P. van den.* Functionele agrobiodiversiteit. Inventarisatie van nut, noodzaak en haalbaarheid van het ontwikkelen van een indicator voor het MNP
- 74** *Kistenkas, F.H. en M.E.A. Broekmeyer.* Natuur, landschap en de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht
- 75** *Luttik, J., F.R. Veeneklaas, J. Vreke, T.A. de Boer, L.M. van den Berg & P. Luttik.* Investeren in landschapskwaliteit; De toekomstige vraag naar landschappen om in te wonen, te werken en te ontspannen
- 76** *Vreke, J.* Evaluatie van natuurbeleidsprocessen
- 77** *Apeldoorn, R.C. van,* Working with biodiversity goals in European directives. A comparison of the implementation of the Birds and Habitats Directives and the Water Framework Directive in the

- Netherlands, Belgium, France and Germany
- 78** *Hinssen, P.J.W.* Werkprogramma 2008; Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu (WOT-04). Onderdeel Planbureau functies Natuur en Milieu.
- 79** *Custers, M.H.G.* Betekenissen van Landschap in onderzoek voor het Milieu- en Natuurplanbureau; een bibliografisch overzicht
- 80** *Vreke, J., J.L.M. Donders, B.H.M. Elands, C.M. Goossen, F. Langers, R. de Niet & S. de Vries.* Natuur en landschap voor mensen Achtergronddocument bij Natuurbalans 2007
- 81** *Bakel, P.J.T. van, T. Kroon, J.G. Kroes, J. Hoogewoud, R. Pastoors, H.Th.L. Massop, D.J.J. Walvoort.* Reparatie Hydrologie voor STONE 2.1. Beschrijving reparatie-acties, analyse resultaten en beoordeling plausibiliteit.
- 2008**
- 82** *Kistenkas, F.H. & W. Kuindersma.* Jurisprudentie-monitor natuur 2005-2007; Rechtsontwikkelingen Natura 2000 en Ecologische Hoofdstructuur
- 83** *Berg, F. van den, P.I. Adriaanse, J. A. te Roller, V.C. Vulto & J.G. Groenwold.* SWASH Manual 2.1; User's Guide version 2
- 84** *Smits, M.J., M.J. Bogaardt, D. Eaton, P. Roza & T. Selnes.* Tussen de bomen het geld zien. Programma Beheer en vergelijkbare regelingen in het buitenland (een quick-scan)
- 85** *Dijk, T.A. van, J.J.M. Driessen, P.A.I. Ehlert, P.H. Hotsma, M.H.M.M. Montforts, S.F. Plessius & O. Oenema.* Protocol beoordeling stoffen Meststoffenwet; versie 1.0
- 86** *Goossen, C.M., H.A.M. Meeuwssen, G.J. Franke & M.C. Kuyper.* Verkenning Europese versie van de website www.daarmoetikzijn.nl.
- 87** *Helming, J.F.M. & R.A.M. Schrijver.* Economische effecten van inzet van landbouwsubsidies voor milieu, natuur en landschap in Nederland; Achtergrond bij het MNP-rapport 'Opties voor Europese landbouwsubsidies
- 88** *Hinssen, P.J.W.* Werkprogramma 2008; Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu (WOT-04). Programma 001/003/005
- 90** *Kramer, H.* Geografisch Informatiesysteem Bestaande Natuur; Beschrijving IBN1990t en pilot ontwikkeling BN2004
- 92** *Jaarrapportage 2007.* WOT-04-001 – Koepel
- 93** *Jaarrapportage 2007.* WOT-04-002 – Onderbouwend Onderzoek
- 94** *Jaarrapportage 2007.* WOT-04-003 – Advisering Natuur & Milieu
- 95** *Jaarrapportage 2007.* WOT-04-005 – M-AVP
- 96** *Jaarrapportage 2007.* WOT-04-006 – Natuurplanbureau functie
- 97** *Jaarrapportage 2007.* WOT-04-007 – Milieuplanbureau functie
- 98** *Wamelink, G.W.W.* Gevoeligheds- en onzekerheids-analyse van SUMO
- 99** *Hoogeveen, M.W., H.H. Luesink, L.J. Mokveld & J.H. Wisman.* Ammoniakemissies uit de landbouw in Milieubalans 2006: uitgangspunten en berekeningen
- 100** *Kennismarkt 3 april 2008; Van onderbouwend onderzoek Wageningen UR naar producten MNP*
- 101** *Mansfeld, M.J.M. van & J.A. Klijn.* "Balansen op de weegschaal". Terugblik op acht jaar Natuurbalansen (1996-2005)
- 102** *Sollart, K.M. & J. Vreke.* Het faciliteren van natuur- en milieueducatie in het basisonderwijs; NME-ondersteuning in de provincies
- 103** *Berg, F. van den, A. Tiktak, J.G. Groenwold, D.W.G. van Kraalingen, A.M.A. van der Linden & J.J.T.I. Boesten.* Documentation update for GeoPEARL 3.3.3
- 104** *Wijk, M.N., van (redactie).* Aansturing en kosten van het natuurbeheer. Ecologische effectiviteit regelingen natuurbeheer
- 105** *Selnes, T. & P. van der Wielen.* Tot elkaar veroordeeld? Het belang van gebiedsprocessen voor de natuur
- 106** *Annual reports for 2007; Programme WOT-04*
- 107** *Pouwels, R. J.G.M. van der Graft, M.H.C. van Adrichem, H. Kuiper, R. Jochem & M.J.S.M. Reijnen.* LARCH Status A
- 108** *Wamelink, G.W.W.* Technical Documentation for SUMO2 v. 3.2.1,
- 109** *Wamelink, G.W.W., J.P. Mol-Dijkstra & G.J. Reinds.* Herprogrammeren van SUMO2. Verbetering in het kader van de modelkwaliteitsslag
- 110** *Salm, C. van der, T. Hoogland & D.J.J. Walvoort.* Verkenning van de mogelijkheden voor de ontwikkeling van een metamodel voor de uitspoeling van stikstof uit landbouwgronden
- 111** *Dobben H.F. van & R.M.A. Wegman.* Relatie tussen bodem, atmosfeer en vegetatie in het Landelijk Meetnet Flora (LMF)
- 112** *Smits, M.J.W. & M.J. Bogaardt.* Kennis over de effecten van EU-beleid op natuur en landschap
- 113** *Maas, G.J. & H. van Reuler.* Boomkwekerij en aardkunde in Nederland,
- 114** *Lindeboom, H.J., R. Witbaard, O.G. Bos & H.W.G. Meesters.* Gebiedsbescherming Noordzee, habitattypen, instandhoudingdoelen en beheermaatregelen
- 115** *Leneman, H., J. Vader, L.H.G. Slangen, K.H.M. Bommel, N.B.P. Polman, M.W.M. van der Elst & C. Mijnders.* Groene diensten in Nationale Landschappen-Potenties bij een veranderende landbouw
- 116** *Groeneveld, R.A. & D.P. Rudrum.* Habitat Allocation to Maximize Biodiversity, A technical description of the HAMBO model
- 117** *Kruit, J., M. Brinkhuijzen & H. van Blerck.* Ontwikkelen met kwaliteit. Indicatoren voor culturele vernieuwing en architectonische vormgeving
- 118** *Roos-Klein Lankhorst, J.* Beheers- en Ontwikkelingsplan 2007: Kennismodel Effecten Landschap Kwaliteit; Monitoring Schaal; BelevingsGIS
- 119** *Henkens, R.J.H.G.* Kwalitatieve analyse van knelpunten tussen Natura 2000-gebieden en waterrecreatie
- 120** *Verburg, R.W., I.M. Jorritsma & G.H.P. Dirks.* Quick scan naar de processen bij het opstellen van beheerplannen van Natura 2000-gebieden. Een eerste verkenning bij provincies, Rijkswaterstaat en Dienst Landelijk Gebied
- 121** *Daamen, W.P.* Kaart van de oudste bossen in Nederland; Kansen op hot spots voor biodiversiteit
- 122** *Lange de, H.J., G.H.P. Arts & W.C.E.P. Verberk.* Verkenning CBD 2010-indicatoren zoetwater. Inventarisatie en uitwerking relevante indicatoren voor Nederland
- 123** *Vreke, J., N.Y. van der Wulp, J.L.M. Donders, C.M. Goossen, T.A. de Boer & R. Henkens.* Recreatief gebruik van water. Achtergronddocument Natuurbalans 2008
- 124** *Oenema, O. & J.W.H. van der Kolk.* Moet het eenvoudiger? Een essay over de complexiteit van het milieubeleid
- 125** *Oenema, O. & A. Tiktak.* Niets is zonder grond; Een essay over de manier waarop samenlevingen met hun grond omgaan

2009

- 126 *Kamphorst, D.A.* Keuzes in het internationale biodiversiteitsbeleid; Verkenning van de beleidstheorie achter de internationale aspecten van het Beleidsprogramma Biodiversiteit (2008-2011)
- 127 *Dirkx, G.H.P. & F.J.P. van den Bosch.* Quick scan gebruik Catalogus groenblauwe diensten
- 128 *Loeb, R. & P.F.M. Verdonshot.* Complexiteit van nutriëntenlimitaties in oppervlaktewateren
- 129 *Kruit, J. & P.M. Veer.* Herfotografie van landschappen
- 130 *Oenema, O., A. Smit & J.W.H. van der Kolk.* Indicatoren Landelijk Gebied
- 131 *Agricola, H.J.A.J. van Strien, J.A. Boone, M.A. Dolman, C.M. Goossen, S. de Vries, N.Y. van der Wulp, L.M.G. Groenemeijer, W.F. Lukey, R.J. van Til, Achtergrond-document Nulmeting Effectindicatoren Monitor Agenda Vitaal Platteland*
- 132 *Jaarrapportage 2008.* WOT-04-001 – Koepel
- 133 *Jaarrapportage 2008.* WOT-04-002 – Onderbouwend Onderzoek
- 134 *Jaarrapportage 2008.* WOT-04-003 – Advisering Natuur & Milieu
- 135 *Jaarrapportage 2008.* WOT-04-005 – M-AVP
- 136 *Jaarrapportage 2008.* WOT-04-006 – Natuurplanbureaufunctie
- 137 *Jaarrapportage 2008.* WOT-04-007 – Milieuplanbureaufunctie
- 138 *Jong de, J.J., J. van Os & R.A. Smidt.* Inventarisatie en beheerskosten van landschapselementen
- 139 *Dirkx, G.H.P., R.W. Verburg & P. van der Wielen.* Tegenkrachten Natuur. Korte verkenning van de weerstand tegen aankopen van landbouwgrond voor natuur
- 140 *Annual reports for 2008; Programme WOT-04*
- 141 *Vullings, L.A.E., C. Blok, G. Vonk, M. van Heusden, A. Huisman, J.M. van Linge, S. Keijzer, J. Oldengarm & J.D. Bulens.* Omgaan met digitale nationale beleidskaarten
- 142 *Vreke, J., A.L. Gerritsen, R.P. Kranendonk, M. Pleijte, P.H. Kersten, F.J.P. van den Bosch.* Maatlat Government - Governance
- 143 *Gerritsen, A.L., R.P. Kranendonk, J. Vreke, F.J.P. van den Bosch & M. Pleijte.* Verdrogingsbestrijding in het tijdperk van het Investeringsbudget Landelijk Gebied. Een verslag van causonderzoek in de provincies Drenthe, Noord-Brabant en Noord-Holland.
- 144 *Luesink, H.H., P.W. Blokland, M.W. Hoogeveen & J.H. Wisman.* Ammoniakemissie uit de landbouw in 2006 en 2007
- 145 *Bakker de, H.C.M., C.S.A. van Koppen,* Draagvlakonderzoek in de steigers. Een voorstudie naar indicatoren om maatschappelijk draagvlak voor natuur en landschap te meten
- 146 *Goossen, C.M.,* Monitoring recreatiegedrag van Nederlanders in landelijke gebieden. Jaar 2006/2007